

België - Belgique
P.B. - PP
B-21

32

Res Publica

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

Themnummer:
Politieke theorie en
politieke filosofie

| Afgiftekantoor: 3000 Leuven X | Driemaandelijks tijdschrift | januari-maart 2011 | P 702166 |

Volume 53

2011/1

acco

Res Publica

<http://www.respublica.be>

Hoofredacteur

Carl DEVOS (Universiteit Gent)

Redactiesecretaris

Hilde VAN LIEFFERINGE (Universiteit Gent)

Redactie

Peter BURSENS (Universiteit Antwerpen), Gustaaf GEERAERTS (Vrije Universiteit Brussel), Eelke HEEMSKERK (Universiteit van Amsterdam), Herman LELIEVELDT (Roosevelt Academy Middelburg), Petra MEIER (Universiteit Antwerpen), Jan ORBIE (Universiteit Gent), Martin ROSEMA (Universiteit Twente), Paul VAN DER BIJL (Hogeschool van Amsterdam), Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden)

Redactieadres

Universiteitsstraat 8, B-9000 Gent
res.publica@acco.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven
www.uitgeverijacco.be
tel. +32 16 62 80 00
fax +32 16 62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, De Star 17, NL-2266 NA Leidschendam
tel. +31 70 386 88 54
fax +31 70 386 14 98
e-mail: info@uitgeverijacco.nl

Abonnementsprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 45	€ 110	€ 35
Abroad (EC members)	€ 85	€ 115	/
Abroad (non EC members)	€ 135	€ 135	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Abonnementen worden stilzwijgend voor één jaargang verlengd tenzij per e-mail opgezegd ten laatste 31 januari van de lopende jaargang. Opzeggen kan enkel per e-mail op dit adres: uitgeverij@acco.be.

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

SWIFT- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

ISBN 978 90 334 8508 4, D/2011/0543/193

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift
van de Lage Landen

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 53 – 2011/1

Inhoud

Themanummer: POLITIEKE THEORIE EN POLITIEKE FILOSOFIE

Gasthoofdredactie: Patrick Stouthuysen en Dimokritos Kavadias

Deel 1 — Wetenschappelijke artikels

- Woord vooraf** – *Patrick Stouthuysen en Dimokritos Kavadias* 5
- Because it is Normative, Stupid! Over de rol van politieke theorie binnen de politicologie** – *Roland Pierik* 9
- Een kosmopolitische wereldorde als realistische utopie? Recente Angelsaksische politieke filosofie in het licht van de natiestaat** – *Ronald Tinnevelt* 31
- De grenzen van de gemeenschap. Over immigratie en de hedendaagse democratie** – *Ignas Devisch en Nanda Oudejans* 65

Deel 2 — Rubrieken

- Essay: De politieke werkzaamheid van waarheid aan het eind van de twintigste eeuw: de Waarheids- en Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika** – *Ignas Devisch* 93
- Symposium: Politicologen tussen feiten en normen** – *Jan Beyers, Marc Hooghe en Koen Vlassenroot* 101
- Onderzoek uitgelicht**
- Slapende reus: feit of fictie? Een analyse van het effect van Europese integratie op stemgedrag in nationale verkiezingen** – *Catherine E. de Vries* 117
- Landschappen als symbolen van de natie: de Alpen in de retoriek van de Lega Nord** – *Michel Huysseune* 120
- Een verklaring voor de handhaving van democratie door regionale organisaties: de EU, Mercosur en SADC** – *Anna van der Vleuten en Andrea Ribeiro Hoffmann* 123
- Auteursinfo** 127

Verantwoordelijke uitgever:

Vereniging voor Politieke
Wetenschappen
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
1050 Elsene

ISSN 0486-4700

PB-PP B-21

P 702166

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X

Omslagontwerp: www.dsigngraphics.be

Coverfoto: Vlaams Parlement © Marnix Van
Esbroeck

© 2011 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

DEEL 1

WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELS

INHOUD

Themanummer

Politieke theorie en politieke filosofie

Woord vooraf 5

Patrick Stouthuysen en Dimokritos Kavadias

Because it is Normative, Stupid! 9

*Over de rol van politieke theorie
binnen de politicologie*

Roland Pierik

**Een kosmopolitische wereldorde
als realistische utopie?** 31

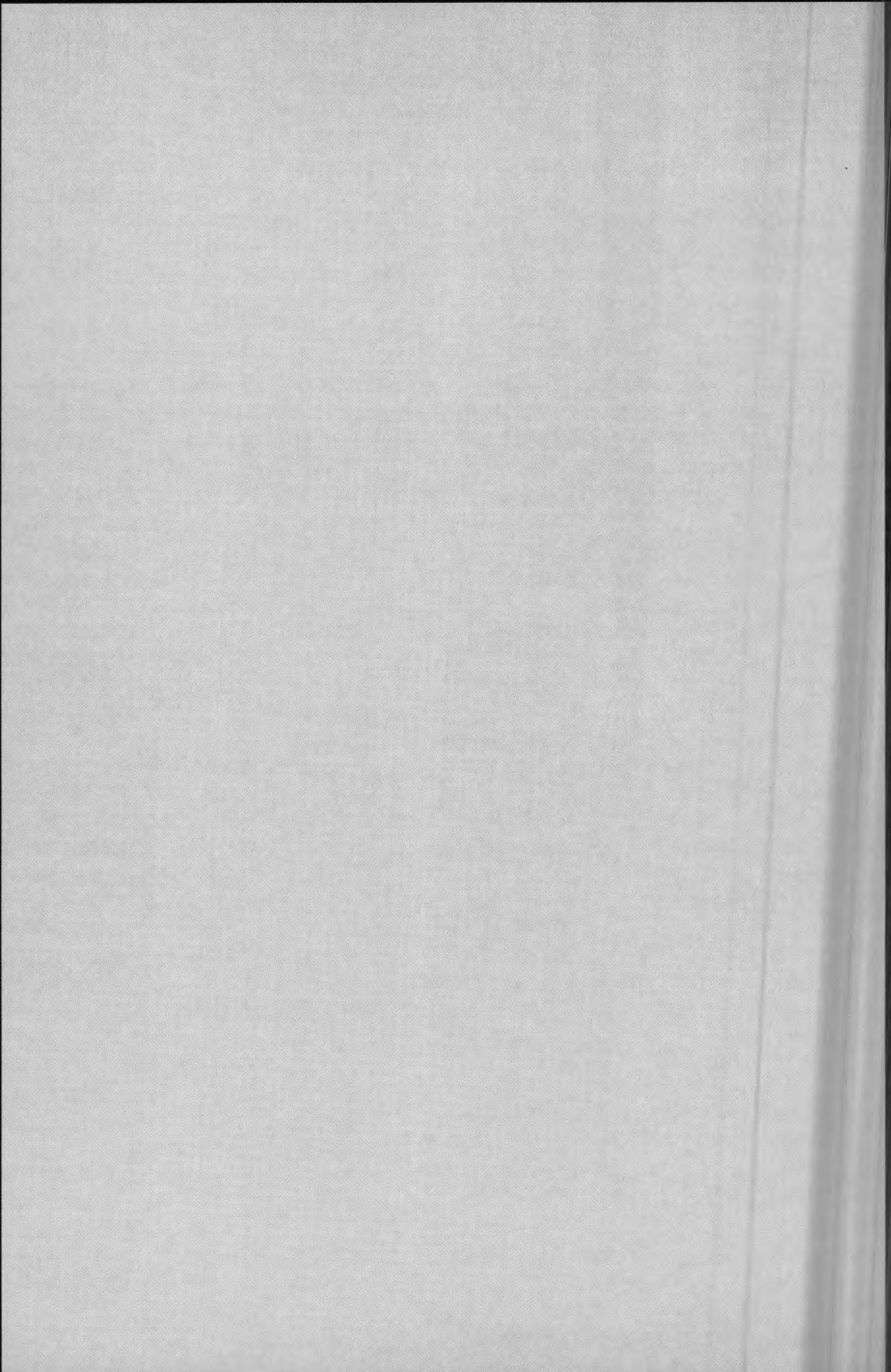
*Recente Angelsaksische politieke
filosofie in het licht van de natiestaat*

Ronald Tinnevelt

De grenzen van de gemeenschap 65

Over immigratie en de hedendaagse democratie

Ignas Devisch en Nanda Oudejans

Woord vooraf

Patrick Stouthuysen en Dimokritos Kavadias

In de jaren 1950 en 1960, op het hoogtepunt van de zogenaamde 'behavioristische omwenteling', werd de politieke filosofie dood verklaard. Voortaan bedreven politicologen alleen nog échte wetenschap, heette het. Voortaan ging het over feiten. Normatieve vragen waren best wel interessant, maar geen wetenschap: jammer, maar helaas. Daar kwam verandering in vanaf de jaren 1970. Er was, uiteraard, in 1971 de publicatie van John Rawls' *Theory of Justice*, en er was de zogenaamde 'kritische politicologie', die vond dat politicologen de belangrijke maatschappelijke debatten niet uit de weg konden gaan en geen koudwatervrees hoefden te hebben als het eropaan kwam waardeoordelen uit te spreken. En zo was de politieke filosofie weer helemaal terug en sindsdien vormt ze een gerespecteerde subdiscipline binnen het vakgebied van de politieke wetenschappen. Eind goed, al goed.

Vermoedelijk verliep het in de realiteit allemaal wel net iets ingewikkelder dan het hierboven werd samengevat, maar feit is dat er vandaag geen sprake meer is van een richtingenstrijd over wat nu al dan niet echte politicologie is. Empirisch en normatief georiënteerde politicologen stellen elkaars bestaansrecht niet langer in vraag. Het huis van de politicologie heeft vele kamers: vrijheid, blijheid. Maar die empirische en normatieve politicologen blijken in dat huis wel grotendeels naast elkaar te leven. Ze gaan toch vooral bij gelijkgestemden op bezoek. Ze zijn best hoffelijk als ze elkaar op de trap of in de gang tegenkomen, maar tot een echt gesprek komt het zelden. Dat komt omdat ze ook niet echt vertrouwd zijn met elkaars werk. Ze lezen andere boeken. Ze publiceren in andere tijdschriften. Gek eigenlijk, want vaak hebben ze het wel over dezelfde thema's.

Res Publica is doorheen de jaren geëvolueerd tot een tijdschrift waarin vooral empirisch georiënteerde politicologen aan het woord komen. Dit themanummer is in die zin ongewoon dat we ervoor kozen deze keer een podium te geven aan normatief georiënteerde vakgenoten. In drie artikelen en in een essay wordt een beeld geschetst van waar politieke filosofen mee bezig zijn en hoe ze dat doen. We kozen ervoor bijdragen te selecteren waarvan de auteurs bij het schrijven duidelijk een

publiek voor ogen hadden dat meer vertrouwd is met empirisch onderzoek dan met normatieve analyse. De auteurs zouden wellicht een andere bijdrage hebben gemaakt als ze zich in eerste instantie tot gelijkgestemden hadden gericht. Maar net het gegeven dat ze zich de moeite hebben getroost om geïnteresseerde empirische politicologen uit te leggen waar politieke filosofen mee bezig zijn en waarom dat ook voor hen de moeite waard kan zijn, maakt hun bijdrage zo waardevol.

Roland Pierik bijt de spits af met een bijdrage waarin hij specifiek ingaat op de rol en de plaats van de politieke theorie binnen de politicologie. Hij beschrijft de dominante benaderingen – conceptuele en normatieve analyse – en maakt duidelijk waarin de politieke theorie zich onderscheidt van het alledaagse politieke debat. Vervolgens gaat hij in op de methodologie van normatief politicologisch onderzoek. Pierik besluit zijn bijdrage met de vaststelling dat empirische en normatieve politicologen soms “tegen wil en dank tot elkaar zijn veroordeeld”. Ze zijn beiden onderaannemers in een groter project en genereren complementaire kennis over politiek. Maar opdat die complementariteit ook tot synergie zou leiden, moeten ze allebei wel proberen actief over de disciplinaire grenzen samen te werken.

De politieke filosofie splitst zich vandaag op in twee hoofdstromen die op het eerste gezicht vooral van elkaar lijken te verschillen op basis van geografische herkomst, maar die bij nader inzien teruggaan tot twee verschillende intellectuele tradities. Enerzijds is er de Angelsaksische, anderzijds de continentale politieke filosofie. De Angelsaksische traditie vindt haar wortels in de analytische filosofie en in de taalfilosofie en is, schematisch gesteld, sterker gericht op de conceptuele analyse en op methodologische kwesties. De continentale traditie put inspiratie uit Franse en Duitse filosofische scholen zoals idealisme, fenomenologie, existentialisme, hermeneutiek, (post)structuralisme, feminisme en kritische theorie. Continentale theoretici hebben meer affiniteit met metafilosofische kwesties en met ontologische en epistemologische vraagstukken. In dit themanummer namen we twee op elkaar aansluitende bijdragen op die kunnen verduidelijken wat kenmerkend is voor beide tradities.

Ronald Tinnevelt geeft een overzicht van recente ontwikkelingen in de Angelsaksische politieke filosofie. Hij spitst zich daarbij toe op debatten die op een of andere manier te maken hebben met de natiestaat en met kosmopolitisme. Specifiek gaat het dan over noodhulp, over mondiale rechtvaardigheid en over democratische internationale representatie. Ignaas Devisch en Nanda Oudejans bespreken recente ontwikkelingen in de continentale politieke filosofie en richten de aandacht op de vraag waar de grenzen van de gemeenschap liggen. Specifiek hebben ze het over immigratie en identiteit.

Bij een themanummer hoort ook altijd een essay. Ignaas Devisch schreef een essay over een bijzonder prikkelend onderwerp. Terwijl in wetenschapsfilosofische debatten het concept waarheid onder vuur ligt en de vraag wordt opgeworpen of we met dat concept überhaupt nog aan de slag kunnen, vervult het in het alledaagse politieke debat nog altijd een sleutelrol. Devisch bespreekt hoe in Zuid-Afrika de 'Waarheids- en Verzoeningscommissie', die zich boog over de erfenis van de apartheid, met het concept omsprong.

Afsluitend is er het symposium. Daarin gaat het over de vraag hoe empirische politicologen in hun dagelijkse wetenschappelijke werk omgaan met normatieve kwesties. Is de verhouding tussen empirische kennis en normatieve duiding een kwestie waar ze zich van bewust zijn, die hen bezighoudt? Doen ze zelf soms normatieve uitspraken op basis van empirisch onderzoek? Ervaren ze dat als een probleem? Hanteren ze daarbij voor zichzelf standaarden over wat wel en niet kan? Moeten we vasthouden aan de logische kloof tussen zijn en behoren of gaat het om een achterhaalde of irrelevante tegenstelling? Vinden ze dat er goede – en, waarom niet, slechte – voorbeelden bestaan van auteurs die empirische en normatieve uitspraken combineren? Laten ze zich bij de keuze van onderzoek leiden door normatieve overwegingen? Laten ze zich bij de manier waarop ze resultaten presenteren en publiceren leiden door normatieve overwegingen? We legden de vragen voor aan Marc Hooghe, Jan Beyers en Koen Vlassenroot.

Because it is Normative, Stupid!

Over de rol van politieke theorie binnen de politicologie

Roland Pierik¹

ABSTRACT

This article presents a state-of-the-art description of political theory and analyses the role of political theory within the discipline of political science. It starts by describing two dominant approaches within the sub-discipline: conceptual political theory and normative political theory. Secondly, it situates political theory as separated from political science in general and from actual political debates. Thirdly, it analyses the role of methodology in normative political theory.

I argue that the most important contribution of political theory to political science in general is its emphasis on the fact that politics is first and foremost a normative endeavor and that any political-scientific analysis should always be aware of this normative character.

KEYWORDS: normative political theory, political science, methodology, Rawls

“The history of political theory is not the history of different answers to one and the same question, but the history of a problem more or less constantly changing, whose solution was changing with it.”

R.G. Collingwood (1978)

1. Inleiding

De politicologie is een onderdeel van de maatschappijwetenschappen dat zich voornamelijk bezighoudt met de bestudering van politieke verschijnselen en het openbaar bestuur. Een opvallend kenmerk van de politicologie is dat er niet één ondubbelzinnige definitie van het vakgebied te geven is. Gewoonlijk worden er binnen de politicologie verschillende hoofdstromen onderscheiden: vergelijkende

politicologie, internationale betrekkingen en politieke theorie.² Daarnaast wordt er binnen de politicologie niet een enkele methode gehanteerd. Een belangrijk onderscheid is dat tussen empirisch en normatief onderzoek. De empirische politicologie – voornamelijk vergelijkende politicologie en internationale betrekkingen – richt zich primair op de theoriegestuurde verzameling en analyse van empirische kennis over menselijk gedrag en instituties. Ze heeft als doel te verklaren waarom de dingen zijn zoals ze zijn in de nationale of internationale politiek. Dit empirische onderzoek kan kwalitatief of kwantitatief van aard zijn. De politieke theorie richt zich op theoretische, niet-empirische benaderingen van politieke vraagstukken, zoals conceptuele analyse van centrale en ambigue politieke begrippen en normatieve analyse van fundamentele politieke en maatschappelijke problemen. Binnen de politieke theorie kunnen zowel abstracte als concrete vragen worden gesteld. Wat is een staat? Wat is vrijheid? Hoe kan een samenleving rechtvaardig ingericht worden? Hoe moeten conflicterende grondrechten tegen elkaar worden afgewogen? Wat impliceert het normatieve uitgangspunt dat burgers als gelijken moeten worden behandeld voor overheidsbeleid in de multiculturele samenleving? Hoe moeten enerzijds de veiligheid en anderzijds de privacy van burgers tegen elkaar worden afgewogen in tijden van terrorismedreigingen?

Ondanks het feit dat de politieke theorie institutioneel gewoonlijk goed is ingebed binnen de politicologische discipline en curricula, blijft ze inhoudelijk een vreemde eend in de bijt. Dit is in belangrijke mate het gevolg van de methodologische scheidslijn die loopt tussen de empirische politicologie en de niet-empirische politieke theorie. Een mogelijk gevolg is dat empirisch georiënteerde politicologen meer verwantschap voelen met sociologen of bestuurskundigen, terwijl politiek-theoretici meer verwantschap voelen met meer normatief georiënteerde politiek-filosofen en rechtsfilosofen. Daarnaast is de politieke theorie zowel thematisch als methodologisch een weinig eenduidige ‘bastaarddiscipline’ (Dryzek, Honig & Phillips, 2006, 5). Het doel van deze paper is om een *state-of-the-art* beschrijving te geven van de hedendaagse politieke theorie als subdiscipline van de politicologie, waarbij de nadruk ligt op de normatieve politieke theorie. Ik begin in paragraaf 2 met de beschrijving van twee dominante benaderingen binnen deze subdiscipline: conceptuele en normatieve politieke theorie. Daarna situeer ik in paragraaf 3 de politieke theorie ten opzichte van de politicologie in het algemeen en stel ik dat de belangrijkste rol van de politieke theorie haar voortdurende nadruk is op het normatieve karakter van de politiek *en* het politicologische onderzoek. In paragraaf 4 zal ik de politieke theorie onderscheiden van het alledaagse politieke debat en beargumenteren dat de politieke theorie zich onderscheidt door de systematische en methodische manier waarop er wordt nagedacht over de institutionele ordening van de samenleving. Ik zal dit in paragraaf 5 tot 7 verder toelichten door de rol te beschrijven die de methodologie heeft binnen empirisch en normatief politicologisch onderzoek. In de conclude-

rende paragraaf 8 zal ik terugkomen op de relatie tussen politieke theorie en de politicologie in het algemeen.³

2. Conceptuele en normatieve politieke theorie

Een veelgebruikte opdeling binnen de politieke theorie is die tussen conceptuele (of positieve) politieke theorie en normatieve politieke theorie. De conceptuele politieke theorie houdt zich bezig met de verheldering – de conceptuele analyse en kritische reconstructie – van ambigue begrippen en politieke waarden die centraal staan binnen politieke discussies: gelijkheid, vrijheid, macht, democratie, geweld. Bekende voorbeelden zijn het onderzoek naar de betekenis van het begrip ‘vrijheid’ aan de hand van Berlins (1969) onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid, of Pettits (1999) interpretatie van vrijheid als ‘non-domination’. Ook valt te denken aan het werk van Dahl (1956), Lijphart (1968) en Held (1987) over democratie of het werk van Putnam (2000) over burgerschap. Politiek-theoretici hoeven zich niet tot deze conceptuele verheldering te beperken; ze kunnen ook een stap verder gaan en analyseren wat de rol van deze centrale politieke waarden is binnen actuele politieke discussies. Dit brengt ons bij de *normatieve* politieke theorie: de theorievorming over normatieve vraagstukken, met name sociale rechtvaardigheid. De normatieve politieke theorie betoogt waarom een bepaalde politieke waarde – bijvoorbeeld gelijkheid, vrijheid of broederschap – centraal moet staan bij het (her)ontwerpen van politieke instituties of het formuleren van overheidsbeleid. Het klassieke voorbeeld hiervan is het debat over de verzorgingsstaat van midden jaren tachtig van de vorige eeuw: Rawls’ verdediging van de verzorgingsstaat op basis van egalitaire uitgangspunten, Nozicks libertaire alternatief: de minimale nachtwakersstaat op basis van strikt libertaire waarden, en de communitaristen die veel meer nadruk leggen op de rol en waarde van de gemeenschap, en op basis hiervan liberalen bekritisieren om hun individualistische (of zelfs atomistische) benaderingen. Een normatief politiek-theoreticus probeert zijn/haar publiek ervan te overtuigen welke politieke waarde (of meer precies welke conceptie van deze politieke waarde of welke balans tussen verschillende politieke waarden) ten grondslag moet(en) liggen aan politieke instituties, het recht en overheidsbeleid. Primair gaan de discussies over de vraag op welke manier de overheid de baten en de lasten van het samenleven in de politieke gemeenschap rechtvaardig over burgers moet verdelen. Sinds de publicatie van Rawls’ *Theory of Justice* in 1971 is dit onderzoek naar sociale rechtvaardigheid veruit het meest dominante onderzoeksprogramma binnen de politieke theorie. Deze dominantie is zo pregnante dat velen er impliciet – maar ten onrechte – vanuit gaan dat politieke theorie altijd normatief is.⁴

De conceptuele politieke theorie richt zich primair op de reflectie over ambigue begrippen en politieke waarden, zonder daarbij veel aandacht te besteden aan wat deze analyse betekent voor concrete samenlevingen, het ontwerpen van politieke instituties, of overheidsbeleid. De normatieve politieke theorie gaat een stap verder en houdt zich ook bezig met de vraag hoe politieke instituties in concrete samenlevingen eruit zouden zien indien ze gebaseerd zouden zijn op specifieke politieke waarden.⁵

Om verwarring te voorkomen is het goed om de politieke theorie kort te situeren ten opzichte van de politieke filosofie. Er is geen eenduidige of algemeen geaccepteerde manier waarop de politieke theorie en de politieke filosofie op *inhoudelijke* gronden kunnen worden gescheiden. Het informeel meest gebruikte onderscheid is dat politiek-filosofen zijn opgeleid binnen filosofiefaculteiten en politiek-theoretici binnen politicologie.⁶ Maar in de dagelijkse praktijk blijkt er ook geen strikt onderscheid te bestaan: politiek-filosofen en politiek-theoretici bestuderen dezelfde vragen, lezen en publiceren in dezelfde tijdschriften en ontmoeten elkaar op dezelfde conferenties. Het feit dat politiek-filosofen en politiek-theoretici dezelfde vragen bestuderen betekent echter niet dat ze die ook op dezelfde manier analyseren. Politiek-filosofen hebben het vak geleerd in een filosofische context en zijn daardoor ook in aanraking gekomen met vakken als logica, metafysica, taal-filosofie en meta-ethiek. Politiek-theoretici hebben een sociaalwetenschappelijke opleiding gehad en zijn daardoor gevormd door vakken als vergelijkende politicologie, internationale betrekkingen, recht, economie en statistiek. De kans is dus groot dat politiek-filosofen vragen gewoonlijk op een hoger abstractieniveau bestuderen, terwijl politiek-theoretici vaak meer oog zullen hebben voor de concrete politieke en maatschappelijke context. Maar omdat er geen eenduidige of algemeen geaccepteerde disciplinaire scheidingslijn tussen politieke theorie en politieke filosofie bestaat, zal ik hier beide termen als onderling uitwisselbaar gebruiken.

3. Empirische politicologie en politieke theorie

De opdeling van politicologie in de drie hoofdstromen – vergelijkende politicologie, internationale betrekkingen en politieke theorie – is minder eenduidig dan in de introductie werd gesuggereerd. De opdeling is een contaminatie van twee andere opdelingen die elkaar niet wederzijds uitsluiten: een naar domeinen en een naar onderzoeksmethoden. De term ‘internationale betrekkingen’ verwijst naar een specifiek domein binnen de politicologie waarbinnen zowel empirisch, conceptueel als normatief werk wordt verricht. De term ‘vergelijkende politiek’ verwijst zowel naar een domein – de nationale politiek – als naar een methode – (internationaal) vergelijkend en empirisch. De term ‘politieke theorie’ verwijst

naar een methode van onderzoek: binnen de domeinen van nationale en internationale politiek wordt er conceptueel en normatief politiek-theoretisch onderzoek verricht. Empirische politicologie en politieke theorie zijn twee complementaire gebieden die beide noodzakelijk zijn voor een goed begrip van de politiek. Waar empirisch politicologen zich bezighouden met het verzamelen en analyseren van onderzoeksgegevens en het toetsen van hypothesen over politiek gedrag en politieke instituties, analyseren politiek-theoretici centrale politieke concepten en fundamentele normatieve kwesties.

De belangrijkste rol van de politieke theorie binnen de politicologie in het algemeen is dat ze voortdurend benadrukt dat politiek altijd een normatieve bezigheid blijft en dat politicologische analyses dit normatieve karakter nooit uit het oog mogen verliezen. Als gevolg van de toenemende nadruk op de empirische methode en de opkomst van het behaviorisme sinds de jaren 1950 is de politicologie ‘verwetenschappelijkt’ en ligt de nadruk steeds meer op ‘robuuste’ kennis. De nadruk op onderzoeksmethoden in de empirische politicologie – met name bij grootschalig kwantitatief onderzoek – geeft soms de indruk dat politicologen meer aandacht hebben voor *hoe* dingen worden onderzocht dan voor *wat* precies wordt onderzocht, of waarom wat onderzocht wordt politicologisch of maatschappelijk zo belangrijk is (Swift & White, 2008, 62). Als een politicoloog echter stelt wars te zijn van ideologie en alleen geïnteresseerd te zijn in de vraag naar *wat werkt*, moeten we ons altijd afvragen: *wat werkt voor wie?* Neem bijvoorbeeld de vraag of de overheid topinkomens van *captains of industry* moet belasten met een extra topbelasting. Is dit een op afgunst gebaseerde en niet-legitieme ingreep in het vrije spel van vraag en aanbod in de arbeidsmarkt? Of is dit een te rechtvaardigen ingreep om onmatige zelfverrijking en te grote ongelijkheden in de samenleving tegen te gaan? Deze vraag is niet louter op basis van empirische feiten te beantwoorden. Zelfs een enorme stapel empirische gegevens over de werking van de arbeidsmarkt en de *work-leisure* preferenties van burgers maakt het onmogelijk om de sprong van ‘is’ naar ‘ought’ te maken.

Met name binnen politicologische analyses blijft een voortdurende alertheid voor normatieve aspecten van (empirische) onderzoekskwesties van belang omdat ‘feiten’ en ‘waarden’ nooit geheel gescheiden kunnen worden. Om feiten te beschrijven hebben we taal nodig, en taal is nooit neutraal maar altijd waardegeladen (Lock, 1993, 126-127). Veel centrale begrippen in de politiek en in de politicologie – gelijkheid, vrijheid, democratie, macht, geweld – zijn niet objectief of neutraal te definiëren, en dit is een belangrijke overweging bij het operationaliseren van begrippen en waarden voor empirisch onderzoek. Spreken we over *radicaal* rechtse partijen – dat wil zeggen antiliberaal-democratische partijen – of over *extreem* rechtse partijen – antidemocratische partijen? In verschillende kiezersonderzoeken worden voortdurend vragen gesteld over ‘politiek vertrouwen,’ ‘politiek cynisme’ en ‘eurosepticisme’ maar wat betekenen deze termen nu precies? Het is de taak

van de politieke theorie om het normatieve karakter van concepten, de politieke en politicologische theorieën te expliciteren. Daarnaast bestudeert de normatieve politieke theorie het meest 'politieke' in de politiek: de politieke waarden en normatieve argumenten op basis waarvan de baten en lasten van het samenleven in de politieke gemeenschap zouden moeten worden verdeeld. Enerzijds past dit het minst binnen het verwetenschappelijkte zelfbeeld van hedendaagse politicologen, omdat het geen verifieerbare kennis oplevert. Anderzijds, omdat deze verdeling van baten en lasten van de coöperatie in een politieke gemeenschap wellicht het wezenskenmerk van de politiek is, kan de politicologie het zich niet veroorloven dit te negeren. Omdat deze normatieve politieke theorie thematisch en methodologisch het verst afstaat van de politicologie in het algemeen, zal ik me in de rest van dit artikel vooral hierop richten.

4. Normatieve politieke theorie en het alledaagse politieke debat

Binnen de normatieve politieke theorie worden uitspraken gedaan over hoe een bepaalde situatie zou moeten zijn. Bijvoorbeeld: dient de overheid een maximum te bepalen voor de topinkomens of moet de bepaling van deze inkomens aan de markt worden overgelaten? Mag de overheid het dragen van hoofddoeken of burka's verbieden op scholen, in rechtbanken of in het openbare leven in het algemeen? Veel mensen hebben hierover wel een standpunt en dat is zoals het in een democratie hoort. In een democratie wordt iedere burger immers geacht op basis van deze overtuigingen te stemmen bij verkiezingen. Maar niet elke mening is automatisch een interessante politiek-theoretische positie. Ook politieke partijen nemen gewoonlijk een positie in binnen zulke discussies – dat is hun kenmerkende rol in het politieke systeem – maar hun standpunten zijn evenmin automatisch interessante politiek-theoretische posities. De vraag is dan: als politieke theorie en het alledaagse politieke debat zich met dezelfde thema's en vragen bezighouden, wat is dan het onderscheid tussen beide?

Het belangrijkste onderscheid is dat beide verschillende doelen nastreven. Het doel van politici is verkiezingen te winnen, het doel van politiek-theoretici is kennis te vergaren en dingen te begrijpen. Dit verschil verklaart waarom dezelfde thema's en vragen op heel verschillende manieren behandeld worden. De politieke theorie wordt gekenmerkt door de systematische en methodische manier waarop er wordt nagedacht over de institutionele ordening van de samenleving. In het politieke debat ligt de nadruk vaak op concrete problemen of incidenten en overheersen haalbaarheidsoverwegingen en kortetermijnoverwegingen. Het beleid dat

daaruit voortvloeit is dan ook vaak vrij ad hoc. De meerwaarde van politieke theorie ten opzichte van het debat is dat er voorbij die incidenten en korte termijn ook naar de meer structurele dimensies wordt gekeken. Binnen de politieke theorie wordt gepoogd om tot een samenhangend, goed gefundeerd doordenken van politieke ordeningsvraagstukken te komen. Dit vergroot ten eerste de kans dat politiek-theoretische oordelen beter doordacht zijn dan de meningen die gewoonlijk met de borreltafel vereenzelvigd worden. Op deze manier kan de politieke theorie een bijdrage leveren aan de inhoudelijke kwaliteit van het politieke debat, door het naar een hoger niveau te tillen.

De verschillen in doelstelling van de politiek en de politieke theorie werken door in het verschil in karakter van de gevoerde debatten. Verkiezingsdebatten laten zien dat politici voortdurend op hun hoede moeten zijn. Gedrag dat binnen politiek-theoretische debatten normaal of zelfs gewenst is, wordt binnen politieke debatten genadeloos afgestraft: fouten toegeven, erkennen dat de tegenstander een goed punt heeft of aangeven van gedachten veranderd te zijn – denk aan het flip-flop-verwijt aan John Kerry of het draaikont-verwijt aan Wouter Bos. Voor politici is het vaak strategisch noodzakelijk om met risicoarme terminologie te werken – ‘gemeenschap’ en ‘rechtvaardigheid’ – zonder deze termen veel concrete inhoud te geven. Ook is het onhandig om de normatieve uitgangspunten heel nadrukkelijk te etaleren of om te expliciet aan te geven dat voorstellen ook negatieve effecten kunnen hebben – uitbreidingen van voorzieningen voor de ene groep impliceren vaak een belastingverhoging voor een andere groep. Ten slotte moeten politici zich vooral op de korte termijn richten, omdat zij hun herverkiezing bij de volgende verkiezingen voortdurend in het achterhoofd moeten houden. Politiek-theoretici kunnen zich veel makkelijker richten op de lange termijn. Zoals Rawls het ooit zo mooi samenvatte: “the politician looks to the next election, the statesman to the next generation. It is the task of the [political theorist] to articulate and express the permanent conditions and the real interests of a well-ordered society” (Rawls, 1999b, 97). De politiek is de kunst van het haalbare – de speelruimte van politici binnen een democratie is beperkt door de overtuigingen en waarden van burgers. Politiek-theoretici worden hierdoor niet beperkt, integendeel. De politieke theorie kan de waarden en overtuigingen van burgers juist beïnvloeden. In een veelgeciteerde passage noemt Rawls de politieke theorie ‘realistisch utopisch’ omdat ze “extends what are ordinarily thought of as the limits of practical political possibility” (Rawls, 1999b, 6). Daarnaast kan ze overtuigingen beïnvloeden door aan te tonen dat verschillende, tegelijkertijd aangehangen overtuigingen inconsistent met elkaar zijn (Swift & White, 2008, 67). Natuurlijk is dit een proces van lange adem: het heeft bijna een eeuw geduurd voordat de argumenten uit Mills *On Liberty* doorsijpelden in de wetgeving over homoseksualiteit. Maar dit soort ideeën zullen nooit door de politiek en door het grote publiek worden opgepikt indien die niet eerst expliciet geformuleerd zijn.

Kortom, de context van politieke debatten maakt dat een politicus zich strategisch moet gedragen en lang niet altijd het achterste van zijn tong kan laten zien. Politiek-theoretici functioneren in een context waarin het veel meer gaat om de inhoud van argumenten:

“Political theorists, by contrast [to politicians], hate it when things are unclear and will harass one another until vagueness is dispelled. They accept the necessity of difficult choices, or of concluding that policies may be justified that make some people worse off – perhaps much worse off – than they might otherwise be. They understand that intellectual progress is achieved not by easy repetitious exposure of the weak bits of their opponents’ arguments but by painful and productive engagement with cogent criticism. Being committed to the pursuit of truth, they are happy (well, prepared) to change their minds, and to admit to changing their minds, when somebody shows them they were wrong” (Swift & White, 2008, 64-65).

Politici worden primair afgerekend op de haalbaarheid van voorstellen; politiek-theoretici vooral op de consistentie en originaliteit. Hoewel Swift & White de (ideaaltypische) vorm van het politiek-theoretische debat goed weergeven, moeten hier de tegenstellingen niet te veel worden opgeblazen. In de ene beschrijving is de politiek-theoreticus de nobele held die alleen aandacht heeft voor precisie en rigoureuze argumentatie, terwijl de politicus een onbetrouwbare opportunist is die alleen verkiezingen wil winnen. Maar deze tegenstelling valt ook om te draaien. De politiek-theoreticus is een navelstaarder die oneindig blijft doordiscussiëren, alsmar in conceptuele debatten blijft hangen en nooit verantwoordelijkheid wil nemen. De politicus is daarentegen bereid de nek uit te steken, het gevecht aan te gaan voor een betere wereld, en om, indien de situatie erom vraagt, moeilijke keuzes te maken, zelfs op basis van zeer beperkte informatie.⁷

De eisen die aan een goede politicus worden gesteld zijn niet automatisch dezelfde eisen als die aan een goede politiek-theoreticus worden gesteld en andersom (Swift & White, 2008). Het strategische gedrag van politici is wellicht noodzakelijk om te overleven in gepolariseerde politieke debatten. En wellicht vereist de politieke realiteit dat er soms beslissingen worden genomen op basis van beperkte informatie. Hierdoor liggen er wel allerlei problemen op de loer: argumentatiefouten, gezagsargumenten, drogredenen, te grote stappen in de redenering, overhaaste generalisaties of dubbelzinnig gebruikte begrippen. Op tal van manieren kunnen we in redeneringen fouten maken. Het overmatig reageren van politici op incidenten vergroot de kans op overhaaste generalisaties en als gevolg daarvan op onvoldoende doordachte maatregelen.

Een politiek-theoreticus functioneert “under conditions favorable to the exercise of the sense of justice, and therefore in circumstances where the more common ex-

cuses and explanations for making a mistake do not obtain” (Rawls, 1999a, 42). De politiek-theoreticus staat niet onder de tijdsdruk en in de publieke schijnwerpers die het leven van politici zo hectisch maken. Dit maakt dat de condities waarin politiek-theoretici werken de kans vergroten dat ze tot weloverwogen oordelen komen.⁸

5. De rol van methodologie binnen empirische politicologie en politieke theorie

De politieke theorie onderscheidt zich vooral van het alledaagse politieke debat doordat ze vooral een kennisdoel nastreeft en door de systematische en methodische manier waarop er wordt nagedacht over de institutionele ordening van de samenleving. Deze nadruk binnen de politieke theorie op methodologie zal sommige empirisch politicologen misschien verbazen. Ten eerste bestaat er binnen de politieke theorie minder nadruk op methodologie dan binnen de empirische politicologie, waar de methodologie als zodanig zelfs de rol van een zelfstandige subdiscipline heeft opgeëist.⁹ Ten tweede is het binnen de politieke theorie minder evident hoe het theoretische kaf van het koren kan worden gescheiden. Waar de empirische politicologie zich concentreert op het toetsen van theorieën aan de hand van waarneembare verschijnselen, bestaat er geen normatief equivalent van waarneembare verschijnselen dat ons in staat stelt politieke theorieën principieel te verwerpen. Op deze manier is politieke theorie uitgesloten van het binnen de empirische politicologie zo essentiële spel van *conjecture and refutation*, volgens velen de enige manier waarop accumulatieve groei van wetenschappelijke kennis mogelijk is (vgl. Popper, 1972). Waar empirische wetenschappers alert worden gehouden door de voortdurende mogelijkheid van verwerping van hun theorie, lijkt het alsof politiek-theoretici luchtkastelen kunnen blijven bouwen zonder een reëel gevaar van ontmaskering te lopen (McDermott, 2008, 17).

Het is zinloos om dit onderscheid tussen empirische politicologie en politieke theorie te ontkennen maar het moet ook weer niet worden overdreven. Sommigen presenteren een categorische tegenstelling tussen een keiharde *meten is weten* empirische politicologie en een slechts op ideologische intuïties gebaseerde politieke theorie. Deze tegenstelling is onhoudbaar, omdat ook de empirische wetenschap uiteindelijk evenzeer op intuïties gebaseerd blijft. Hoe weten we immers dat wat we waarnemen ook correspondeert met wat in de werkelijkheid gebeurt? Empirische toetsing onderstelt een betrouwbare manier van observeren van de werkelijkheid en:

“Scientists build theories based on their beliefs about the empirical world, beliefs that are ultimately grounded in the evidence of their senses. When it

comes time to test those theories, what do they test them against? More of their empirical beliefs. The evidence they gather, the experiments they conduct, all of it is based on the evidence of their senses, the only connection creatures like us have with the external world” (McDermott, 2008, 19).

Alleen al het feit dat de subdiscipline ‘methodologie’ zo dominant is binnen de empirische politicologie, geeft aan dat observeren geen probleemloze bezigheid is en empirische ‘feiten’ minder onomstreden zijn dan hun naam doet vermoeden. Voor buitenstaanders lijkt het misschien alsof empirische wetenschappers een harmonieuze gemeenschap vormen van methodologisch gelijkgezinden die gezamenlijk op zoek zijn naar ‘de waarheid’. Discussies over de validiteit en interpretatie van onderzoeksuitkomsten kunnen echter even bitter zijn als discussies over normatieve benaderingen binnen de politieke theorie (McDermott, 2008, 24). Bovendien wordt in het bovenstaande betoog het begrip ‘toetsing’ ten onrechte gereduceerd tot *empirische* toetsing. Er zijn echter ook andere vormen van toetsing mogelijk. Het is onzinnig om logische bewijzen of normatieve uitgangspunten empirisch te toetsen, maar dit betekent niet dat normatieve theorieën ontoetsbaar zijn. We kunnen bijvoorbeeld beredeneren wat de implicatie zou zijn van het invoeren van Rawls’ verschilprincipe voor de Nederlandse of Belgische sociale zekerheid, en in hoeverre deze uitkomst overeenkomt met onze normatieve intuïties over wat een rechtvaardige samenleving is.

Deze argumenten moeten ook weer niet leiden tot de (even onzinnige) conclusie dat er geen onderscheid is tussen empirische politicologie en politieke theorie. Een eerste verschil betreft de robuustheid van de onderzoeksresultaten zoals bereikt in de empirische en normatieve wetenschap. Dit verschil is echter eerder gradueel dan categorisch. De essentie van het verschil tussen beide benaderingen ligt in het onderscheid tussen ‘is’ en ‘ought’.¹⁰ Als er in een empirische theorie een verschil wordt ontdekt tussen wat de theorie voorspelt en wat in de werkelijkheid wordt waargenomen, dan zal geconcludeerd moeten worden dat er iets mis is met de theorie – of met de observatie van de werkelijkheid. Als er bij een normatieve theorie een verschil wordt ontdekt tussen wat de theorie voorschrijft en wat er in de werkelijkheid wordt waargenomen, dan zal hieruit in eerste instantie worden geconcludeerd dat er met de werkelijkheid iets mis is: de samenleving is onrechtvaardig of haar politieke instituties voldoen niet aan bepaalde in de theorie geformuleerde (normatieve) vereisten.¹¹

6. Normatief onderzoek en normatieve methodologie

In tegenstelling tot de empirische politicologie, waar methodologie zelfs de rol van zelfstandige subdiscipline heeft verworven, is methodologie binnen de politieke

theorie minder nadrukkelijk aanwezig. Een belangrijke reden is dat de politieke theorie minder genormaliseerd is, dat wil zeggen dat er niet één set van paradigma-tische vragen is die de discipline coherentie geeft (Kelly, 2006, 50). Het ontbreken van zo'n eenheid verkleint de kans op de ontwikkeling van een eenduidige methodologie. Of zoals de redacteuren van *The Oxford Handbook of Political Theory* schrijven: "political theory is an unapologetically mongrel sub-discipline, with no dominant methodology or approach" (Dryzek, Honig & Phillips, 2006, 5). Maar dit alles neemt niet weg dat ook binnen de politieke theorie methodologische vragen van belang zijn. Het is niet de keuze tussen al dan niet een methode hanteren; het is meer de keuze tussen nadenken over de methode of ongereflekteerd aan het onderzoeken te slaan (Leopold & Stears, 2008, 2). Ook binnen de politieke theorie vallen methodologische overwegingen te herkennen. Aan de ene kant zijn er meer algemene methoden, die expliciet tot doel hebben om mogelijke fouten in het redeneren tegen te gaan en om argumentaties zo transparant mogelijk te maken. Een politiek-theoreticus wordt geacht de normatieve uitgangspunten waarop hij/zij zich baseert expliciet te formuleren, de gebruikte concepten precies te formuleren en in overeenstemming met de spelregels van de logica voor een geldige redenering te zorgen. Een argumentatie dient ook transparant te zijn, zodat mogelijke rede-neerfouten niet verstopt zijn in ondoorgrondelijk taalgebruik of redeneringen.

Binnen de normatieve politieke theorie zijn er aanvullende methodologische overwegingen die sterk samenhangen met haar normatieve karakter. Vaak wordt een normatieve stellingname bepaald – of op zijn minst ingekleurd – door eigenbelang. Dit is niet per se kwaadwillendheid maar eerder een voor de hand liggend psychologisch mechanisme. Je kunt je het beste inleven in je eigen positie en belangen en daarom zullen mensen geneigd zijn politieke stellingnamen te omarmen die het meest met de eigen belangen overeenkomen. Wat voor eigenbelang geldt, geldt ook voor de eigen vooroordelen – het is moeilijk om daarvan afstand te nemen en de politiek-theoretische stellingname daardoor niet beïnvloed te laten worden. Het vertekeningmechanisme is algemener. Niemand is in staat zich volledig los te maken van de eigen godsdienstige, culturele, sociale en seksuele identiteit. Kan een man zich werkelijk voorstellen wat het is om zwanger te zijn en een kind te baren en hoe zoiets je leven ingrijpend kan veranderen? Kan iemand die geboren en getogen is in een welgestelde, erudiete familie in de professorenwijk zich voorstellen wat het is om op te groeien als tweede-generatie immigrant uit Marokko op een zwarte school in een 'slechte' wijk en systematisch te worden geconfronteerd met expliciete of impliciete vormen van discriminatie? En als dat niet zo is, hoe kunnen we dan zorgen dat in een politieke analyse aan die verschillende perspectieven in gelijke mate recht wordt gedaan?

Binnen de normatieve politieke theorie is er een veelgebruikte methode om de invloed van vooroordelen tegen te gaan.¹² Gewoonlijk worden normatieve vragen in twee relatief van elkaar losstaande stappen beantwoord. In de eerste, ideaal-

theoretische stap worden op basis van morele intuïties min of meer alomvattende theorieën geformuleerd en opgesteld, zonder dat daarbij noodzakelijk veel aandacht wordt gegeven aan wat deze theorieën impliceren voor concrete samenlevingen of het beleid van de overheid daarbinnen. Het meest dominante voorbeeld van zo'n samenhangende politiek-filosofische theorie is Rawls' *Justice as Fairness* – bestaande uit drie boeken: *A Theory of Justice* (1999a), *Political Liberalism* (1993) en *Justice as Fairness: A Restatement* (2001). In de tweede, meer toegepaste stap kunnen deze principes – in combinatie met empirische kennis over hoe concrete samenlevingen functioneren – worden gebruikt voor concrete aanbevelingen. Deze betreffen beleid en institutionele aanpassingen voor reële samenlevingen of groepen van samenlevingen, bijvoorbeeld liberaal-democratische rechtsstaten.¹³ Toegepaste politieke theorie moet uitmonden in concrete aanbevelingen die behulpzaam zijn bij het aanpassen van de huidige situatie naar een meer rechtvaardige samenleving. Kenmerkend voor toegepast politiek-theoretisch onderzoek is in ieder geval dat er een relatie wordt gelegd tussen abstracte normatieve principes van rechtvaardigheid en concrete normatieve orderingsvraagstukken in bestaande samenlevingen.¹⁴

Deze opdeling tussen ideaaltheorie en toegepaste theorie heeft als eerste doel de zo gewenste onpartijdigheid zoveel mogelijk te garanderen. De principes die worden geformuleerd in de ideaaltheoretische context dienen als kritische maatstaf om de belangrijke instituties van reëel bestaande samenlevingen te evalueren en zij kunnen fungeren als basis voor alternatieve instituties. Men dient wel de nodige distantie ten opzichte van de eigen samenleving te nemen om zulke kritische maatstaven te kunnen formuleren: "We need somehow to imagine ourselves out of our social embeddedness. We need a standpoint that has as little as possible of our society's structure built into it" (Fullinwider, 1995, 497-498). Dit is de reden waarom politiek-theoretici vaak met ideaaltheoretische gedachteconstructies komen, bijvoorbeeld Rawls' *original position* met de sluier van onwetendheid, of Dworkin's groep van schipbreukelingen die op een onbewoond eiland aanspoelen en een nieuwe samenleving met bijbehorende instituties moeten opzetten (Rawls, 1999a; Dworkin, 2000).

Naast deze methodologische rechtvaardiging is er nog een praktische: we kunnen niet alle vragen van de rechtvaardigheid binnen complexe en dynamische samenlevingen in één keer beantwoorden. Het formuleren van principes van rechtvaardigheid voor een samenleving als geheel – Rawls' doel – is zo'n gigantische opdracht, dat bepaalde abstracties onvermijdelijk zijn. Deze abstracties zijn niet alleen te betreuren onvermijdelijkheden. Net zoals landkaarten juist overzichtelijk zijn omdat allerlei details zijn weggeabstraheerd, zo zijn ideaaltheoretische abstracties gerechtvaardigd "because they enable us to focus on certain main questions free from distracting details" (Rawls, 1993, 12). In deze zin heeft de methodologie een vergelijkbare rol binnen empirisch en normatief onderzoek. Binnen de

empirische politicologie heeft ze als doel bij te dragen tot objectiviteit, het vergaren van ware kennis; binnen de politieke theorie heeft ze als doel bij te dragen aan onbevooroordeelde normatieve oordelen. Maar dit kunnen nooit objectieve oordelen zijn, hoogstens ‘transparant-partijdige oordelen’. Het beginpunt blijft immers altijd de normatieve waarde waarop de theorie gebaseerd is, zoals vrijheid of gelijkheid. Het doel is de argumentatie van de normatieve uitgangspunten naar principes van rechtvaardigheid zo transparant mogelijk te maken. Rawls’ *Theory of Justice* is dus geen objectieve verdediging van de verzorgingsstaat, omdat ze eerst en vooral gegrond is in Rawls’ egalitaire uitgangspunt. Tegelijkertijd blijft *A Theory of Justice* een schoolvoorbeeld van hoe zo’n argumentatieve uitwerking eruit zou moeten zien. De zorgvuldige betoogtrant van Rawls is een belangrijke reden waarom zijn werk nog steeds zo dominant is in de politieke theorie. Het gaf velen de mogelijkheid om hierop voort te bouwen en anderen duidelijke aanknopingspunten om zich er juist expliciet tegen af te zetten (Van der Burg & Pierik, 2003).

7. Ideaaltheorie en toegepaste theorie

Hoewel deze opdeling tussen ideaaltheorie en toegepaste theorie dominant is binnen de analytische politieke theorie, is ze zeer zeker niet onomstreden. Communitaristen wijzen haar radicaal van de hand en stellen dat ze overbodig en ongewenst is. In een impliciete maar onmiskenbare verwijzing naar Rawls’ werk stelt Walzer: “My argument is radically particularist. I don’t claim to have achieved any great distance from the social world in which I live” (Walzer, 1983, xiv). Volgens hem brengen tegenfeitelijke gedachteconstructies als Rawls’ sluier van onwetendheid ons op het verkeerde spoor: “Justice and equality can conceivably be worked out as philosophical artifacts, but a just or egalitarian society cannot be” (Walzer, 1983, xiv). Recent valt er in de politiek-theoretische literatuur een ontwikkeling waar te nemen waarbij auteurs, die in principe het belang van de ideaaltheoretische tweedeling wel erkennen, zich afvragen of er in hedendaagse discussies niet te veel nadruk is komen te liggen op ideaaltheoretische analyses, terwijl de praktische uitwerking hiervan voor actuele politieke discussies uit het oog verloren is.¹⁵ De publicatie van Rawls’ *Theory of Justice* leverde in de jaren tachtig van de vorige eeuw nog een breed gelezen filosofische discussie op, waarbij vanuit verschillende waarden over rechtvaardigheid werd gediscussieerd – inclusief libertairen als Nozick en communitaristen als Walzer, Sandel en Taylor. Een decennium later is deze brede discussie echter vernauwd naar een relatief in zichzelf gekeerd debat tussen liberaal-egalitaristen over herverdeling binnen de verzorgingsstaat (Pierik, 2007). Ronald Dworkin verdedigt *equality of resources*, Richard Arneson verdedigt *equality of opportunity for welfare* (1989, 2000) en G.A. Cohen verdedigt *equality*

of access to advantages (1989). Dit heeft een filosofisch scherpzinnige discussie opgeleverd die tot de dag van vandaag intensief wordt gevoerd. Maar het is bij voorbaat niet duidelijk in hoeverre deze verschillende theorieën ook daadwerkelijk verschillende aanbevelingen zouden doen in concrete politieke discussies, bijvoorbeeld over de verzorgingsstaat. Problematischer is dat deze ideaaltheoretische analyses zover losgezongen zijn van actuele politieke discussies dat ze hiervoor in zeker opzicht irrelevant zijn geworden. Kenmerkend is dat debatten niet gaan over concrete politieke vraagstukken maar over geconstrueerde voorbeelden die soms erg gekunsteld overkomen. Sam Scheffler vraagt zich daarom af waarom binnen dit debat, dat de politieke theorie lange tijd heeft gedomineerd, helemaal geen aandacht wordt besteed aan belangrijke politieke discussies in hedendaagse samenlevingen, bijvoorbeeld over het multiculturalisme (Scheffler, 2003, 38; voor vergelijkbare kritiek, zie: Anderson, 1999).

In zekere zin ben ik het met deze kritiek eens: sinds het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw hebben ideaaltheoretische discussies te veel de overhand gehad binnen de politieke theorie. De nadruk op de formulering van algemene rechtvaardigheidsprincipes, zonder aandacht voor hoe deze in concrete samenlevingen kunnen worden geïmplementeerd, valt ten prooi aan wat Allen Buchanan (2004, 23) “the lack of institutional focus” noemt:

“The simple but neglected point is that one cannot go from a moral argument for the soundness of a particular course of action in a single (usually highly idealized) type of case to a general principle that is suitable for institutionalization. Institutions matter, and if moral principles provide guidance for institutional reform, they must take institutions seriously”.

Hoewel het formuleren van algemene en abstracte principes van rechtvaardigheid een belangrijke stap is binnen de politieke theorie, is het slechts een eerste stap. Deze moet worden aangevuld met toegepast politiek-theoretisch onderzoek, dat abstracte politiek-filosofische theorieën als normatief uitgangspunt gebruikt om uitspraken te doen over concrete vragen van rechtvaardigheid in bestaande samenlevingen. De politiek-theoretische implementatie van abstracte principes in praktische aanbevelingen voor concrete samenlevingen is zeker niet triviaal of vanzelfsprekend. Het geheel van regels, instituties en beleid dat op basis van een liberaal concept van rechtvaardigheid wordt voorgesteld zal anders zijn in Nederland dan in Zweden, het Verenigd Koninkrijk of Italië. Ten eerste vereist zo'n vertaalslag veel intellectueel denkwerk en creativiteit, omdat op een juiste manier een brug moet worden geslagen tussen de normatieve en de reële wereld. Ten tweede vereist zo'n politiek-theoretische vertaalslag een goede kennis van zowel de gebruikte politiek-filosofische theorieën als de relevante sociaalwetenschappelijke kennis over de institutionele, historische en politieke context waarin deze theorieën worden

toegepast. En aangezien samenlevingen en normatieve vragen voortdurend veranderen, is ook de politieke theorie een dynamisch gebied (vgl. het openingscitaat van Collingwood).

Politieke theorie die zich beperkt tot ideaaltheoretische analyses zonder aandacht voor wat deze betekenen voor concrete samenlevingen, loopt het risico om een irrelevante *l'art-pour-l'art* gedachte-exercitie te worden. Immers wat is haar relevantie als *normatieve* theorie als er geen aanwijzingen voor concrete samenlevingen uit af te leiden zijn? Zoals we eerder zagen is Rawls een voorstander van de ideaaltheoretische methode:

“The reason for beginning with ideal theory is that it provides, I believe, the only basis for the systematic grasp of these more pressing problems [of institutional design for actual societies]. ... “At least I shall assume that a deeper understanding can be gained in no other way, and that the nature and aims of a perfectly just society is the fundamental part of a theory of justice” (1999a, 8).

Maar Rawls ziet ideaaltheorie niet als doel op zich, integendeel, haar belang is:

“[to provide] guidance in thinking about nonideal theory, and so about difficult cases how to deal with existing injustices. It should also help to clarify the goal of reform and to identify which wrongs are more grievous and hence more urgent to correct” (2001, 13).

Recent is er wel een kentering gekomen in de hierboven beschreven ontwikkeling. Verschillende auteurs hebben de hegemoniale positie van ideaaltheorie, zonder veel aandacht voor concrete uitwerkingen, ter discussie gesteld. Ingrid Robeyns (2008, 362) stelt bijvoorbeeld:

“We have to ask whether the professional culture... and the incentive structures in academic institutions, including the reputations of journals and implicit and explicit value judgments about different kinds of theory... steer us disproportionately into the direction of ideal theory”.

Daarnaast is er in de laatste jaren veel meer toegepast werk gepubliceerd, waarbij expliciet of impliciet wordt voortgebouwd op de inzichten uit ideaaltheoretische analyses in discussies over de problemen van plurale en multiculturele samenlevingen (Kymlicka, 1995; Young, 2001; Phillips, 2004; Pierik, 2006; Pierik & Robeyns, 2007). Tevens is er interessant werk verschenen over globale rechtvaardigheid dat zijn wortels diep in de rawlsiaanse politieke theorie heeft (Pogge, 2007; Young, 2005; Wenar, 2008).¹⁶

8. Politicologie en politieke theorie: een conclusie

In de voorgaande paragrafen heb ik de politieke theorie vooral als losstaande discipline beschreven. In deze conclusie wil ik terug naar de relatie tussen dit politiek-theoretisch onderzoek en de politicologie in het algemeen. In de inleiding stelde ik dat de empirische politicologie en politieke theorie complementaire benaderingen zijn en dat beide noodzakelijk zijn voor een goed begrip van de politiek. Anderzijds werd geconstateerd dat er een methodologische scheidslijn loopt tussen enerzijds de normatief georiënteerde politieke theorie en anderzijds de meer empirisch gerichte politicologie. Hoe kan deze methodologische scheidslijn worden beslecht? De politieke theorie kan een belangrijke bijdrage leveren aan de constructie, analyse en beoordeling van politicologische theorieën door het voortdurend aan de orde stellen van normatieve aspecten: impliciete vooronderstellingen, waardegeladen concepten en definities, of een onbewuste focus in empirisch onderzoek op een bepaald thema, waardoor andere relevante aspecten buiten beeld blijven. De conceptuele politieke theorie ligt daarom het meest voor de hand als ondersteunende subdiscipline voor de politicologie. Politieke concepten zijn vaak omstreden en/of ambigu en kunnen pas empirisch worden onderzocht indien ze correct geoperationaliseerd zijn. De conceptuele politieke theorie is bij uitstek geëquipeerd voor deze taak en theoretici als Robert Dahl, David Held en Robert Putnam zijn daarom geen onbekenden binnen de empirische politicologie. De bijdrage van de normatieve politieke theorie is op het eerste gezicht minder evident. Maar zoals ik al eerder aangaf, analyseert de normatieve politieke theorie het meest politieke in de politiek: de verdeling van baten en lasten van de coöperatie tussen burgers in een politieke gemeenschap. Aangezien dit een van de wezenskenmerken van de politiek is, is de analyse van dit normatieve proces een essentieel element van de politicologie.

Op deze manier levert de politieke theorie een essentiële bijdrage aan het politicologische onderwijscurriculum. Een belangrijke rol van de politieke theorie binnen het curriculum is toekomstige politicologen ervan bewust maken dat concepten in de theorievorming en indicatoren in het empirisch onderzoek nimmer neutraal zijn en dat onderzoekers zich van deze waardegeladenheid voortdurend bewust moeten zijn. Binnen het politicologieonderwijs is aandacht voor politieke theorie onmisbaar om studenten – ook degenen die uiteindelijk een empirische specialisatie kiezen – ervan te doordringen dat de politiek en haar bestudering normatieve activiteiten zijn.

Voor het politicologisch onderzoek geldt dat de samenwerking tussen empirisch politicologen en politiek-theoretici een *interdisciplinaire* samenwerking is, met alle spraakverwarring en misverstanden van dien. Naarmate onderzoekers een meer pluralistische opvatting aanhangen over wat politicologie is en over de politicologische methode, zal deze samenwerking over de disciplinaire grenzen heen mak-

kelijker gaan. Beide subdisciplines zijn onderaannemers in een groter project: het genereren van complementaire (empirische en normatieve) kennis over de politiek. Complementariteit kan alleen tot synergie leiden als wetenschappers aan beide zijden van de empirisch/normatieve scheidslijn actief proberen om over de disciplinaire grenzen heen samen te werken.

Noten

1. Ik dank Rutger Claassen, Sarah de Lange, Matthieu Kerbosch, Bob Lieshout, Ingrid Robeyns, Stefan Rummens, Wibren van der Burg, Erik Voeten, mijn oud-collega's van de Nijmeegse politicologiefaculteit en een anonieme referent voor dit tijdschrift voor hun commentaar op eerdere versies.
2. Naast deze drie worden soms nog andere subdisciplines genoemd: politieke psychologie, politieke economie, politieke communicatie.
3. Een voorbehoud is van belang: in deze tekst richt ik me primair op de hedendaagse analytische politieke theorie, grofweg gezegd, de politieke theorie die voortgekomen is uit het debat dat is gestart door de publicatie van Rawls' *Theory of Justice* in 1971.
4. Paul Kelly (2006: 50) noemt dit "the baleful influence of Rawls: the creation of a generation of scholars who think that the problems of justice exhaust the scope of political theory".
5. Opvallend is hoe verschillende handboeken verschillend omgaan met de verhouding tussen conceptuele en normatieve politieke theorie. Adam Swifts *Political Philosophy: A Beginner's Guide for Students and Politicians* (2001) en Will Kymlicka's *Contemporary Political Philosophy* (2002) behandelen vrijwel uitsluitend normatieve politieke theorieën, terwijl McKinnons *Issues in Political Theory* (2008) de politieke theorie in brede (normatieve en conceptuele) zin bespreekt.
6. De standaardgrap is dat politiek-filosofen politiek-theoretici zijn die binnen filosofiefaculteiten werken en dat politiek-theoretici politiek-filosofen zijn die binnen politicologiefaculteiten zijn aangesteld (Kelly, 2006, 47).
7. Een sprekend – maar wellicht zwaar geromantiseerd – beeld van politici in actie geeft de film *Thirteen Days* (2000) waarin goed te zien is hoe de regering-Kennedy in de Cuba-crisis van oktober 1962, op de rand van een kernoorlog, moeilijke en verstrekkende keuzes moest maken op basis van zeer beperkte informatie.

8. Aan de andere kant zijn wetenschappers ook niet gevrijwaard van publicatiedruk die de kans op weloverwogen oordelen misschien weer onder druk zet. Ook geldt dat als iemand veel heeft geïnvesteerd in een theorie – jaren, zo niet de gehele carrière – deze wetenschapper niet geneigd zal zijn deze theorie makkelijk terzijde te schuiven.

9. Met name de kwantitatieve empirische politicologie wordt door methodologische debatten gedomineerd.

10. Hoewel het is/ought-onderscheid veel wordt gebruikt, is het niet onomstreden. Het onderscheid wordt bijvoorbeeld ontkend door moreel realisten, die stellen dat morele uitspraken al dan niet overeenkomen met a priori en onafhankelijk geldende morele feiten. Morele claims zijn dan 'waar' als ze op juiste morele feiten zijn gebaseerd. Maar dit zijn meta-ethische debatten waarvan de uitkomsten geen invloed hebben op meer algemene discussies binnen de politieke theorie.

11. Ook voor politiek-theoretici kan zo'n discrepantie tussen normatieve theorie en werkelijkheid aanleiding geven tot het herformuleren van de geformuleerde theorie. Zie voetnoot 14 voor verdere toelichting.

12. In deze sectie gaat het vooral over de methode van het moreel constructivisme, een benadering die, met en sinds de opkomst van Rawls' werk, dominant is binnen de normatieve politieke theorie.

13. Deze opdeling tussen ideaaltheorie en toegepaste theorie is een vertaling van het in het Engelse taalgebied gebruikte onderscheid tussen *ideal theory* en *nonideal theory*.

14. Sommige politiek-theoretici onderscheiden nog een derde stap, waarbij principes worden getoetst door te kijken of de uitkomsten van de toepassing ervan in concrete gevallen overeenkomen met onze intuïties. Amartya Sen noemt dit *case-implication critique* (Sen, 1980). Rawls' reflectieve evenwicht tussen principes van rechtvaardigheid en de uitwerking ervan in de reële samenleving is een vergelijkbare constructie. Deze derde stap valt te beschouwen als een soort van *feedback loop* in de theorieconstructie.

15. Voor deze discussie zie bijvoorbeeld Swift (2008), Stemplowska (2008), Robeyns (2008) en Valentini (2009).

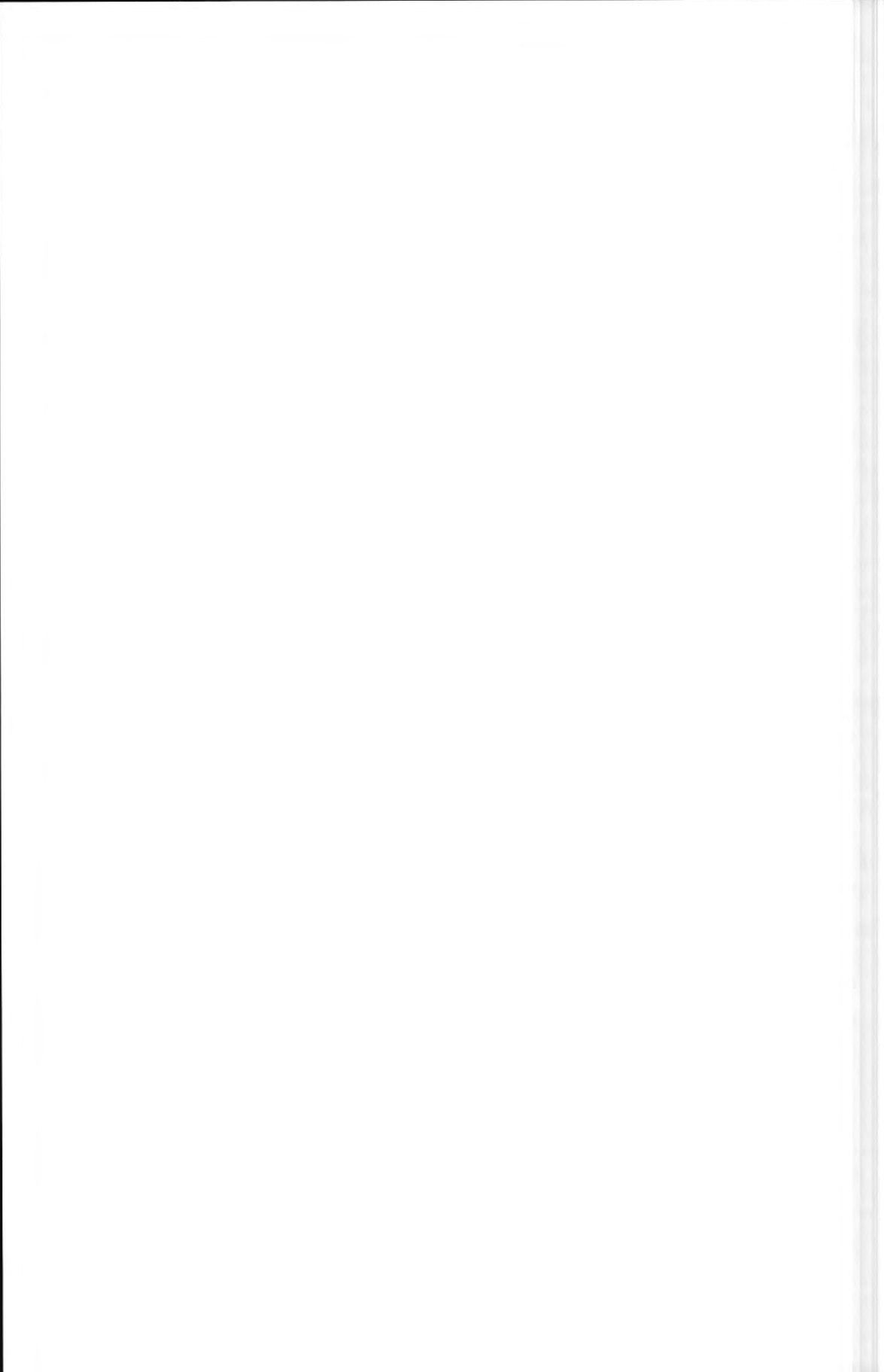
16. Hiermee wil ik niet suggereren dat er eerder geen toegepast werk werd gedaan, integendeel. Denk aan het werk van Norman Daniels (1985) over rechtvaardige gezondheidszorg of het werk van Philippe Van Parijs (1995) over basisinkomen. Mijn punt is dat ideaaltheorie en toegepaste theorie nu meer in evenwicht zijn dan, zeg 20 jaar geleden.

Bibliografie

- Anderson, Elisabeth (1999). What Is the Point of Equality? *Ethics*, 109 (2), 287-337.
- Arneson, Richard (1989). Equality and Equal Opportunity for Welfare. *Philosophical Studies*, 56, 77-93.
- Arneson, Richard (2000). Luck Egalitarianism and Prioritarianism. *Ethics*, 110, 339-349.
- Berlin, Isaiah (1969). *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Buchanan, Allen (2004). *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, G.A. (1989). On the Currency of Egalitarian Justice. *Ethics*, 99 (4), 906-944.
- Collingwood, R.G. (1978). *An Autobiography*. Oxford: Oxford University Press. Original edition, 1939.
- Dahl, Robert A. (1956). *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Daniels, Norman (1985). *Just Health Care*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dryzek, John S., Honig, Bonnie & Phillips, Anne (2006). Introduction. In J.S. Dryzek, B. Honig & A. Phillips (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Dworkin, Ronald (2000). *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Fullinwider, Robert K. (1995). Citizenship, Individualism and Democratic Politics. *Ethics*, 105 (April), 497-515.
- Held, David (1987). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity.
- Kelly, Paul (2006). Political Theory – the State of the Art. *Politics*, 26 (1), 47-53.
- Kymlicka, Will (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (2002). *Contemporary Political Philosophy. An Introduction*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Leopold, David & Stears, Marc (2008). Introduction. In D. Leopold & M. Stears (Eds.), *Political Theory: Methods and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Lijphart, Arend (1968). *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley (Calif.): California University Press.
- Lock, G.E. (1993). Normatieve Politicologie. In J. van Deth (Ed.), *Handboek politicologie*. Assen: Van Gorcum.
- McDermott, Daniel (2008). Analytical Political Philosophy. In D. Leopold and M. Stears (Eds.), *Political Theory: Methods and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- McKinnon, Catriona (Ed.) (2008). *Issues in Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Pettit, Philip (1999). *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: Oxford University Press.

- Phillips, Anne (2004). Defending Equality of Outcome. *The Journal of Political Philosophy*, 12 (1), 1-19.
- Pierik, Roland (2006). Reparations for Luck Egalitarians. *The Journal of Social Philosophy*, 37 (3), 423-440.
- Pierik, Roland (2007). Het egalitarisme tussen gelijk burgerschap en gelijke omstandigheden. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 99 (1), 16-33.
- Pierik, Roland & Robeyns, Ingrid (2007). Resources versus Capabilities: Social Endowments in Egalitarian Theory. *Political Studies*, 55 (1), 133-152.
- Pogge, Thomas (2007). *World Poverty and Human Rights*. 2nd edition. Oxford: Polity Press.
- Popper, Karl R. (1972). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. 4th rev. ed. London: Routledge and Kegan Paul.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community*. New York, London: Simon & Schuster.
- Rawls, John (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Rawls, John (1999a). *A Theory of Justice*. rev. ed. Oxford: Oxford University Press. Original edition, 1971.
- Rawls, John (1999b). *The Law of Peoples*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rawls, John (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*. Edited by E. Kelly. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Robeyns, Ingrid (2008). Ideal Theory in Theory and Practice. *Social Theory and Practice*, 34 (3), 341-362.
- Scheffler, Samuel (2003). What is Egalitarianism? *Philosophy & Public Affairs*, 31 (1), 5-39.
- Sen, Amartya (1980). Equality of What? In S. Darwall (Ed.), *Equal Freedom. Selected Tanner Lectures on Human Values*. Michigan: Michigan University Press.
- Stemplowska, Zofia (2008). What's Ideal About Ideal Theory? *Social Theory and Practice*, 34 (3), 319-340.
- Swift, Adam (2001). *Political Philosophy: A Beginner's Guide for Students and Politicians*. Cambridge: Polity.
- Swift, Adam (2008). The Value of Philosophy in Nonideal Circumstances. *Social Theory and Practice*, 34 (3), 363-387.
- Swift, Adam & White, Stuart (2008). Political Theory, Social Sciences and Real Politics. In D. Leopold & M. Stears (Eds.), *Political Theory: Methods and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Valentini, Laura (2009). On the Apparent Paradox of Ideal Theory. *Journal of Political Philosophy*, 17 (3), 332-355.
- Van der Burg, Wibren & Pierik, Roland (2003). John Rawls: de filosoof van de liberaal-democratische verzorgingsstaat. *Nederlands Juristenblad*, 18, 914-919.
- Van Parijs, Philippe (1995). *Real Freedom for All. What (if Anything) Can Justify Capitalism?* Oxford: Clarendon Press.

- Walzer, Michael (1983). *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books.
- Wenar, Leif (2008). Property Rights and the Resource Curse. *Philosophy & Public Affairs*, 36 (1), 2-32.
- Young, Iris Marion (2001). Equality of Whom? Social Groups and Judgments of Injustice. *Journal of Political Philosophy*, 9 (1), 1-18.
- Young, Iris Marion (2005). Responsibility and Global Justice. *Journal of Political Philosophy*, 12 (4), 365-388.

Een kosmopolitische wereldorde als realistische utopie?

Recente Angelsaksische politieke filosofie in het licht van de natiestaat

Ronald Tinnevelt

ABSTRACT

Although hotly debated, the idea of global justice is a relatively new topic within Anglo-Saxon and Continental political philosophy and theory. This paper discusses when and why Anglo-Saxon political theorists became interested in this field of research. The emergence of cosmopolitan norms of justice after the Second World War is one of these reasons. Subsequently, the paper explains some of the basic concepts that are being used within the field and explains why a political philosophical analysis of the ethical significance of boundaries has an added value for political scientists. The paper concludes by elaborating three different themes within the broad debate on global justice: humanitarian aid, global distributive justice, and democratic representation.

Keywords: political philosophy, global justice, cosmopolitanism, sovereignty, transnational democracy

1. Inleiding

Het is verleidelijk om te denken dat politiek-filosofen zich doorheen de eeuwen steeds met dezelfde fundamentele problemen en concepten bezig hebben gehouden. Wat Plato of Aristoteles hoofdbrekers bezorgde in het oude Griekenland, verschilt dan in wezen niet van de problemen waarmee Thomas Hobbes worstelde ten tijde van de godsdienstoorlogen of waarover Hannah Arendt zich na de Tweede Wereldoorlog boog in haar studie van het totalitarisme. In essentie richten zij zich dan allemaal op dezelfde kernvragen van de politieke filosofie, zoals de 'morele

evaluatie van politieke macht' (Gewirth, 1965, 1) of de verdeling van 'materiële goederen en van rechten en vrijheden' (Wolff, 2006, 1).

Het grote voordeel van deze gedachte van 'eeuwige vragen' is niet alleen dat de traditie van het politieke denken daardoor een duidelijke continuïteit laat zien en een streven naar 'tijdloze wijsheid', maar ook dat onze toegang tot de klassiekers van de politiek-filosofische canon vergemakkelijkt wordt. Als denkers als Cicero, Machiavelli of Locke immers op basis van 'universele ideeën' dezelfde vragen en problemen proberen te beantwoorden en dezelfde 'fundamentele concepten' trachten te verduidelijken, kunnen wij hun geschriften lezen alsof ze door een 'tijdgenoot geschreven zijn' (Skinner, 2002, 57).¹

Hoe verleidelijk een niet-historische analyse van politiek-filosofische teksten echter is, toch roept zij ook veel weerstand op. Het historisch contextualisme van de *Cambridge School of Intellectual History* van theoretici als J.G.A. Pocock, Quentin Skinner en John Dunn vormt hier een mooi voorbeeld van. Toegang tot klassieke teksten hebben we volgens Skinner alleen wanneer we weten wat de particuliere intentie van de auteur was, welk specifiek probleem hij wou oplossen en tot welk publiek hij zich richtte. De particulariteit van deze context is zodanig bepalend voor de uitspraken van de auteur, dat we vreselijk naïef zijn wanneer we menen die te kunnen overstijgen (2002, 88).

De gevaren van een niet-historische lezing van wijsgerige teksten liggen volgens Skinner voor de hand. Zo lopen we het risico om onze eigen opvattingen in de teksten van klassieke auteurs te projecteren of naar oplossingen voor problemen te zoeken die in de tijd van deze auteurs helemaal nog niet voorkwamen. Op die manier ontstaat een asymmetrie tussen de "betekenis die een waarnemer in een bepaalde historische periode meent te vinden en de betekenis van de periode zelf" (Skinner, 2002, 73). Zo is het weinig zinvol om in het werk van Aristoteles of Augustinus te zoeken naar het politieke concept van soevereiniteit. Dit concept verwijst immers naar een "specifieke configuratie van het gezag van de staat" (Jackson, 2007, 5) en is daarmee een van de constituerende ideeën van de *moderne* tijd.

Deze discussie tussen 'eeuwige' en 'particuliere vragen' gaat natuurlijk voornamelijk over de juiste methode om politiek-filosofische werken uit het verleden te lezen. Toch heeft zij indirecte implicaties voor wie – zoals wij in dit artikel – een overzicht wil geven van recente ontwikkelingen in Angelsaksische politieke filosofie. Als de eerste visie op politieke filosofie klopt, *lijkt* de poging om een relatief korte periode in kaart te brengen weinig zinvol. Politiek-filosofen houden zich immers toch met precies dezelfde vragen en problemen bezig als vroeger? En zelfs als de politieke filosofie al onverhoopt een andere richting inslaat – bijvoorbeeld door zich op nieuwe domeinen te richten – gaat het hier dan om meer dan oude wijn in nieuwe zakken? Passen we dan niet eenvoudigweg traditionele argumenten toe op een nieuwe context en vertellen we in wezen niets nieuws?

De tegenovergestelde visie is echter ook niet zonder problemen. Als historisch contextualisme de doorslag geeft, *lijkt* het moeilijk om in een kort tijdsbestek en in grote lijnen een algemene trend in de hedendaagse politieke filosofie aan te geven. Volgens Skinner bestaan er immers geen eeuwige vragen maar enkel “individuele antwoorden op individuele vragen, en mogelijk net zoveel vragen als er vragenstellers zijn” (2002, 88). Dat zou betekenen dat we een veelheid van vragen, antwoorden en concepten in kaart moeten brengen.

De waarheid ligt gelukkig, zoals zo vaak, in het midden. Als we naar de recente ontwikkelingen binnen de politieke filosofie kijken, dan kunnen we er niet omheen dat – op abstract niveau – wel degelijk soortgelijke vragen aan bod komen als vroeger. De vandaag zo belangrijke vraag naar de legitimatie van politieke macht is er één van. Wanneer de ter dood veroordeelde Socrates uit trouw aan de Atheense wetten Crito’s aanbod afslaat om uit de gevangenis te ontsnappen, gaat het namelijk precies om deze vraag. Dat betekent niet dat we niet grondig naar de context en inzet van Plato’s werk moeten kijken, maar wel dat de particulariteit van de context niet allesbepalend is.

Als we bovendien nauwkeurig naar het werk van hedendaagse politiek-filosofen kijken, dan valt op dat zij zich tegelijkertijd ook met andere problemen bezighouden dan vroeger. We kunnen moeilijk ontkennen dat sociale omstandigheden en gebeurtenissen een sterke invloed hebben op het soort vragen die politiek-filosofen zich stellen en de argumenten die zij gebruiken (Mandle, 2006, 2). Dit is vooral in de afgelopen decennia duidelijk geworden. Politiek-filosofen zijn zich in toenemende mate gaan richten op maatschappelijke problemen en uitdagingen, in het bijzonder op problemen die voortkomen uit “de ecologische crisis; de impact van nieuwe technologieën op de manier waarop we denken over privacy, rechtvaardigheid of de categorie van het menselijke; de gevolgen van nieuwe migratiestromen op concepten als ras, tolerantie en multiculturalisme; de gevolgen van een groeiende ongelijkheid op de wijze waarop we nadenken over vrijheid, gelijkheid, democratie, soevereiniteit of hegemonie” (Dryzek, Honig & Phillips, 2006, 11).

Waarom juist deze uitdagingen en problemen naar voren zijn gekomen, is een moeilijke vraag. In de volgende paragraaf onderzoeken we de redenen die voor een beperkte selectie van deze uitdagingen en problemen gelden. Hier kunnen we volstaan met de algemene opmerking dat dit onder andere te maken heeft met twee ontwikkelingen die onze politiek-economische constellatie en de filosofische reflectie daarop sterk onder druk hebben gezet: (1) globalisering op het vlak van communicatie, techniek, economie, cultuur en recht, en (2) pluralisering van levensvormen, etnische groepen en religies. Beide processen hebben binnen de hedendaagse – vooral Angelsaksische – politieke filosofie tot een hausse van literatuur geleid over vraagstukken van nationalisme, multiculturalisme en mondiale rechtvaardigheid.

Gegeven de omvang van dit artikel kunnen we natuurlijk niet op al deze problemen en uitdagingen ingaan. Maar hoe maken we daaruit een selectie? Over een bredere publieke belangstelling hebben de eerste twee thema's – en de relevante filosofische werken daarover – niet te klagen. De verwoede discussies over het failliet van de multiculturele samenleving, over de islam en de plaats van religie in liberaal-democratische samenlevingen laten dit duidelijk zien. Er gaat geen dag voorbij of er wordt in de media wel gedebatteerd over hoofddoekjes, gemengde scholen of straatterror. Vreemd genoeg kunnen we niet hetzelfde zeggen over het thema van de mondiale rechtvaardigheid. Hoewel er in de afgelopen jaren een groot aantal filosofische teksten verschenen is over wereldarmoede, noodhulp en humanitaire interventie, is de aandacht voor deze werken buiten de politieke filosofie relatief gering.

In dit artikel richten we ons daarom enkel op het politiek-filosofische debat over mondiale rechtvaardigheid. We schetsen de grote lijnen van dit debat en laten zien welke relevantie hierin vervat ligt voor de politiek wetenschap. Een tweede beperking die we ons opleggen, is dat we ons primair op de Angelsaksische traditie binnen de politieke filosofie richten. De reden hiervoor is vrij pragmatisch. Wanneer we de Angelsaksische traditie vergelijken met de continentale, dan zien we dat vooral filosofen uit de eerste traditie zich op deze problemen en uitdagingen hebben gestort.

De opzet van dit artikel is als volgt. We beginnen met een schets van enkele concepten die nodig zijn om een goed inzicht te hebben in het debat over mondiale rechtvaardigheid (2). Daarna bespreken we drie ontwikkelingen die het thema van de mondiale rechtvaardigheid op de kaart hebben gezet en laten we zien welke uitdagingen in deze ontwikkelingen besloten liggen voor de politieke filosofie (3). Vervolgens gaan we na of filosofische reflectie over dit thema een meerwaarde heeft voor de politicologie (4). In de volgende paragrafen komt het eigenlijke debat aan bod aan de hand van drie kernthema's: noodhulp (5), mondiale distributieve rechtvaardigheid (6) en democratische representatie (7). Deze thema's laten in toenemende mate de complexiteit van het mondiale rechtvaardigheidsdebat zien. We sluiten af met enkele algemene opmerkingen (8).

2. Enkele basisconcepten

Voordat we aangeven waarom het thema van de mondiale rechtvaardigheid op de politiek-filosofische agenda is gekomen en wat de grote lijnen van het debat zijn, is het noodzakelijk om eerst een aantal basisconcepten uit het debat kort toe te lichten. Gezamenlijk schetsen deze de algemene lijnen waarlangs we de verschillende posities in het debat later kunnen plaatsen en begrijpen. De overkoepelende term waaronder deze concepten vallen, is 'kosmopolitisme'.

A. *Kosmopolitisme ten aanzien van cultuur en rechtvaardigheid*

Kosmopolitisme – de gedachte dat ieder mens een burger van de wereld is – kent veel verschillende vormen en betekenissen. Een bekend onderscheid is ongetwijfeld dat tussen cultuur en rechtvaardigheid.

Kosmopolitisme met betrekking tot *cultuur* heeft te maken met het feit dat we de identiteit van mensen of hun mogelijkheid om autonoom te handelen niet moeten zien als iets dat bepaald wordt door de particuliere cultuur waartoe zij behoren. Mensen zijn in staat om hun identiteit te vormen op basis van een heterogeniteit aan culturele bronnen (Scheffler, 2001, 112 en 114). Een wereldburger is dan iemand wiens identiteit “gekenmerkt of beïnvloed wordt door verschillende culturen” (Brock, 2009, 8).

Kosmopolitisme ten aanzien van *rechtvaardigheid*, daarentegen, heeft te maken met de reikwijdte van normen en beginselen van rechtvaardigheid. De idee van wereldburgerschap impliceert binnen dit kader dat principes van rechtvaardigheid van toepassing moeten zijn op de wereldgemeenschap als geheel. Hiermee wordt de communitaristische en nationalistische gedachte verworpen dat “normen van rechtvaardigheid primair van toepassing zijn binnen begrensde gemeenschappen die een deelverzameling vormen van de wereldpopulatie” (Scheffler, 2001, 112; vgl. Miller, 1999, 4). Zoals we later zullen zien gaat het hierbij primair om normen van sociale of distributieve rechtvaardigheid. Een kosmopoliet op het vlak van rechtvaardigheid verzet zich dus tegen een sterk ethisch dualisme, waarbij we tegenover landgenoten een uitgebreid systeem van plichten hebben (meestal vallend onder het kopje ‘egalitarisme’) en tegenover vreemden enkel minimale plichten.

B. *Moreel en institutioneel kosmopolitisme*

Naast het onderscheid tussen cultuur en rechtvaardigheid worden nog minstens drie andere distincties gemaakt wanneer het over kosmopolitisme gaat: moreel-institutioneel, sterk-zwak en extreem-gematigd (Tan, 2004, 10-12). Omdat we voor ons betoog voornamelijk de eerste nodig hebben, laten we de andere twee vallen.

Kosmopolitisme als *moraal ideaal* houdt zich onder andere bezig met de rechtvaardigingsbasis van de instituties of praktijken die aan ons als individuen opgelegd worden en mogen worden (Tan, 2004, 10). Denk bijvoorbeeld aan de constitutie, internationale wetgeving, het economisch systeem, internationale instellingen enz. Het gaat hier concreet om de morele overtuigingen op basis waarvan sociale instituties en praktijken “gerechtvaardigd of bekritiseerd kunnen worden” (Beitz, 1994, 124). Zo formuleert de idee van de mensenrechten een normatieve standaard voor het functioneren van staten.

Bij *institutioneel* kosmopolitisme, daarentegen, staat niet de rechtvaardigingsbasis van sociale instituties centraal, maar gaat het om de instituties zelf. Institutioneel kosmopolitisme formuleert de basisgedachte “dat alle politieke eenheden van de wereld onder het gezag van supranationale instanties geplaatst moeten worden” (Beitz, 1994, 124) Dit hoeft echter niet noodzakelijk een wereldstaat te zijn. In principe zijn ook andere politieke ordeningen van de internationale relaties mogelijk, zoals een “netwerk van tamelijk los verenigde regionale lichamen” (Beitz, 1999, 287). Andere alternatieven die we in de literatuur over mondiale democratie tegenkomen zijn: wereldparlement (Marchetti, 2006), wereldrepubliek (Höffe, 1999), mondiale sociale democratie (Held, 2004), democratische netwerken (Gould, 2004), mondiaal binnenlands beleid zonder wereldstaat (Habermas, 2006), consociationele democratie (Moore, 2006), directe deliberatieve polyarchie (Cohen & Sabel, 2003) en kosmopolitieke democratie (Archibugi, 2002).

c. *Gelijke morele status en gelijke behandeling*

Voor de laatste begrippenparen die we onderscheiden, keren we terug naar de idee van moreel kosmopolitisme. Een vaak aangehaalde definitie in dit kader is die van Thomas Pogge. Hij onderscheidt drie elementen die volgens hem door alle moreel-kosmopolitische posities gedeeld worden: “*individualisme*: het primaire object van morele bekommernis zijn *mensen*, of *personen* – in plaats van familieverbanden, etnische, culturele of religieuze groepen, naties, of staten (...) *universaliteit*: de status van primair object van morele bekommernis komt aan *iedere* mens *gelijk* toe en niet slechts aan een deelverzameling daarvan zoals mannen, aristocraten, ariërs, blanken of moslims (...) *algemeenheid*: deze bijzondere status heeft een mondiale reikwijdte. Individuen vormen *voor iedereen* het primaire object van morele bekommernis en niet slechts voor hun landgenoten, voor de mensen die dezelfde religie delen etc.” (2002, 169). Aan ieder individu komt dus een *gelijke morele status* toe, ongeacht tot welke groep mensen hij behoort.

Waar we echter voor moeten waken, is om in deze algemene definitie direct een pleidooi voor egalitarisme of substantiële gelijkheid te zien – een kosmopolitisme ten aanzien van rechtvaardigheid.² Waar het hier in zeer minimale zin om gaat is een negatieve karakterisering van kosmopolitisme als de idee van niet-discriminatie. We mogen mensen niet discrimineren op basis van moreel arbitraire feiten zoals hun taal, religie, cultuur enz. Sommige theoretici stellen echter dat moreel kosmopolitisme niet alleen de negatieve eis van niet-discriminatie inhoudt, maar ook de positieve claim van gelijk respect of gelijke bekommernis. Gegeven deze verschillende interpretatie, is de vraag wat de eis van moreel kosmopolitisme precies betekent. Impliceert gelijke morele status dat mondiale verschillen in rijkdom onrechtvaardig zijn (Brock, 2009, 3)? Volgt uit de idee van gelijke morele status dat

we aan iedereen een gelijke behandeling verschuldigd zijn of mogen we toch nog een ethisch belang toekennen aan de grenzen tussen mensen? Moet ik mijn kinderen met andere woorden op hetzelfde niveau plaatsen als andere kinderen, of heb ik ten aanzien van hen bijzondere plichten die ik niet tegenover de laatste groep heb? Of wanneer we onze aandacht verplaatsen naar het internationale vlak: zijn onze plichten tegenover landgenoten identiek aan die tegenover verre vreemden of mag ik aan medeburgers toch een zekere voorrang verlenen?

Ronald Dworkin maakt in dit kader een interessant onderscheid tussen het principe van gelijk belang ('principle of equal importance') en het principe van weldadigheid ('principle of beneficence'). Het eerste principe stelt dat het belangrijk is dat mensen een succesvol leven kunnen leiden. Het tweede principe stelt dat individuen "een morele plicht hebben om altijd met net zoveel bekommernis voor het lot van alle andere in de wereld te handelen als voor het lot van hun eigen familie en vrienden" (2000, 5). Het punt dat Dworkin wil maken, is dat het principe van gelijk belang weliswaar verenigbaar is met het principe van weldadigheid, maar dat het eerste principe het tweede niet noodzakelijk impliceert. Gelijke morele status hoeft volgens hem dus niet tot gelijke behandeling te leiden. Daarvoor is een extra argument nodig. Wanneer we teruggaan naar de idee van kosmopolitisme ten aanzien van rechtvaardigheid, dan betekent dit dat de reikwijdte van distributieve rechtvaardigheidsnormen voor sommige theoretici universeel is, terwijl anderen dit expliciet ontkennen. Zo stelt Miller dat principes van gelijkheid enkel gelden binnen begrensde gemeenschappen met een duidelijk afgebakend lidmaatschap. Buiten deze context gelden weliswaar nog steeds morele criteria, maar deze zijn minimaal: uitbuiting tussen staten moet voorkomen worden en de meest basale rechten van de mens moeten beschermd worden (Miller, 1999, 4 en 19).

D. *Interactioneel en institutioneel moreel kosmopolitisme*

Een laatste onderscheid dat we willen toelichten, is een tweedeling die Pogge maakt tussen een interactionele en een institutionele variant van moreel kosmopolitisme.³ Hierbij gaat het in essentie om het toepassingsgebied van morele regels. Zoals we hiervoor schreven, heeft moreel kosmopolitisme onder andere te maken met de morele beperkingen die van toepassing zijn op institutionele praktijken en onze betrokkenheid daarin. Moreel kosmopolitisme kan echter ook direct van toepassing zijn op het handelen van actoren (zowel op individueel als op collectief vlak) zelf. In het eerste geval spreken we van *institutioneel moreel kosmopolitisme*, in het tweede geval van *interactioneel moreel kosmopolitisme*.

Pogge probeert het verschil tussen beide varianten scherp te krijgen door twee manieren te onderscheiden waarop we naar de sociale werkelijkheid kijken en een analyse geven van de problematische zaken die daarin gebeuren. Wanneer we

fenomenen in onze samenleving primair zien als het resultaat van het gedrag van individuen en groepen, zullen we bij sociale problemen geneigd zijn om naar de causaal verantwoordelijke interacties te kijken die hieraan ten grondslag liggen. Wie heeft wat gedaan? Wie is waarvoor verantwoordelijk? Zo proberen we de ondervoeding van een kind te herleiden tot de grove nalatigheid van de ouders en de werkloosheid van een vriend tot zijn onvermogen om zich aan te passen aan hiërarchische werksituaties. In dit geval spreken we van een *interactioneel perspectief* op onze sociale wereld en een *interactionele morele analyse* van de problemen die zich daarin voordoen.

Wanneer we dergelijke fenomenen echter niet zien als het resultaat van interacties tussen individuen en groepen, maar van de werking van nationale of internationale structuren – zoals de cultuur, de grondwet, het economisch systeem of het politieke bestel – spreken we van een *institutioneel perspectief* en een *institutionele morele analyse*. De werkloosheid van onze vriend wordt dan niet veroorzaakt door zijn moeilijke karakter maar door de economische crisis. En de ondervoeding van het kind niet door het laakbare gedrag van de ouders maar door een systeem van lage uitkeringen. Kosmopolitisme vormt dan niet een moraal die direct van toepassing is op het handelen van actoren maar een moraal die “belichaamd moet zijn in de instituties en de fundamentele regels van de samenleving, en in de fundamentele regels van de wereldorde” (Shapcott, 2010, 19).

Het onderscheid tussen interactionele en institutionele morele analyse kunnen we op de spits drijven door de vraag te stellen wanneer principes van distributieve rechtvaardigheid op internationaal vlak van toepassing zijn. Is dit enkel wanneer we in een wereld van sterke onderlinge afhankelijkheid (zoals op het gebied van economie of communicatie) leven of ook wanneer er van interdependentie geen sprake is? Een interactionele benadering zal ontkennen dat interdependentie een rol speelt, terwijl een institutionele benadering dit juist zou bevestigen (Caney, 2004, 166). Het zijn de sociale instituties die we delen die maken dat een plicht van distributieve rechtvaardigheid wordt gegenereerd.

Aan het onderscheid tussen interactioneel en institutioneel moreel kosmopolitisme koppelt Pogge nog een tweede onderscheid, namelijk het verschil tussen ethiek en rechtvaardigheid. Omdat een interactionele morele analyse de plichten tussen individuen en groepen centraal stelt, spreekt Pogge van een *ethische* benadering. Bij een institutionele morele analyse draait het rond de idee van *rechtvaardigheid* – de juiste verdeling van hulpbronnen (‘resources’) in de brede zin van het woord (welvaart, rechten, vrijheden, macht enz.). De conclusie die hieruit volgt is dat rechtvaardigheid in de strikte zin van het woord alleen gekoppeld is aan een institutioneel morele analyse van de sociale werkelijkheid. Mondiale rechtvaardigheid heeft dan te maken met de vraag welke instituties op mondiaal vlak leiden tot een gelijkheid van kansen, tot een eerlijke verdeling van rechten en vrijheden enz. (Miller, 2007, 9).

Een dergelijke inperking van het begrip ‘mondiale rechtvaardigheid’ hanteren wij niet. Rechtvaardigheid, zoals Rawls terecht aangeeft, kan op veel zaken van toepassing zijn. Zo spreken we over het rechtvaardige oordeel van een rechter, over rechtvaardige verdragen, over de rechtvaardige houding van personen en zelfs over rechtvaardige oorlogen (Rawls, 2006, 54-55). Rechtvaardigheid hoeft dus niet noodzakelijk van toepassing te zijn op sociale instituties. Wanneer wij daarom over mondiale rechtvaardigheid spreken, vallen hier in brede zin al die thema’s onder die samenhangen met de vraag welke morele of ethische regels binnen een globaliserende wereld van toepassing zijn op het gedrag van individuele en collectieve actoren (dus ook de morele relaties tussen natiestaten) en op de wijze waarop sociale instituties functioneren en moeten functioneren.⁴ Wanneer we specifiek verwijzen naar de verdeling van hulpmiddelen, spreken we over mondiale *distributieve* rechtvaardigheid.

3. Hoe verklaren we de opkomst van het thema?

Hiermee hebben we in tamelijk abstracte termen en in een relatief kort bestek een overzicht gegeven van vier centrale begrippenparen in het debat over mondiale rechtvaardigheid. Wat hiermee op het spel staat, is echter nog niet duidelijk. Dit wordt het pas wanneer we weten *waarom* het vraagstuk van de mondiale rechtvaardigheid zo prominent op de politiek-filosofische agenda is gekomen en *welke* vragen en problemen hierbij centraal staan. Laten we met het eerste punt beginnen.

Hoewel de idee van kosmopolitisme teruggaat tot de oude Grieken, valt op dat het thema van de mondiale rechtvaardigheid – in al zijn verschillende facetten – een *relatief* nieuw thema is binnen de politieke filosofie. We benadrukken ‘relatief’ omdat het onzinnig zou zijn te beweren dat er door de eeuwen heen helemaal geen aandacht is geweest voor de moraal van de bovenstatelijke sfeer. Het vraagstuk van de rechtvaardige oorlog – waarvan de traditie teruggaat tot eminente denkers als Augustinus, Thomas van Aquino en Hugo de Groot – is hier een mooi voorbeeld van. Het punt is echter dat een bredere reflectie over de moraal van het internationale domein uitbleef.

Pas in de jaren zeventig van de vorige eeuw zien we langzamerhand een debat ontstaan over de plichten die rijkere landen en hun inwoners hebben tegenover de allerarmsten op wereldvlak, de rechtvaardigheid van internationale economische en politieke structuren, de legitimiteit van internationale instellingen enz. De publicaties van Peter Singer, Charles Beitz, Henry Shue en Onora O’Neill zijn hierbij van groot belang geweest (Jones, 1999, 1). Het zou echter nog tot de jaren negentig duren voordat het debat werkelijk in alle hevigheid ontbrandde. De publicatie van John Rawls, *The Law of Peoples* (1993/1999), speelde hierbij een belangrijke rol.

Rawls probeerde in dit werk immers zijn invloedrijke theorie van rechtvaardigheid uit te breiden naar het internationale vlak.

Maar hoe komt het dat politiek-filosofen het onderwerp van de mondiale rechtvaardigheid pas relatief recent hebben opgepakt? Drie ontwikkelingen zijn in dit kader belangrijk.

Een *eerste* heeft te maken met de lange schaduw van de Koude Oorlog. Veel auteurs wijzen erop dat de 'strijd' tussen de twee machtsblokken – vooral voor Anglo-Amerikaanse politiek filosofen – zo'n invloed had dat "andere onderwerpen binnen de internationale relaties er als het ware door verdrongen werden" (Mandle, 2006, 1). Het internationale domein was daarom gedurende lange tijd de sfeer van het politiek realisme. Zeer kort door de bocht kunnen we zeggen dat staten binnen dat paradigma primair gedreven worden door nationale belangen en die belangen definiëren in termen van macht. Pas na het uiteenvallen van het communistische blok ontstond er ruimte voor een liberale interpretatie van de wereldpolitiek en een hernieuwde belangstelling voor Kants vredesschrift (Hutchings, 2010, 3).

De verklarende kracht van deze eerste ontwikkeling is echter beperkt. De val van de Sovjet-Unie laat weliswaar zien waarom er binnen de politieke filosofie meer ruimte ontstond voor andere geluiden en problemen, maar geeft niet aan waarom juist het probleem van de mondiale rechtvaardigheid zo sterk ingang vond in de Angelsaksische traditie. Welke reden was er om specifiek over deze kwestie na te denken? We moeten immers niet vergeten dat de aandacht voor dit onderwerp ook voor de Koude Oorlog al relatief gering was. Tot aan de twintigste eeuw zien we immers dat de intranationale en internationale sfeer als twee duidelijk van elkaar onderscheiden werelden werden beschouwd waartussen nationale overheden de belangrijkste schakel vormden.

Deze tweedeling gaat terug op een zeer bekend beeld van de internationale orde, de Westfaalse vorm van politieke verbeelding. Kenmerkend voor dit beeld zijn drie principes die een grote invloed hebben gehad op de wijze waarop ons politieke landschap zich in het verleden heeft gevormd.⁵ Staten – de primaire bouwblokken van de Westfaalse orde – hebben vaste territoriale grenzen die op hun beurt de grenzen aangeven van politieke autoriteit en rechtsbevoegdheid. Binnen deze territoriale afbakening vormen staten vervolgens de hoogste politieke en juridische autoriteit; ze zijn soeverein. Moderne staten, ten slotte, claimen interne en externe autonomie, en zijn niet onderworpen aan bindend hoger recht. De minimale beschermingsregels die door het internationale recht worden gecreëerd, binden staten enkel voor zover ze daar vrijwillig mee instemmen.

Dit onderscheid bleef echter niet alleen beperkt tot de sfeer van de politiek maar vertaalde zich ook naar een even scherpe scheiding tussen twee domeinen van morele oordeelsvorming (Pogge, 2010, 13-14). De veronderstelling die aan de norm

van soevereiniteit ten grondslag ligt, is immers dat de staten primair voor de belangen van hun eigen burgers opkomen. Waar de nationale sfeer nog gedomineerd kon worden door idealen als individuele vrijheid en gelijkheid, worden deze op internationaal vlak vervangen door nationale belangen (Hutchings, 2010, 78).

Maar wat maakt nu dat het scherpe onderscheid tussen de nationale en de internationale sfeer in vraag wordt gesteld en dat men begint te reflecteren over de vraag of nationale grenzen werkelijk een ethische waarde hebben of misschien juist moreel arbitrair zijn? Een *tweede* – vaak aangehaalde – verklaring is de toenemende *globalisering* van onze wereld. Hoewel het begrip een modewoord is geworden en moeilijk te definiëren valt, willen we globalisering zeer algemeen typeren als een proces van deterritorialisering. Een proces waarbij territoriale grenzen steeds minder belangrijk worden als gevolg van een toenemende mondialisering van productie- en communicatieprocessen, liberalisering van de wereldeconomie, een sterke groei van internationale handel en buitenlandse investeringen, een zekere homogenisering van cultuur enz. (Scholte, 2000, 15-17). Op het internationale toneel verschijnt bijvoorbeeld een grote hoeveelheid van institutionele actoren die zowel direct als indirect een grote invloed hebben op de binnenlandse aangelegenheden van staten – denk aan ngo's, multinationals en organen als de WTO en de EU (Pogge, 2010, 14).

Uit de simpele vaststelling dat de schaal van politieke en sociaaleconomische relaties aanzienlijk is veranderd, kunnen we echter nog niet onmiddellijk afleiden dat er ook een verschuiving optreedt in onze filosofische denkkaders en begrippen. Een *eerste stap* in die richting is de vaststelling dat de afnemende politieke en economische soevereiniteit van staten er ook voor zorgt dat de evidentie ondergraven wordt waarmee we aan nationale grenzen een morele tweedeling koppelen (Pogge, 2010, 14). Als nationale grenzen feitelijk aan macht en belang inboeten, waarom zouden ze dan nog wel hoge muren opwerpen voor morele en politieke theorievorming?

Een *tweede* – hiermee nauw samenhangende – *stap* heeft te maken met bruikbaarheid van onze filosofische concepten en kaders. Als de praktijken veranderen die ons denken lange tijd gevoed en gevormd hebben, ontstaat de vraag of onze 'traditionele' kaders en concepten nog wel de beste gids zijn om onze nieuwe politieke en sociaaleconomische realiteit te begrijpen en te analyseren (Bohman, 2007, 3). Waar het voor Rawls in *A Theory of Justice* (1971) bijvoorbeeld nog weinig problematisch was om een rechtvaardigheidstheorie te formuleren voor een min of meer zelfvoorzienende en gesloten nationale samenleving (2006, 52, 56 en 461), is dat voor onze tijd ondenkbaar geworden. De premisse van een politiek autonome en nationaal homogene gemeenschap is langzamerhand onhoudbaar geworden.

Het proces van globalisering brengt dus de noodzaak mee om een aantal van onze politiek-filosofische kaders en concepten – zoals soevereiniteit, democratie en

rechtvaardigheid – te herzien en na te gaan welke betekenis ze in een getransformeerde wereld kunnen hebben (Held, 2010, x). Tot dezelfde conclusie kunnen we natuurlijk ook via een omgekeerde route komen. Wanneer liberaal-democratische samenlevingen – onder invloed van het proces van globalisering – niet meer volledig in staat zijn om zelfstandig het ideaal van democratische legitimiteit te garanderen, ontstaat de noodzaak om na te gaan hoe we dit ideaal op hogere politieke niveaus kunnen verwezenlijken. Daarom stelt James Bohman dat het veranderen van de “schaal van betekenisvolle sociale relaties” pas belangrijk wordt wanneer “we kunnen aantonen dat deze verandering ook een effect heeft op de haalbaarheid van onze belangrijkste democratische waarden en principes” (2007, 5).

De *derde* ontwikkeling, ten slotte, heeft te maken met bepaalde verschuivingen binnen het internationale recht. Deze verschuivingen tonen niet alleen waarom traditionele denkkaders en concepten opnieuw ‘uitgevonden’ moeten worden, maar geven ook aan welke inhoudelijke norm richtinggevend zal worden voor ons denken over de internationale sfeer. Waar de voornaamste waarden voor de Tweede Wereldoorlog die van stabiliteit en vrede waren, zien we in de periode na de oorlog (als gevolg van de oprichting van de Verenigde Naties, het Nürnbergtribunaal, de internationale wetgeving over mensenrechten, het instellen van het Internationaal Strafhof enz.) een belangrijke verandering plaatsvinden. Ook andere waarden treden nu op de voorgrond, waaronder met name de idee van de fundamentele rechten van het individu (Carter, 2001, 4; Shapcott, 2010, 17; Pogge, 2010, 10). Recent is de *Responsibility to Protect* hiervan een mooi voorbeeld. Hoewel het voorlopig slechts om een norm en niet om wetgeving gaat, zien we dat soevereiniteit wordt gekoppeld aan de verantwoordelijkheid om mensen te beschermen tegen oorlogsmisdaden, etnische zuiveringen enz.

Seyla Benhabib laat deze trend beginnen met de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* (1948) en stelt dat we sindsdien getuigen zijn van een langzame overgang van internationale normen van rechtvaardigheid naar moreel kosmopolitische normen. Waar de eerste soort grotendeels tot stand komt via “verdragsverplichtingen en bilaterale of multilaterale overeenkomsten tussen staten”, zien we dat de tweede soort normen expliciet toekomt “aan individuen als morele en rechtspersonen” (2006, 16).⁶ Zoals we in de vorige paragraaf hebben gezien, impliceert kosmopolitisme een bekommernis om “de gelijke morele status van iedere mens” (Held, 2010, x).

Deze geleidelijke overgang laat een duidelijke spanning of zelfs ‘strijd’ zien tussen een benadering waarbij de soevereine gelijkheid van staten centraal staat (‘statist view’) en een waarbij de vrijheid van individuen primeert (‘cosmopolitan view’).⁷ Niet alleen soevereine staten zijn internationale rechtssubjecten maar ook individuen (Jackson, 2007, 123). Een mooie illustratie van deze spanning is het Handvest van de Verenigde Naties. Waar artikel 2(4) benadrukt dat alle leden de

territoriale integriteit en politieke onafhankelijkheid van staten moeten respecteren, lezen we in de preambule en in artikel 55 dat de fundamentele rechten van de mens universeel geëerbiedigd moeten worden. Deze spanning blijft ook in latere internationale wetgeving bestaan. Zo eist het *Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens* (1950) weliswaar de bescherming van de fundamentele rechten van alle inwoners van de lidstaten, maar dit altijd binnen het kader van de beperkingen van ‘nationale veiligheid’, ‘territoriale integriteit’, ‘openbare veiligheid’ enz. De belangrijke vraag is dan natuurlijk hoe soevereiniteitsaanspraken met kosmopolitische claims verzoend kunnen worden.

Hoever we opgeschoven zijn naar een kosmopolitische wereldorde en welke implicaties dat heeft voor de discussie over mondiale rechtvaardigheid, blijft echter inzet van debat. Hetzelfde kunnen we zeggen over de inschatting van de effecten van globalisering. Zo stellen liberaal-nationalisten als David Miller en Will Kymlicka dat kosmopolitisch democraten veel te pessimistisch zijn wanneer het over de toekomst van nationaal burgerschap in een globaliserende wereld gaat. Kosmopolitisch democraten – zoals David Held, Richard Falk en Daniele Archibugi – overdrijven het effect dat globalisering heeft op de mogelijkheid van staten om hun eigen sociaaleconomisch beleid te voeren en gaan te snel over tot een pleidooi voor vormen van transnationale en supranationale democratie. Volgens Miller en Kymlicka is het daarom wenselijk dat we, in tijden van internationalisering, het belang van de natiestaat niet opgegeven maar juist herbevestigen.

De positie die we in het debat over mondiale rechtvaardigheid innemen, hangt daardoor niet alleen van onze morele opvattingen af – of we kosmopoliet of antikosmopoliet zijn – maar ook van onze inschatting van empirische ontwikkelingen. Een voldoende empirisch geïnformeerde politieke filosofie is dus van groot belang.

Welke algemene conclusie kunnen we nu trekken wanneer we kritisch naar de voorgaande drie redenen kijken? Kort door de bocht kunnen we zeggen dat de politieke filosofie voor een dubbele uitdaging staat. Enerzijds moeten we nagaan of onze traditionele concepten nog wel van toepassing zijn op onze globaliserende wereld. Anderzijds is een algemene reflectie nodig op het ethische belang van territoriale – maar ook van sociale – grenzen. Uit de vaststelling dat mensen in het verleden eigenlijk altijd in “min of meer afgebakende gemeenschappen hebben gewoond” en daaraan een belangrijk ethisch verschil koppelden tussen insiders en outsiders, volgt nog niet dat dit ook moreel juist is (Shapcott, 2010, 2). Vandaar dat reflectie nodig is op de grenzen die we trekken tussen landgenoten en verre vreemden, en tussen volwaardige en niet-volwaardige leden van onze gemeenschap. Van argumenten over rechtvaardigheid – of het daarbij nu gaat om economische herverdeling, bescherming door het recht of culturele erkenning – heeft men veel te lang gedacht dat deze “enkel van toepassing waren op relaties tussen burgers,

alleen onderworpen waren aan debatten binnen nationale publieke sferen en enkel hersteld konden worden door nationale overheden" (Fraser, 2008, 12).

4. Politieke filosofie als Donquichotterie?

Dat er een noodzaak is om over de rechtvaardigheid en rechtvaardiging van grenzen na te denken, betekent echter nog niet dat de politieke filosofie op dit terrein ook iets te bieden heeft aan politicologen. Een eerste reden waarom dit wel degelijk het geval is, staat los van het debat over mondiale rechtvaardigheid en heeft te maken met de eigen aard van de politieke filosofie. Met betrekking tot de vraag wat politieke filosofie is, zijn in het verleden verschillende interpretaties gegeven. Een van deze interpretaties zijn we in de inleiding al tegengekomen, namelijk een analyse van het werk en de werkelijke intentie van klassieke denkers. De interpretatie waarop we hier doelen heeft echter te maken met politieke filosofie als *conceptuele analyse*. Politieke filosofie wordt dan gezien als een "proces waarbij de betekenis wordt verhelderd van de termen op basis waarvan politieke argumenten worden gevoerd; termen zoals democratie, vrijheid en rechtvaardigheid" (Miller, 1986, 384). De bijdrage van de politieke filosofie aan de politicologie en de politiek ligt dan op het vlak van het verduidelijken en kritisch reconstrueren van concepten die relevant zijn ten aanzien van het internationale domein.

Maar politieke filosofie is ook een *normatieve* discipline die zich bezighoudt met de juiste ordening van de samenleving, met het voorschrijven van richtlijnen voor publiek handelen, de rechtvaardige verdeling van materiële goederen enz. (Christiano & Christman, 2009, 2; Simon, 2002, 2). Rawls' theorie van de rechtvaardige samenleving is hiervan een bekend voorbeeld. Politiek-filosofen ontwikkelen met andere woorden een normatief kader waartegen we de werkelijke wereld van de politiek kunnen plaatsen. Waar politiek wordt gezien als 'de kunst van het mogelijke', geldt dit niet voor de politieke filosofie. Een groot gedeelte van haar kracht ligt precies in het formuleren van normatieve maatstaven en doelen die we misschien niet als onmiddellijk realiseerbaar zien maar die wel de richting aangeven waar we heen moeten. Het ideaal van een kosmopolitische wereldorde is er een van.

Toch worden politiek-filosofen juist op dit punt sterk bekritiseerd. Vanwege de nadruk op normatieve idealen die niet onmiddellijk of slechts moeilijk in de praktijk te brengen zijn, worden de voorstellen van politiek-filosofen vaak als utopisch, naïef of irrelevant weggezet. Een politiek-filosoof is als de edelman van La Mancha die op de rug van zijn Rosinante windmolens bestormt alsof het gevaarlijke reuzen zijn. Hij hangt met andere woorden een onpraktische, maar vooral onberedeneerde, vorm van idealisme aan. Wat we volgens critici daarentegen nodig hebben is gedegen inzicht in de werkelijke aard van wereldpolitiek en een beter begrip van empirische vragen.

Onze tijd verschilt wat dat betreft niet van het verleden. Met eenzelfde scepticisme werden in de zeventiende en achttiende eeuw immers ook de vredesvoorstellen bekeken van denkers als William Penn, Abbé de Saint-Pierre of Immanuel Kant. Wat bij al deze internationalisten volgens politiek realisten ontbrak, was “een begrip van het brute karakter van het gedrag van groepen, en van de macht van eigenbelang en collectief egoïsme in de relaties tussen groepen. Niet erkennen van de hardnekkige weerstand van groepsegoïsme tegen morele en inclusieve sociale doelen, leidt tot een onrealistische en verwarde vorm van politiek denken” (Niebuhr, 1963, xx). Gezien de egoïstische passies van mensen, de op eigenbelang gerichte motivatie van staten en de anarchistische aard van de internationale orde, is het bijna ondenkbaar dat er ooit op bovenstatelijk niveau rechtvaardige en democratische structuren zullen ontstaan. En zelfs als zou dit wel gebeuren, dan is het onwaarschijnlijk dat overambitieuze filosofische ideeën en idealen hieraan ten grondslag liggen.

Betekent dit dan dat alle pogingen van politiek-filosofen om normatieve criteria op te stellen voor de bovenstatelijke sfeer gedoemd zijn om te mislukken? Deze conclusie kunnen we zeker niet trekken. Ondanks de kracht van de politiek-realistische kritiek moeten we oppassen om politiek-filosofen niet te snel te betichten van zinloze dagdromerijen. Zo hebben we hiervoor immers drie ontwikkelingen beschreven die het politiek-realistische wereldbeeld in vraag stellen en die de noodzaak aantonen om over mondiale rechtvaardigheid na te denken. Los daarvan moeten we ons realiseren dat utopische ideeën wel degelijk een grote invloed hebben gehad op de wereldpolitiek: soms ten goede, soms ten kwade. Terugkijkend naar vroegere voorstellen voor een nieuwe internationale politieke orde, maant Archibugi ons aan om niet te vergeten dat de “geschriften van Hugo de Groot en Émeric Crucé ten grondslag lagen aan sommige van de ideeën die in Westfalen goedgekeurd werden; dat Saint-Pierre fysiek aanwezig was bij de poorten van Utrecht; dat president Wilson goed bekend was met de vredesvoorstellen van William Penn en William Ladd; en dat Hans Kelsen – lang voordat overheden instemden met de oprichting van de Verenigde Naties – ontwerpen voor een nieuw statuut van de Volkenbond voorbereidde en liet circuleren” (1998, 199). Ideeën kunnen dus wel degelijk een grote kracht in zich dragen.

Maar ideeën hebben ook een lange adem. Soms is het verstrijken van tijd voldoende om utopische voorstellen meer realistisch te maken. Wat vroeger ondenkbaar was, hoeft het nu niet meer te zijn (Goodin, 2007, 204). Wie had ten tijde van Penns *Essay towards the Present and Future Peace of Europe* (1693) immers kunnen verwachten dat zijn plannen voor een Europees bondgenootschap ooit realiteit zouden worden? Of wie had ten tijde van Kants *Zum Ewigen Frieden* (1795) kunnen denken dat zijn pleidooi voor een federalisme van vrije staten minder dan 200 jaar later ‘verwezenlijkt’ zou worden in de vorm van de Verenigde Naties? Het formuleren van utopische ideeën is dus niet zo problematisch als politiek-realist

claimen. Wel is het belangrijk om kritisch te kijken naar de aard of het karakter van deze ideeën. Zij moeten niet te ver van de werkelijkheid af staan of onmenselijke offers vragen. Ze moeten in zekere zin realistisch zijn.

Toch is de idee van realistisch-utopische ideeën niet evident. Voor wie vertrouwd is met de traditie van het politiek-realisme lijkt dit een problematische poging om twee uitersten met elkaar te verbinden. Formuleren utopisten en realisten immers geen duidelijk tegengestelde visies op politieke problemen? Op basis van het voorgaande kunnen we zeggen dat dit niet noodzakelijk het geval is. Utopische ideeën zijn niet per se onpraktisch en onberedeneerd. Daar komt bij dat politiek-realisten ook zelf niet altijd in een sterke tegenstelling tussen utopisme en realisme geloven. Ondanks het feit bijvoorbeeld dat E.H. Carr in *The Twenty Years' Crisis* (1939) utopisme en realisme tegenover elkaar zet, probeert hij toch een compromis te vinden tussen politieke macht en morele waarden (Rawls, 1999, 6; Boucher, 2006, 20-21).

Maar hoe zien realistisch-utopische ideeën eruit? Rousseaus openingszin in *Du contrat social ou Principes du droit politique* (1762) wordt in deze context vaak aangehaald: "Ik wil onderzoeken of er in de burgerlijke orde een rechtmatige en betrouwbare grondregel van overheidsgezag kan bestaan, wanneer ik de mensen neem zoals ze zijn en de wetten zoals ze kunnen zijn" (1988, 43). Volgens Rawls – die deze gedachte in *The Law of Peoples* oppakt om een 'realistische utopie' te schetsen van een min of meer rechtvaardige internationale gemeenschap – verwijst "mensen zoals ze zijn" naar de "morele en psychologische aard van mensen en de manier waarop deze aard binnen het kader van sociale en politieke instellingen werkt" terwijl "wetten zoals ze kunnen zijn" naar wetten verwijst zoals die zouden moeten zijn (Rawls, 1999, 7). Politieke filosofie is volgens Rawls dan "realistisch utopisch wanneer zij de grenzen oprekt van hetgeen normaal gezien als praktisch politiek haalbaar wordt gezien" (1999, 6). Dat deze grenzen niet vastliggen, komt duidelijker naar voren bij morele zaken. Op moreel vlak zijn de grenzen van het mogelijke namelijk "minder strikt dan wij denken: het zijn onze eigen zwakheden, onze gebreken, onze vooroordelen die ze vaster aantrekken. Wie kleinzielig is gelooft niet in grote persoonlijkheden: eerloze slaven glimlachen spottend bij het woord vrijheid" (Rousseau, 1988, 123). Tot op zekere hoogte geldt hetzelfde voor beperkingen op economisch, sociaal of psychologisch vlak (Goodin, 2007, 203).

Hiermee komen we bij de moeilijke relatie tussen normatieve politieke filosofie aan de ene kant en de feiten van het politieke leven aan de andere kant. Als de politieke filosofie tot taak heeft om "principes te identificeren en te rechtvaardigen die ons politiek moeten leiden", moeten we bij de vervulling van die taak dan rekening houden met "wat we weten over de mens en de menselijke samenleving" (Miller, 2008, 29)? Traditioneel gezien zullen veel politiek-filosofen dit echter ontkennen. Politieke filosofie is voor hen primair een "zuiver speculatieve activiteit (...) die als doel heeft om de ideale staat of de ideale samenleving te schetsen" (Miller, 2008, 30). Filosofie is abstract denken en staat los van feiten. Empirische vragen of be-

perkingen komen binnen dit kader pas aan bod wanneer filosofische principes toegepast moeten worden op concrete situaties. Voor de hand liggende voorbeelden zijn *De Staat* van Plato en *De kritiek van de zuivere rede* (1781) van Kant.

Het grote nadeel van deze benadering is dat politiek-filosofische principes dan volkomen losstaan van de samenleving waarop ze van toepassing zijn en geen rekening houden met de problemen waarmee mensen geconfronteerd worden binnen hun – verre van rechtvaardige – samenlevingen (Miller, 2008, 30). Vandaar dat Miller van een *Starship Enterprise*-benadering van politieke filosofie spreekt. Tijdens hun reis door de onmetelijke ruimte denken Kirk en zijn bemanning na over de levensvormen die ze op hun reis kunnen tegenkomen en over de fundamentele principes die voor al deze beschavingen van toepassing zijn (Miller, 2008, 31).

Gelukkig zijn er sinds Aristoteles ook veel politiek-filosofen die sterk benadrukken dat we “binnen de grenzen van het mogelijke moeten werken” (Dryzek, Honig & Philips, 2006, 10). Politieke filosofie is dan niet het identificeren en rechtvaardigen van feitonafhankelijke principes maar van principes die van toepassing zijn op een bepaalde context en een zeker praktisch belang nastreven voor burgers en politici. Algemene feiten over mens, samenleving of types van samenlevingen hebben dan wel een invloed op de geldigheid en inhoud van principes. Om in de sfeer van *Starship Enterprise* te blijven, spreekt Miller over een politieke filosofie voor aardbewoners.

Een van de bekendste filosofen binnen deze benadering is ongetwijfeld Rawls. De partijen die in *A Theory of Justice* een keuze moeten maken voor de beginselen van rechtvaardigheid hebben weliswaar geen kennis van particuliere feiten over hun persoonlijke omstandigheden – of ze man of vrouw zijn, dom of slim, rijk of arm – of van de particuliere omstandigheden van hun eigen samenleving (2006, 169) maar ze hebben wel kennis van de algemene feiten over de menselijke samenleving. “Zij begrijpen politieke aangelegenheden en de beginselen van de economische theorie; zij kennen de basis van sociale organisatie en de wetten van de menselijke psychologie. De partijen worden zelfs verondersteld alle algemene gegevens te kennen die invloed hebben op de keuze van de rechtvaardigheidsbeginselen” (Rawls, 2006, 169). Op deze manier hebben zij in ieder geval een beeld van hoe liberale samenlevingen in elkaar zitten en kunnen ze een beter gefundeerde beslissing nemen over de principes die op dit type van samenleving van toepassing zijn.

Hoeveel en welke empirische feiten en beperkingen een politiek-filosoof meeneemt, hangt echter af van zijn visie op de politieke filosofie. Een politiek-filosoof die in navolging van Rawls tot abstracte beginselen van rechtvaardigheid wil komen, zal zich tot enkele algemene feiten beperken. Hoe sterker een politiek-filosoof zijn rol echter definieert in termen van beleidsanalyse en het formuleren van praktische richtlijnen voor politici, hoe meer concrete feiten zijn analyse zullen staven en hoe sterker hij gebonden zal zijn aan de voorwaarde van politieke haalbaarheid.

Net zoals voor de politicus zelf, zullen deze grenzen grotendeels gedefinieerd worden in termen van de publieke opinie (Swift & White, 2008, 52).

De algemene conclusie die we hieruit kunnen trekken, is dat het voor een politiek-filosoof wel degelijk mogelijk is om een realistisch beeld te schetsen van legitieme internationale structuren of van een kosmopolitische wereldorde. En op dit punt kan een belangrijke bijdrage geleverd worden aan de politieke wetenschappen als geheel. Het streven naar realisme draagt echter wel een gevaar in zich. Hoe sterker een politiek-filosoof zich op de particuliere omstandigheden van mens en samenleving richt, hoe groter het risico dat zijn principes ingekapseld worden door een te conservatieve inschatting van “de grenzen van het mogelijke” (Miller, 2008, 30). Dit risico neemt toe naarmate we minder weten over de context waarvoor we principes proberen te ontwikkelen of wanneer er meer op het spel staat. In dat geval zijn we sneller geneigd om op ‘safe’ te spelen en onze principes aan te passen aan wat op korte termijn minimaal haalbaar is. Gegeven de aard van de internationale relaties en de problemen die zich op dit niveau voordoen, is het gevaar van een te behoedzame en behoudende inschatting op dit vlak veel groter dan op nationaal vlak. Vandaar dat het zo belangrijk is om een gezond midden te vinden tussen realisme en idealisme.

5. De ethiek van liefdadigheid

Hoe ver staan we nu na deze vier paragrafen? We hebben gezien: (a) waarom het vraagstuk van de mondiale rechtvaardigheid op de politiek-filosofische agenda is gekomen, (b) welke basisconcepten in dit debat een rol spelen en (c) dat filosofen op dit terrein wel degelijk iets aan politicologen te bieden hebben. We hebben echter nog niet gezien welke vragen en problemen in dit debat centraal staan. Vanwege de ons ter beschikking staande ruimte kunnen we hieruit vanzelfsprekend enkel een selectie maken en binnen deze selectie enkel ingaan op de belangrijkste auteurs en posities.

Wat vaak als een van de meest dringende – en vaak ook meest zichtbare – problemen binnen het debat over mondiale rechtvaardigheid wordt beschouwd, is het extreme lijden dat ontstaat als gevolg van grootschalige natuurrampen. Denk aan de overstromingen in Pakistan en Bangladesh of de aardbeving en cholera-epidemie in Haïti. De gepaste reactie op deze situaties van onmiddellijke en extreme menselijke nood is volgens velen die van humanitaire hulp. In tegenstelling tot ontwikkelingshulp gaat het bij dit type hulp niet om het wegnemen van systemische vormen van armoede maar om het lenigen van directe nood.

Om dergelijke hulp te financieren worden we aangesproken om geld te geven – veel geld. Om ons zoveel mogelijk te laten geven, spelen televisieacties vaak direct in op ons gevoel van medelijden. De ontheemden in de straten van Port-au-Prince en de uitgemergelde kinderen in Niger zijn immers mensen zoals wij. Het zijn mensen die gewond zijn, verhongeren, lijden of doodgaan. Hoe intensiever we worden blootgesteld aan het lijden van anderen, hoe sneller we geneigd zijn om geld over te maken. Maar waarom zouden we dat *moeten* doen? Zijn we de slachtoffers van natuurrampen werkelijk iets verschuldigd? Het gaat hier immers om een vorm van lijden waar wij geen enkele hand in gehad hebben.

Hiermee komen we op een van de basisvragen die ten grondslag liggen aan het probleem van wereldarmoede. Zijn wij – burgers van welvarende landen – eigenlijk wel iets verschuldigd aan de allerarmsten op wereldvlak? En, zo ja, wat dan? Als we naar de huidige praktijk van humanitaire hulp of noodhulp kijken, dan lijkt dat niet zo te zijn. Pogge typeert deze praktijk op basis van drie elementen “(1) we zijn in staat om extreme armoede en de honger en ziektes die daarmee gepaard gaan, te verminderen tegen een relatief lage kostprijs, (2) wij zijn ook bereid om een klein deel van ons nationaal inkomen af te staan ten voordele van zo’n vermindering, maar (3) we zijn noch juridisch, noch moreel verplicht om ook maar enig gewicht aan deze doelstelling toe te kennen” (2005, 59).

Het is deze laatste veronderstelling waartegen veel filosofen zich in de laatste decennia zijn gaan verzetten. Het opheffen van extreme armoede is volgens hen geen kwestie van *liefdadigheid* maar van morele *plicht*. Het verschil tussen beide is belangrijk. Wanneer we het steunen van goede doelen enkel als een kwestie van liefdadigheid zien, is er sprake van een ‘morele’ asymmetrie. Het geven van geld vormt dan iets goeds, maar het tegenovergestelde is niet waar. We worden niet met de nek aangekeken wanneer we geen geld aan goede doelen schenken. Zodra we het steunen van goede doelen echter als een zaak van morele plicht zien, wordt deze asymmetrie opgeheven. Geven is goed, niet geven is slecht.

Binnen het debat over mondiale rechtvaardigheid worden verschillende argumentatieve strategieën gebruikt om aan te tonen dat noodhulp een morele plicht is. Denk bijvoorbeeld aan de utilitaire rechtvaardiging van Peter Singer, de deontologische benadering van Onora O’Neill of de op mensenrechten gebaseerde strategie van Henry Shue. Van deze drie heeft het werk van Singer waarschijnlijk de meeste aandacht gekregen. Om een schets te geven van een paar van de problemen en vragen die binnen het debat rond ‘liefdadigheid of plicht’ een rol spelen, gaan we kort in op zijn werk.

Singer begint met een eenvoudige veronderstelling die slechts weinigen zullen ontkennen, namelijk dat “lijden en dood als gevolg van een tekort aan voedsel, onderdak en medische zorg, slecht zijn” (2000, 146-147). De achterliggende gedachte hierbij is echter niet alleen die van *universaliteit* maar ook die van *algemeenheid*. Ik kan namelijk best vinden dat het slecht is wanneer mensen lijden door een te-

kort aan voedsel. Maar wanneer ik sommige groepen van mensen minderwaardig acht, kan dat betekenen dat ik hen niet zal helpen als ze in nood zijn. Wanneer we terugkeren naar de basisconcepten van paragraaf 2, kunnen we zeggen dat Singer hier een vorm van *moreel kosmopolitisme* poneert – een kind dat hier van de honger omkomt is niet minder erg dan een kind dat in Sierra Leone sterft. Wel kan de eerste situatie ons harder treffen dan de tweede.

Uit deze eerste veronderstelling volgt natuurlijk nog niet dat we ook een plicht hebben om iets aan extreme armoede te doen. Daarom introduceert Singer nog een tweede premisse, het *principe van opoffering*: “als het in ons vermogen ligt om iets slechts te voorkomen zonder daarvoor iets van vergelijkbaar moreel belang op te offeren, zijn we moreel verplicht dat te doen” (2000, 146-147). Op het eerste gezicht lijkt deze tweede premisse even plausibel als de eerste. Bovendien gaat er een grote intuïtieve overtuigingskracht vanuit. Als we tegen geringe kosten voor onszelf een kind uit Afrika of Azië kunnen helpen dat van de honger dreigt om te komen, dan twifelen we er toch niet aan dat we dat *moeten* doen? Het leven van een kind is toch van onschatbare waarde? Singer bevestigt deze eerste indruk door te schrijven dat we geen morele helden hoeven te zijn of bovenmenselijke handelingen hoeven te verrichten om het leven van een mens te redden. Het glas frisdrank dat je eventueel drinkt terwijl je deze tekst leest, laat volgens Singer zien dat je geld aan zaken besteedt die je eigenlijk helemaal niet nodig hebt. We hebben immers toch een kraan waaruit drinkbaar water komt (2009, xi)?

Wie echter nauwkeurig naar het principe van opoffering kijkt, ziet dat deze helemaal niet zo oncontroversieel is als we denken. De toevoeging ‘vergelijkbaar moreel belang’ geeft aan dat we net zo lang geld aan goede doelen moeten geven totdat het gevaar dreigt dat wij of onze naasten onder het bestaansminimum duiken. Een morele plicht om iets aan het probleem van wereldarmoede te doen, kan ons dus overvragen. Daarnaast is er nog een tweede probleem. Als we alles moeten geven wat we niet nodig hebben om een minimaal fatsoenlijk leven te leiden, vervreemden we dan niet van onszelf? Wie wij als mens zijn wordt namelijk bepaald door de verlangens en overtuigingen die we hebben, de relaties die we aangaan, de richting die we in het leven uit willen enz. Sommige van deze zaken hebben enkel een relatieve waarde, andere zijn constitutief voor wie wij als mens zijn. Als we deze laatste dingen moeten opgeven omdat we onder de schaduw van het opofferingsprincipe leven, hebben we dan nog wel een *eigen* leven?

Hiermee stoten we op een belangrijk probleem in het debat over ‘liefdadigheid of plicht’. Stel dat we al kunnen vaststellen dat er sprake is van een plicht, hoe veeleisend is deze dan? Wat kan van ons als welvarende burgers gevraagd worden? En hoe zorgen we ervoor dat we deze plicht ook werkelijk kunnen dragen? Singer is slechts in beperkte mate gevoelig voor deze problematiek. Om zijn doelpubliek niet af te schrikken, verdedigt hij om instrumentele redenen ook een gematigde versie van zijn opofferingsprincipe: “als het in ons vermogen ligt om iets slechts

te voorkomen zonder daarvoor iets van morele betekenis op te offeren, zijn we moreel verplicht dat te doen” (2000, 150) Door de zinsnede ‘iets van vergelijkbaar moreel belang’ te vervangen door ‘iets van morele betekenis’, probeert hij ruimte te creëren voor de welvende westerling om – binnen grenzen – toch zijn eigen levensprojecten te vervullen.

Wanneer we echter goed naar de gematigde versie kijken, zien we dat ook hier het gevaar van overvragen dreigt en daarmee ook het probleem van de vervreemding opnieuw opduikt. Op het eerste gezicht is het grote voordeel van de gematigde versie dat deze een veel kleiner offer van ons vraagt. Zo hoeft ik het geld dat ik heb gespaard om mijn kinderen een goede opleiding te geven niet noodzakelijk af te staan. Dit voordeel valt echter weg wanneer we weten dat er tientallen miljoenen mensen in extreme armoede leven en tientallen goede doelen zijn die wekelijks om geld vragen. De kosten voor het redden van de eerste persoon zijn op zich laag, hetzelfde geldt wanneer we enkel naar de tweede, de derde en de vierde persoon kijken. Maar wanneer we al deze kosten bij elkaar optellen, komen we toch weer op het niveau van het bestaansminimum uit.

Er is echter nog een tweede probleem verbonden met Singers analyse – een probleem dat bij uitbreiding voor al die theoretici geldt die zich enkel op het probleem van noodhulp richten en daarbij gebruikmaken van een vrij beperkte interactionele benadering. Dat Singer binnen het kader van moreel interactioneel kosmopolitisme valt, zal duidelijk zijn. De belangrijkste vraag voor hem is immers wat jij en ik moeten doen voor mensen die in nood verkeren of in extreme armoede leven. Moet ik twee procent van mijn inkomen afstaan, tien procent of moet ik alles weggeven wat ik niet nodig heb om een minimaal fatsoenlijk leven te leiden?

Hoewel Singer niet ontkent dat er meer nodig is dan alleen noodhulp om het probleem van wereldarmoede op te lossen, heeft zijn benadering toch twee belangrijke tekortkomingen. Op de *eerste* plaats houdt hij geen rekening met de oorzaken van wereldarmoede of met de relatieve effectiviteit van hulpmaatregelen (Crocker, 2008, 8). Singers opofferingsprincipe is er primair een van medemenselijkheid. Het vraagt concreet van de inwoners van de rijkere landen dat ze hulp bieden om een einde te maken aan lijden en sterfte als gevolg van een tekort aan voedsel, onderdak en medische zorg. Humanitaire hulp heeft hiermee dus een apolitiek karakter.

De vraag naar de oorzaak van extreme armoede kunnen we echter niet links laten liggen. Armoede heeft immers vaak niet alleen te maken met ongunstige natuurlijke omstandigheden maar ook met verkeerde politieke keuzes, corrupte politieke structuren, handelsbarrières, de nasleep van kolonialisme, onrechtvaardige mondiale structuur, enz. Wie vindt dat noodhulp een plicht is, zal hiermee rekening moeten houden. Je kunt wel vijftig euro geven voor de medische zorg voor kinderen die door diarree en vochtverlies dreigen te sterven, maar als zij de ochtend erna weer van hetzelfde verontreinigde water drinken, verandert er niets

(Appiah, 2006, 167; Miller, 2007, 235-236). Hiermee stoten we tegelijk ook op het *tweede* probleem. Als extreme armoede gedeeltelijk een “economisch en politiek geconstitueerd fenomeen” (Hutchings, 2010, 85) is, moet noodhulp altijd onderdeel zijn van een veel complexere theorie van rechtvaardigheid – een waarbij ook de ongelijkheid op wereldvlak centraal staat.

6. Mondiale ongelijkheid en distributieve rechtvaardigheid

Over de vraag of ongelijkheid op wereldvlak in de afgelopen decennia gegroeid of juist afgenomen is, valt veel te zeggen. Wanneer we de inleiding van het laatste jaar-rapport van het *Verenigde Naties Ontwikkelingsprogramma* bekijken, zien we een interessante mix van optimisme en realisme. De afgelopen twintig jaar laten weliswaar veel vooruitgang zien ten aanzien van de menselijke ontwikkeling – zo leven de meeste mensen langer en zijn ze gezonder dan vroeger – maar tegelijkertijd is de ongelijkheid binnen en tussen landen toegenomen (UNDP, 2010, 1) We hoeven maar een snelle blik te werpen op de statistische tabellen om te zien dat er nog steeds van grote ongelijkheid sprake is. Zo is de gemiddelde levensverwachting in Nederland ongeveer 80 jaar en het bruto nationaal product per hoofd van de bevolking 40.658 dollar, terwijl voor de inwoners van Niger een gemiddelde levensverwachting van 52 jaar geldt en een bnp per hoofd van de bevolking van 675 dollar.

Kijken we daarentegen naar de Wereld Ontwikkelingsrapporten van de *Wereldbank*, dan lezen we dat de ongelijkheid op wereldvlak in de afgelopen decennia juist is afgenomen. Of deze conclusie werkelijk klopt, hangt natuurlijk af van de vraag hoe we armoede meten en operationaliseren. Waar leggen we de armoedegrens: bij 1 dollar per dag, bij 2 dollar of gaan we voor een heel andere maatstaf? Juist daarover bestaat nog steeds discussie. Zo hebben Thomas Pogge en Sanjay Reddy zich in de afgelopen jaren zeer kritisch uitgelaten over de armoede-indicatoren van de Wereldbank (2006, 2009, 2010). Op dit vlak kan ‘politieke filosofie als conceptuele analyse’ een belangrijke rol spelen.

Ongeacht of we stellen dat ongelijkheid is afgenomen of juist is toegenomen, en ongeacht hoe we armoede meten, een ding blijft zeker: op wereldvlak zijn er tussen landen nog steeds enorme verschillen in welvaart, levensverwachting enz. Het toevallige feit waar we geboren worden heeft nog steeds een onmiskenbaar effect op de kansen die we in het leven hebben. De levensvooruitzichten van een kind dat in Nederland geboren wordt zijn simpelweg veel rooskleuriger dan die van een kind uit Niger. In zeer algemene zin is het dus niet moeilijk om vast te stellen dat er van grote wereldongelijkheid sprake is. Veel ingewikkelder is het echter

om vast te stellen of en, zo ja, welke verplichtingen hieruit voortvloeien voor de welvarende landen. Als Niger een provincie van Nederland was geweest in plaats van een onafhankelijk staat, zouden we deze situatie dan sneller als fundamenteel onrechtvaardig beschouwen en om een herverdeling van welvaart vragen, dan we nu doen? Psychologisch gezien zouden veel mensen dit beamen. Maar de vraag is of de politieke scheiding van deze twee landen ook een moreel verschil mag uitmaken (Miller, 1999, 287)?

Binnen het debat over mondiale rechtvaardigheid wordt zeer verschillend op deze vraag gereageerd. Om de zaak niet moeilijker dan nodig te maken, onderscheiden we twee algemene typen van antwoorden. Hiermee pretenderen we niet de complexiteit van het debat over mondiale distributieve rechtvaardigheid in kaart te brengen, maar wel dat we een algemeen idee geven van wat er op het spel staat. Deze twee typen van antwoorden komen overeen met het onderscheid tussen een *interactionele* en een *institutionele* morele analyse (zie 2, D). Inzet van het onderscheid is de vraag naar kosmopolitisme ten aanzien van *rechtvaardigheid* (zie 2, A): impliceert een gelijke morele status ook een *gelijke behandeling* (zie 2, C)?

Theoretici die de eerste categorie van analyse aanhangen, zien het probleem van mondiale ongelijkheid vaak als een combinatie van falende nationale structuren en onrechtvaardige relaties *tussen* staten (collectieve actoren). Zo stelt Amartya Sen in zijn werk herhaaldelijk dat “geen grote hongersnood zich ooit heeft voorgedaan in een goed functionerende democratie met periodieke verkiezingen, oppositiepartijen, vrijheid van meningsuiting en relatief vrije media” (2009, 342). Dit is zelfs het geval wanneer het om een relatief arm land met een ongunstige voedselsituatie gaat. We zien echter dat naast nationale factoren ook onrechtvaardige internationale relaties een rol spelen. Zo misbruiken staten hun dominante internationale machtspositie om de prijs van goederen of natuurlijke hulpbronnen beneden die van de markt te houden of om oneerlijke bilaterale akkoorden af te sluiten.

Deze interactionele analyse van mondiale ongelijkheid resulteert vaak in een theorie van *internationale* rechtvaardigheid waarbij ontwikkelingslanden bijgegaan of verplicht worden om min of meer rechtvaardige en autonome nationale structuren te creëren (zodat ze op die manier zelf de basisrechten van hun burgers kunnen garanderen) en waarbij de relaties tussen staten aan criteria van rechtvaardigheid worden getoetst. Rawls' *The Law of Peoples* is hiervan het bekendste voorbeeld. Maar daarnaast kunnen we ook *National Responsibility and Global Justice* (2007) van Miller noemen.

Tegenover dit type van antwoord staan auteurs die voor een institutionele analyse op mondiaal vlak pleiten. Zij wijzen vaak op de fundamentele invloed van onrechtvaardige internationale structuren op de levenskansen van burgers en op het aandeel van de rijkere landen in de wijze waarop deze structuren functioneren en gecreëerd zijn. Rijke landen zijn – als gevolg van het beleid dat ze voeren en de internationale orde die ze aan de arme landen opleggen – medeverantwoordelijk

voor wereldwijde armoede. Ze hebben daarom niet alleen de plicht om armoede te bestrijden, maar ze moeten de bestaande mondiale orde ook hervormen. Zo moet de Wereldhandelsorganisatie (WHO) onrechtvaardige handelsbarrières wegnemen, de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) bindende afspraken maken over menswaardige werkomstandigheden en de Wereldgezondheidsorganisatie (WGO) richtlijnen opstellen voor betaalbare medicijnen (Pogge, 2002, 2010).

Wat het debat over mondiale ongelijkheid zo interessant maakt, is dat dezelfde auteurs die ten aanzien van de internationale sfeer voor een interactionele analyse pleiten vaak felle voorvechters zijn van een institutionele analyse voor het nationale domein. De idee van distributieve rechtvaardigheid – waarbij we in brede zin kijken naar de “verdeling van de voor- en nadelen van economische activiteiten tussen de verschillende leden van een samenleving” (Lamont & Favor, 2008) – is voor hen weliswaar een belangrijk ideaal, maar het is niet of voorlopig niet van toepassing op de bovenstatelijke sfeer. Op dat niveau zijn niet de *relatieve* verschillen tussen mensen van belang (hoe mensen zich tegenover elkaar verhouden in het licht van de verdeling van de voorgenoemde voor- en nadelen), maar enkel de *absolute* verschillen (vaak uitgedrukt in termen van minimale basisrechten).

Neem als voorbeeld de idee van gelijke beloning. Auteurs die de idee van distributieve rechtvaardigheid beperken tot de nationale context zullen stellen dat mensen in Nederland voor hetzelfde werk dezelfde beloning moeten krijgen als hun collega's. Het maakt daarbij niet uit of ze oorspronkelijk uit India of Nigeria komen. Deze auteurs zullen echter ontkennen dat dit ook voor werknemers in India of Nigeria zelf geldt. Een Nigeriaanse loodgieter hoeft – relatief gezien – niet dezelfde beloning te krijgen als een Nederlandse loodgieter.

Miller probeert dit verschil tussen vergelijkende en niet-vergelijkende principes duidelijk te maken aan de hand van het onderscheid tussen ‘ongelijkheid’ en ‘absolute deprivatie’. Stel dat ik 2000 euro bezit en u maar 3. Is deze situatie oneerlijk? We zouden ‘ja’ kunnen zeggen omdat we ongelijkheid als zodanig verkeerd vinden. Maar we zouden ook ‘ja’ kunnen zeggen omdat 3 euro misschien onvoldoende is om in uw basislevensbehoeften te voorzien. Voor 3 euro kunt u zich geen onderdak of medicijnen veroorloven. Stel dat we dit onderscheid toepassen op de hiervoor vermelde verschillen tussen Nederland en Niger, wat is dan hetgeen ons aan de bestaande situatie stoort? Dat er van ongelijkheid sprake is of van deprivatie? Volgens Miller gaat het primair om deprivatie. Om zijn stelling te onderbouwen, zou hij het voorbeeld van Nederland en Tsjechië kunnen noemen. Het bnp per hoofd van de bevolking ligt in Tsjechië op ongeveer de helft van dat van Nederland. Vinden we dit verschil onrechtvaardig? Moeten we welvaart overhevelen? We zijn snel geneigd om ‘nee’ te antwoorden, omdat de gemiddelde Tsjech een leven leidt dat redelijk bevredigend is, ook al is het niet zo welvarend als dat van ons. Miller trekt daarom de conclusie dat zolang er geen sprake is van absolute deprivatie, ongelijkheid moreel gezien weinig betekenis heeft.

De interessante vraag op dit punt is natuurlijk – en daar gaat een belangrijk deel van het debat over – waarom deze auteurs principes van sociale of distributieve rechtvaardigheid beperken tot de context van de natiestaat. Wat maakt deze sfeer zodanig belangrijk dat we enkel binnen de territoriale grenzen van de staat pleiten voor een uitgebreid systeem van welvaartsherverdeling? In het debat over mondiale rechtvaardigheid worden hierop zeer uiteenlopende antwoorden gegeven.

Het bekendste antwoord is ongetwijfeld dat van liberaal-nationalisten als Miller, Tamir en Walzer. Distributieve rechtvaardigheidsprincipes zijn volgens hen pas zinvol in een context waarin mensen min of meer dezelfde *culturele* waarden hebben. Mensen verschillen immers niet alleen van mening over de vraag welke verdeling van sociale goederen de juiste is, maar ook over de meer fundamentele vraag welke goederen überhaupt verdeeld moeten worden. Welke waarde goederen hebben hangt dus af van de culturele praktijk op basis waarvan ze verdeeld worden. Waar deze gedeelde culturele praktijk ontbreekt – zoals op wereldvlak – zijn distributieve rechtvaardigheidsprincipes niet van toepassing.

Een ander veel aangehaald perspectief is dat van Thomas Nagel (2005). In navolging van Hobbes en Rawls verbindt hij rechtvaardigheid met respectievelijk soevereiniteit en politieke legitimiteit. Rechtvaardigheid veronderstelt soevereiniteit, omdat enkel de staat op basis van zijn geweldsmonopolie de naleving van rechtvaardigheidsprincipes kan garanderen. De staat maakt deze principes met andere woorden *mogelijk*. Aan de andere kant zijn deze principes pas *betekenisvol* wanneer het om een legitieme uitoefening van politieke macht gaat. De plichten van rechtvaardigheid die burgers tegenover elkaar hebben, nemen zij op zich omdat zij door gezamenlijke instituties een bepaalde sociale ordening aan elkaar opleggen en daardoor in een bijzondere relatie tot elkaar staan. De consequentie van deze stelling voor het probleem van wereldarmoede is duidelijk. Zonder soevereine wereldregering hebben we enkel een plicht van medemenselijkheid om iets aan dit probleem te doen maar zeker geen rechtvaardigheidsplicht.

Andere auteurs, ten slotte, verwijzen naar het belang van de sociale instituties waarbinnen we samenwerken of het fundamentele effect dat deze instituties op onze levenskansen hebben. Wat al deze posities echter met elkaar verbindt, is de stelling dat zowel de context als de inhoud van distributieve rechtvaardigheidsnormen bepaald worden door de specifieke – door praktijken bemiddelde – *relaties* tussen individuen (Sangiovanni, 2007, 5-6). Rechtvaardigheidsprincipes hebben dus een relationele basis. Ze gelden alleen wanneer mensen via bepaalde praktijken met elkaar verbonden zijn. Wanneer deze praktijken er niet zijn – bijvoorbeeld wanneer er geen nationale identiteit gedeeld wordt of wanneer soevereiniteit afwezig is – heeft het geen zin om voor sociale rechtvaardigheid te pleiten. Een gelijke morele status is op dat niveau belangrijk, maar een gelijke behandeling niet.

Mondiale distributieve rechtvaardigheid wordt echter niet noodzakelijk voor eens en altijd uitgesloten. Het is immers niet ondenkbaar dat de relevante rela-

ties zich op termijn ook op mondiaal vlak zullen ontwikkelen. Misschien is dit zelfs wel waarschijnlijk. Binnen een globaliserende wereld zoals die van ons wordt de wederzijdse beïnvloeding tussen groepen en individuen natuurlijk alleen maar versterkt. Onze levens worden niet alleen steeds vaker bepaald door besluiten of gebeurtenissen die zich aan de andere kant van de wereld afspelen, maar onze handelingen hebben ook steeds vaker grensoverschrijdende gevolgen.

7. Democratische representatie

Of we echter wel of juist niet van mening zijn dat er plichten van mondiale distributieve rechtvaardigheid bestaan, één ding kunnen we moeilijk ontkennen. Ontwikkelingslanden beschikken meestal niet over voldoende macht om zelf iets te doen aan het probleem van wereldarmoede en de politiek-economische structuren die hieraan ten grondslag liggen. Zo zijn de arme landen sterk ondervertegenwoordigd bij de belangrijkste internationale fora en gebruiken de rijkere landen hun superieure onderhandelingsmacht vaak om de spelregels van de wereldeconomie naar hun eigen hand te zetten (Pogge, 2007, 13).

Rechtvaardigheid heeft dus niet alleen te maken met het vaststellen van de juiste verdeling van welvaart tussen arm en rijk maar ook met de vraag wie aanwezig mag zijn bij het vaststellen van de richtlijnen die gelden voor internationale structuren en de interacties tussen staten. Welke actoren en welke belangen worden *vertegenwoordigd*? Naast een economische heeft het vraagstuk van de mondiale rechtvaardigheid dus ook een politieke component. Deze stelling zijn we in een andere vorm al eerder tegengekomen. Zo stelt Sen dat “geen grote hongersnood zich ooit heeft voorgedaan in een goed functionerende democratie” (2009, 342). Democratie vormt in die zin een voorwaarde voor een bepaalde vorm van rechtvaardigheid. De relatie lijkt echter ook andersom te gelden. Zo kunnen we weliswaar vanuit ons eigen perspectief over de morele richtlijnen nadenken die voor de bovenstatelijke sfeer gelden, maar we weten pas of deze criteria ook universaliseerbaar zijn en geïmplementeerd kunnen worden wanneer we ze getoetst hebben aan de overtuigingen van andere samenlevingen. Politieke debatten lenen zich hier bij uitstek toe.

Gegeven deze algemene relatie tussen vraagstukken van verdeling en representatie, is het vreemd dat theoretici vanuit twee sterk gescheiden kampen over mondiale rechtvaardigheid nadenken: het kamp van de distributieve rechtvaardigheid aan de ene kant en dat van de democratie aan de andere kant. Een dergelijke tweedeling lijkt echter weinig zinvol. Kunnen we werkelijk op vruchtbare wijze over de rechtvaardigheid van grenzen nadenken wanneer we beide perspectieven van elkaar scheiden (Dowding, Goodin & Pateman, 2004)? Hier poneren we enkel dat dit niet kan. Een verdere onderbouwing van deze stelling geven we niet.

We willen wel een korte schets geven van het probleem van de afbakening van politieke gemeenschappen en van de noodzaak om over representatie op boven-staatelijk niveau na te denken. Als het globaliseringsproces ons namelijk iets heeft laten zien, dan is dat het tekort van de klassieke democratietheorie. Volgens deze theorie veronderstelt de idee van democratie namelijk een symmetrische en congruente relatie tussen politieke besluitnemers en degenen die de effecten van besluiten ondervinden (Held, 1995, 16). Lange tijd kon deze symmetrie worden gewaarborgd binnen de context van de moderne staat – mede ook dankzij de uitbreiding van het algemeen stemrecht. Het proces van deterritorialisering heeft echter op diverse terreinen tot een dissymmetrie geleid. Hierdoor is niet langer duidelijk wat het juiste kiesdistrict is voor grensoverschrijdende problemen. Wiens instemming is nodig om het democratische karakter van beslissingen te garanderen (Arrhenius, 2005)?

De relevantie en meerdimensionaliteit van deze vraag kunnen we verduidelijken door de idee van politieke misrepresentatie onder de loep te nemen.¹⁰ Politieke misrepresentatie doet zich in algemene zin voor wanneer “politieke grenzen en/of regels van besluitvorming zodanig functioneren dat sommige personen – ten onrechte – niet de mogelijkheid hebben om op volwaardige wijze aan sociale interacties deel te nemen” (Fraser, 2005, 7-8). Wanneer wij niet volwaardig kunnen deelnemen aan het politieke besluitvormingsproces van onze *eigen* politieke gemeenschap, gaat het om een gewone vorm van politieke misrepresentatie. Het woord ‘gewoon’ verwijst dan niet naar het normale karakter van deze situatie, maar wordt gebruikt om aan te geven dat het over uitsluiting binnen de realiteit van een *afgebakende* politieke gemeenschap gaat. Voor de klassieke democratietheorie is dit het voorbeeld van misrepresentatie bij uitstek.

De legitimiteit van de externe afbakening van de politieke gemeenschap komt dus niet aan bod. Vandaar dat Nancy Fraser het over een vorm van *intra-frame representation* heeft. Het gaat om de wijze waarop het mechanisme van insluiting en uitsluiting functioneert binnen een boven iedere twijfel verheven kader. Het is enkel waar het vanzelfsprekende karakter van dit kader in vraag wordt gesteld of verdwijnt dat een tweede soort politieke misrepresentatie naar voren komt. Fraser noemt dit miskadering (*‘misframing’*). Miskadering leidt tot een soort meta-onrechtvaardigheid; een onrechtvaardigheid die we niet aan de kaak kunnen stellen omdat we geen deel uitmaken van de gemeenschap die er de oorzaak van is. Denk bijvoorbeeld aan de weigering van de VS om het Kyoto-protocol te ondertekenen. Andere landen ondervinden hier de gevolgen van, maar hebben geen stem in de besluitvorming die tot deze weigering leidde.

Hoe gaan we met deze tweede vorm van politieke misrepresentatie om? Gegeven het raamwerk van de Westfaalse orde, zijn er volgens Fraser twee strategieën om met problemen van miskadering om te gaan: een affirmerende en een transformerende. Bij de *affirmerende* strategie liggen de grenzen van bestaande territoriale staten weliswaar niet vast, maar het hertrekken van die grenzen zal altijd gebeuren

vanuit de overtuiging dat de territoriale staat de basiseenheid is om politiek te bedrijven en rechtvaardigheidskwesties aan de orde te stellen. De algemene principes van het Westfaalse systeem blijven met andere woorden de leidende beginselen om de politieke ruimte te ordenen (Fraser, 2008, 22).

Bij de *transformerende* strategie wordt het onproblematische karakter van het principe van staatsterritorialiteit opgeheven. Dat wil niet zeggen dat men het principe volledig overboord gooit, maar men zal wel ontkennen dat de grammatica van het Westfaalse systeem de juiste is om met de niet-territoriale onrechtvaardigheid van een globaliserende wereld om te gaan. De transformerende strategie “vult het staatsterritorialiteitsprincipe van de Westfaalse orde aan met een of meerdere post-Westfaalse principes” (Fraser, 2008, 23-24).

Veel auteurs reiken hetzelfde principe aan als mogelijke oplossing voor het probleem van de politieke grens – het *all-affected principle*. Vanwege de symmetrie die volgens dit principe moet bestaan tussen politieke besluitvormers en zij die de gevolgen van deze besluiten dragen, kunnen we dit vertalen als het symmetriebeginsel. Robert Dahl geeft hier de volgende omschrijving van “Iedereen die door een beslissing van een overheid getroffen wordt, heeft het recht om aan het besluitvormingsproces deel te nemen” (1970, 64). Soortgelijke definities komen we ook tegen in het werk van David Held, Thomas Pogge, Arend Lijphart of Jürgen Habermas. De kracht van het symmetriebeginsel is dat het niet terugvalt op een kritiekloze acceptatie van bestaande politieke structuren, maar oog heeft voor het belang van sociale interactie en de hiermee gepaard gaande interdependentie binnen particuliere groepen belanghebbenden.

Het symmetriebeginsel is natuurlijk niet het enige principe dat binnen de lange traditie van de politieke filosofie en de ontwikkeling van het staatsysteem is gebruikt voor het probleem van de politieke grens. Fraser onderscheidt drie alternatieven: het lidmaatschapsbeginsel (waarbij de afbakening gebeurt op basis van politiek toebehoren), het humaniteitsprincipe (waarbij de grens getrokken wordt op basis van personeigenschappen), en het ‘all-subjected principle’ (waarbij het gaat om het onderworpen zijn aan politieke macht) (2008, 63-65). Veel van de discussies binnen het debat over mondiale democratie draaien rond de keuze voor het juiste principe en de juiste strategie.

Wanneer we echter teruggaan naar het begin van deze paragraaf, dan zien we dat er ook nog een derde vorm van misrepresentatie is. Deze hebben we wel genoemd maar nog niet benoemd. Fraser spreekt over metapolitieke misrepresentatie. Het gaat hier in de kern om het probleem dat individuele of collectieve actoren niet aanwezig zijn bij discussies over de vraag hoe politieke gemeenschappen afgebakend moeten worden. Ze hebben met andere woorden geen stem bij het beantwoorden van de vraag wie binnen welke politieke gemeenschap ten aanzien van welke politieke kwesties het recht heeft om mee te beslissen. De slechte vertegenwoordiging van ontwikkelingslanden bij internationale organen is hier een mooi voorbeeld van.

Voor de nabije toekomst ligt de grootste uitdaging op het vlak van de tweede en derde vorm van politieke misrepresentatie. Hoe gaan we om met grensoverschrijdende politieke beslissingen en de illegitieme samenstelling van de belangrijkste internationale fora? De bijdrage van politiek-filosofen ligt hierbij niet alleen in de conceptuele analyse (een kritische reflectie op ideeën als democratie en burgerschap), maar ook in het geven van een schets van de juiste institutionele structuren. Daarmee gaan we van moreel kosmopolitisme over naar de institutionele variant ervan.

8. Concluderende bemerkingen

Vragen over de ethische en politieke betekenis van grenzen behoren tot de kern van het debat over mondiale rechtvaardigheid. Een aantal van deze vragen hebben we aan bod laten komen: Hoe rechtvaardigen we het bestaan van extreme armoede als we sterke voorstanders zijn van de morele gelijkheid van alle personen? Hebben we speciale plichten tegenover landgenoten die we niet tegenover buitenstaanders hebben? Hoe bakenen we de politieke grenzen van gemeenschappen af?

Voor een overzicht van het debat over mondiale rechtvaardigheid als geheel dienen natuurlijk veel meer vragen aan bod te komen. We wilden echter wijzen op de algemene inzet en vooral ook de noodzaak van het debat. De urgentie waarmee vragen naar de rechtvaardigheid en rechtvaardiging van grenzen rijzen, zal immers alleen maar toenemen in een zich globaliserende wereld zoals de onze. We leven in een wereld waarin we getuige zijn van toenemende grensoverschrijdende problemen (migratie, terrorisme, de opwarming van de aarde enz.) en waarin sociale en politieke ruimtes “niet langer volledig ingedeeld worden in termen van territoriale plaatsen, territoriale afstanden en territoriale grenzen” (Scholte, 2000, 20).

Deze transformaties zorgen er echter niet alleen voor dat politiek-filosofen met relatief nieuwe vragen en problemen worden geconfronteerd. Zij worden ook gedwongen zich kritisch te buigen over de waarde van hun eigen basisconcepten. Zo laat de overgang van internationale normen van rechtvaardigheid naar moreel kosmopolitische normen de zwaktes van de traditionele soevereiniteitsopvatting zien en toont de gebrekkige legitimiteit van veel internationale instellingen het tekort van de klassieke democratietheorie. Een aantal van deze concepten hebben we de revue laten passeren.

Met betrekking tot het thema noodhulp hebben we de vraag gesteld of de burgers van welvarende landen een plicht hebben om iets aan het probleem van wereldarmoede te doen en hoe ver deze plicht reikt. We hebben gezien dat het weliswaar belangrijk is om noodhulp niet in de sfeer van de liefdadigheid te plaatsen, maar dat we tegelijkertijd moeten oppassen om niet te verzanden in principes die

ons overvragen of ons van onszelf vervreemden. We moeten de grenzen van het mogelijke aftasten, zonder deze radicaal te overstijgen.

Vervolgens zijn we ingegaan op de link tussen het sterk moraalfilosofische probleem van noodhulp en het politiek-filosofische probleem van de distributieve rechtvaardigheid. Indien armoede immers een 'economisch en politiek geconstitueerd fenomeen' is, moeten we noodhulp koppelen aan een onderzoek naar de manier waarop institutionele structuren functioneren en internationale relaties geregeld zijn. Naast noodhulp komt hiermee niet alleen het probleem van ontwikkeling naar voren, maar ook de vraag naar de reikwijdte van distributieve rechtvaardigheidsprincipes.

Omdat de vraag 'wat' rechtvaardigheid van ons vraagt direct samenhangt met de vraag 'wie' dat mag bepalen en 'hoe' we deze wie-vraag aan bod laten komen, zijn we uiteindelijk ook ingegaan op de relatie tussen rechtvaardigheid en democratie. De idee van 'representatie' speelde hierbij een belangrijke rol. Het valt op dat politiek-filosofen in de Angelsaksische traditie hieraan een veel beperktere invulling geven dan hun collega's uit de continentale traditie. Bij de laatste gaat het niet alleen om vertegenwoordiging in de klassieke betekenis van het woord – namelijk het representeren van belangen – maar ook om de zelfrepresentatie van de samenleving. Iedere maatschappij heeft immers een "voorgestelde werkelijkheid van zichzelf" en een bepaalde voorstelling van politieke macht (Loose, 1997, 60).

Vanzelfsprekend hebben we hiermee niet alle relevante ideeën en problemen aan bod laten komen. Drie belangrijke problemen die we zeker moeten noemen zijn: migratie, humanitaire interventie en milieuproblemen. Indien we een morele plicht hebben om iets aan het probleem van wereldarmoede te doen, betekent dit dan dat we onze landsgrenzen moeten openstellen voor economische vluchtelingen of enkel dat we de onrechtvaardigheden moeten wegnemen die tot migratie aanzetten? En wat als de oorzaak van extreme armoede niet bij ons ligt maar bij corrupte of agressieve overheden? Hebben we dan de plicht om militair in te grijpen? Weegt de nood van mensen wier basisrechten en vrijheden niet beschermd worden zwaarder dan het beginsel van niet-interventie (vgl. Brock, 2009, 172 e.v.)? En, ten slotte, hoe gaan we om met de disproportionele effecten die klimaatsverandering heeft voor ontwikkelingslanden en de positie van de allerarmsten (Vanderheiden, 2008, 81). Moeten welvarende landen hier extra inspanningen leveren?

Hoe we over deze vragen en thema's moeten nadenken, laten we hier in het midden. Het is wel belangrijk om op te merken – en hier willen we mee eindigen – dat we daarbij een realistisch beeld schetsen van hoe de ordening van internationale relaties eruit moet zien. Dat we hier niet te voorzichtig in moeten zijn, hebben we in paragrafen 3 en 4 al gezien. Het proces van globalisering heeft immers een onvermijdelijke en progressieve beweging ingezet waarbij we getuige zijn van een sterke verspreiding van kosmopolitische normen en een zekere globalisering van de traditionele macht van de staat. Denk aan de rechtsprekende macht van de ge-

schillencommissie van de WTO, de zachte wetgeving van de ILO en de uitvoerende macht van de Veiligheidsraad (Brunkhorst, 2006). Gegeven deze ontwikkelingen, is het ideaal van een kosmopolitische en democratische wereldorde minder verzocht dan velen denken en het is een noodzakelijk onderwerp van filosofische reflectie.

Noten

1. Skinner staat natuurlijk zeer kritisch tegenover deze gedachte. Bij de interpretatie van Skinners methode maken we gebruik van Lamb (2009).
2. We volgen hier Van Hooft (2009, 5).
3. We volgen hier Pogge (2010, 14-16) en Pogge (2002, 170-171).
4. Hutchings gebruikt dezelfde brede omschrijving, maar prefereert de term 'mondiale ethiek' in plaats van 'mondiale rechtvaardigheid' (2010, 9-11).
5. We volgen hier McGrew (1997, 3-4).
6. Philpott (2009, 22) grijpt zelfs terug naar de oprichting van de Volkenbond.
7. We volgen hier Moellendorf (2002, 2-5).
8. Merk op dat het probleem van de ethiek van noodhulp natuurlijk veel breder is dan dit. Hier kijken we eerder naar de input van het probleem ("moeten we geven?") en niet naar de output ("hoe moeten we helpen in situaties van extreme nood?", "welke soort hulp is raadzaam?" enz.).
9. Voor een soortgelijke vergelijking, zie Miller (1999, 187 e.v.).
10. We volgen hier Fraser (2005, 7-10).

Bibliografie

Appiah, Kwame Anthony (2006). *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York and London: W.W. Norton & Company.

- Archibugi, Daniele (1998). Principles of Cosmopolitan Democracy. In Daniele Archibugi, David Held & Martin Kohler (Eds.), *Re-imagining Political Community* (pp. 198-228). Stanford: Stanford University Press.
- Archibugi, Daniele (2002). Demos or Cosmopolis. *New Left Review*, 13, 24-38.
- Beitz, Charles (1994). Cosmopolitan Liberalism and the States System. In C. Brown (Ed.), *Political Restructuring in Europe: Ethical Perspectives* (pp. 123-136). London: Routledge.
- Beitz, Charles (1999). International Liberalism and Distributive Justice: A Survey of Recent Thought. *World Politics*, 51 (2), 269-296.
- Benhabib, Seyla (2006). *Another Cosmopolitanism*, edited by Robert Post. New York: Oxford University Press.
- Bohman, James (2007). *Democracy across Borders: From Dêmos to Dêmoi*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Brock, Gillian (2009). *Global Justice: A Cosmopolitan Account*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Brunkhorst, Hauke (2006). How Much Democracy Does Global Constitutionalism Need?. In Ronald Tinnevelt & Gert Verschraegen (Eds.), *Between Cosmopolitan Ideals and State Sovereignty: Studies in Global Justice*. Houndmills: Palgrave.
- Christiano, Thomas & Christman, John (2009). Introduction. In *Contemporary Debates in Political Philosophy*. Oxford: Blackwell.
- Cohen, Joshua & Sabel, Charles (1997). Directly-deliberative Polyarchy. *European Law Journal*, 3, 313-42.
- Dryzek, John S., Honig, Bonnie & Phillips, Anne (2006). Introduction. In *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Dworkin, Ronald (2000). *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Fraser, Nancy (2009). *Scales of Justice*. New York: Columbia University Press.
- Gewirth, Alan (1965). *Political Philosophy*. New York: Macmillan.
- Goodin, Robert E. (2007). Political Science. In Robert E. Goodin, Philip Pettit & Thomas Pogge (Eds.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Malden (Mass.): Blackwell.
- Gould, Carol (2004). *Globalizing Democracy and Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Held, David (2004). *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*. Cambridge: Polity Press.
- Held, David (2010). *Cosmopolitanism: Ideals and Realities*. Cambridge: Polity.
- Höffe, Otfried (1999). *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*. München: Beck.
- Hutchings, Kimberly (2010). *Global Ethics: An Introduction*, Cambridge and Malden (Mass.): Polity.
- Jackson, Robert (2007). *Sovereignty: Evolution of an Idea*. Cambridge and Malden (Mass.): Polity.

- Jones, Charles (1999). *Global Justice: Defending Cosmopolitanism*. Oxford: Oxford University Press.
- Lamb, Robert (2009). Quentin Skinner's Revised Historical Contextualism: A Critique. *History of the Human Sciences*, 22 (3), 51-73.
- Lamont, Julian & Favor, Christi (2008). Distributive Justice. In Edward N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, url: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/justice-distributive/>.
- Mandle, Jon (2006). *Global Justice*. Cambridge and Malden (Mass.): Polity.
- Marchetti, Raffaele (2006). Global Governance or World Federalism? A Cosmopolitan Dispute on Institutional Models. *Global Society*, 20, 287-305.
- Miller, David (1999). Justice and Global Inequality. In Andrew Hurrell (Ed.), *Inequality, Globalization and World Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, David (2007). *Global Justice and National Responsibility*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, David (2008). Political Philosophy for Earthlings. In D. Leopold & M. Stears (Eds.), *Political Theory: Methods and Approaches* (pp. 29-48). Oxford: Oxford University Press.
- Moellendorf, Darrel (2002). *Cosmopolitan Justice*. Boulder (Co.): Westview Press.
- Moore, Margaret (2006). Globalization and Democratization: Institutional Design for Global Institutions. *Journal of Social Philosophy*, 37, 21-43.
- Morgenthau, Hans J. (1985). *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Revised by Kenneth W. Thompson, 6th edition. New York: McGraw Hill.
- Niebuhr, Reinhold (1963). *Moral Man and Immoral Society. A Study in Ethics and Politics*. London: SCM Press.
- Pogge, Thomas (2002). *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*. Cambridge: Polity.
- Pogge, Thomas (2005). De prioriteiten van internationale rechtvaardigheid. In Gert Verschraegen & Ronald Tinnevelt (Eds.), *Internationale Rechtvaardigheid: Over politiek en ethiek in een mondiaal tijdperk*. Kapellen/Kampen: Pelckmans/Klement.
- Pogge, Thomas (2007). 'Hulp verlenen' aan de arme in de wereld. *Krisis*, 37 (1), 7-36.
- Pogge, Thomas (2009). How World Poverty is Measured and Tracked. In Elke Mack, Michael Schramm, Stephan Klasen & Thomas Pogge (Eds.), *Absolute Poverty and Global Justice: Empirical Data – Moral Theories – Initiatives* (pp. 51-65). Aldershot: Ashgate.
- Pogge, Thomas (2010). *Politics as Usual: What Lies Behind the Pro-poor Rhetoric*. Cambridge and Malden (Mass.): Polity.
- Pogge, Thomas & Reddy, Sanjay (2006). Unknown: Extent, Distribution and Trend of Global Income Poverty. *Economic and Political Weekly*, 41 (22), 2241-2247.
- Pogge, Thomas & Reddy, Sanjay (2010). How Not to Count the Poor. In Sudhir Anand, Paul Segal & Joseph Stiglitz (Eds.), *Debates on the Measurement of Global Poverty* (pp. 42-85). Oxford: Oxford University Press.

- Rawls, John (1999). *The Law of Peoples*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Rawls, John (2006). *Een theorie van rechtvaardigheid*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Rousseau, Jean Jacques (1988[1762]). *Het maatschappelijk verdrag of de beginselen der staatsinrichting*. Amsterdam en Meppel: Boom.
- Scheffler, Samuel (2002). *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- Scholte, Jan Aart (2000). *Globalization. A Critical Introduction*. London: Palgrave.
- Sen, Amartya (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Shapcott, Richard (2010). *International Ethics: A Critical Introduction*. Cambridge and Malden (Mass.): Polity.
- Simon, Robert L. (2002). Introduction: Social and Political Philosophy – Sorting out the Issues. In *The Blackwell Guide to Social and Political Philosophy*. Malden (Mass.): Blackwell.
- Singer, Peter (2000). *Een ethisch leven*. Utrecht: Het Spectrum.
- Singer, Peter (2009). *The Life You Can Save: Acting Now to End World Poverty*. New York: Random House.
- Skinner, Quentin (2002). *Visions of Politics, Volume 1: Regarding Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tan, Kok-Chor (2004). *Justice Without Borders*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vanderheiden, Steve (2008). *Atmospheric Justice: A Political Theory of Climate Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Hooft, Stan (2009). *Cosmopolitanism: A Philosophy for Global Ethics*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Wolff, Jonathan (2006). *An Introduction to Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.

De grenzen van de gemeenschap

Over immigratie en de hedendaagse democratie

Ignaas Devisch en Nanda Oudejans

ABSTRACT

Not a few continental philosophers are engaged with the debate on democracy, community and tolerance but also globalization, migration and human rights. They do not demand interpretation to get stopped in order to make action possible, as Marx demanded; every political action should start from a critical interpretation of what political acting demands. The work of philosophers such as Agamben, Benhabib, Honig or Nancy is deeply characterized by the challenge of the numerous difficulties and dilemmas our thinking of the other is confronted with, since the stranger or the other discloses limits by contesting who or what we are. He questions and deconstructs the identity of a given, particular community. The limits of community, that's what it's all about.

Keywords: community, sovereignty, identity, hospitality, immigration, Nancy, Agamben

“Een wereld, daarin bevind je je en vind je je: je kunt er ‘parmi tout le monde’ zijn, zoals men in het Frans zegt. Een wereld is precies datgene waar er plaats is voor iedereen, maar echt plaats, plaats die het mogelijk maakt om *er te zijn* (in die wereld). Anders is het geen wereld, maar ‘aardbol’ of ‘aardkloot’, ‘verbanningsoord’ of ‘tranendal’.”

(Jean-Luc Nancy, *Urbi et Orbi*)

www.dewitteraaf.be/artikel/detail/nl/2441)

1. Inleiding

Een inleiding in of een verkenning van de zogeheten ‘continentale politieke filosofie’ is een hachelijke zaak. Niet alleen omdat die continentale traditie – een bena-

ming voor auteurs die zich vooral articuleren vanuit de Franse en Duitse wijsgerige geschiedenis – nooit op zich staat en dus moeilijk af te bakenen is. Ook omdat, eens we een aantal auteurs bespreken, er onvermijdelijk andere niet voor het voetlicht worden gebracht.

Daarom lijkt het ons beter om te vertrekken vanuit een bepaald thema en daarop een aantal auteurs ‘los’ te laten, met als onvermijdelijk gevolg dat slechts een beperkt aantal namen aan de orde zijn. Een uitputtend overzicht van auteurs opstellen kan hier nooit de bedoeling zijn. Daar staat tegenover dat vanuit een thema minstens de inzet van een bepaald soort denken duidelijk wordt. En laat dit nu juist de bedoeling zijn. Bij deze.

Het thema dat onze keuze wegdraagt is in vele opzichten representatief voor wat zich in de continentale filosofie aan discussies heeft afgespeeld en afspeelt. De discussie over democratie, gemeenschap en tolerantie, maar ook over globalisering, immigratie en mensenrechten houdt een groot aantal continentale auteurs al geruime tijd bezig.

2. De rechten van immigranten

Een gemeenschap in wording wapent zich tegen dreigingen van buitenaf. Van een dreiging is sprake indien de vrijheid van een democratische gemeenschap – gewaarborgd door het soevereine recht op zelfbepaling en zelfbestuur – potentieel wordt ondermijnd. Zo wordt bijvoorbeeld het uit deze soevereiniteit voortvloeiende recht om als gemeenschap zelf de binnenkomst van vreemdelingen te regelen en aan de grens te selecteren wie wordt toegelaten en wie geweigerd, aangetast door de niet-geautoriseerde binnenkomst van immigranten. Sinds het einde van de vorige eeuw wordt illegale immigratie bijgevolg gezien als een bedreiging van onze vrijheid en het goed functioneren van de democratische rechtsorde.¹ Geconstrueerd als een veiligheidsprobleem staat de bestrijding van illegale immigratie vandaag hoog op de politieke agenda.²

Omdat illegaal verblijf in een van de lidstaten van de Europese Unie in veel gevallen wordt voorafgegaan door een legale binnenkomst (mensen keren niet terug na het verlopen van een visum; economische immigranten dienen een oneigenlijk asielerzoek in na afwijzing waarvan hun uitzetting onmogelijk blijkt³) is het verscherpen van de toelatingseisen de eerste stap in het indammen van illegale immigratie. Een volgende stap wordt gemotiveerd door de overtuiging dat uitzetting van immigranten die al in Europa verblijven nagenoeg onmogelijk is. Omwille van de effectiviteit van het bestrijden van illegale immigratie worden daarom immigranten afkomstig uit landen op de ‘zwarte lijst’ (Moreno Lax, 2008; Van Houtum & Pijpers, 2007; Van Houtum, 2005) op afstand gehouden en verhinderd vaste voet op Euro-

pese bodem te zetten. Paradoxaal gevolg daarvan is dat de intensivering van het bewaken van de grenzen zich niet langer uitsluitend afspeelt op de (fysieke) buitengrenzen van Europa maar verschuift naar de extraterritoriale internationale wateren en de kustgebieden van derde landen teneinde illegale immigranten te kunnen onderscheppen. Vandaag wapent Europa zich tegen de dreiging van illegale immigratie door een toenemende militarisering (en technologisering) van grensbewaking (Fischer Lescano *et al.* 2009; Spijkerboer, 2009a; Verdirame & Harell Bond, 2005).

Ironisch genoeg is er sprake van een duidelijke toename in illegale immigratie; een toename die veroorzaakt wordt, zoals De Haas concludeert, juist door de bestrijding ervan (De Haas, 2008). Immigranten excelleren zonder twijfel in vindingrijkheid om controles te omzeilen. Maar hun vindingrijkheid is slechts de keerzijde van hun wanhoop die hen ertoe beweegt hun leven te riskeren op weg naar Europa. Het netto-effect van de strijd tegen illegale immigratie lijkt vooral te zijn dat migratieroutes verschuiven (Schenkel, 2008) en dat de risico's van immigratie levensgevaarlijke vormen beginnen aan te nemen.

Dit wordt op pijnlijke wijze duidelijk door het menselijk drama dat zich afspeelt aan de grenzen van Europa. De in Amsterdam gevestigde ngo United Against Racism telde in de periode tussen 1993 en 2009 13250 gedocumenteerde doden – immigranten die stierven door verdrinking, verstikking, uitputting, verhongering, uitdroging enz. Weliswaar bestaat er geen *directe* relatie tussen deze doden en het restrictieve immigratiebeleid. Bovendien is het bewaken van grenzen geen onrechtmatige daad. De verantwoordelijkheid voor deze doden ligt daarom niet onmiddellijk bij de Europese Unie of haar lidstaten. Veeleer zijn de duizenden en duizenden doden de fatale maar onbedoelde, indirecte gevolgen van het gevoerde beleid, de *collateral damage* als het ware van de strijd tegen illegale immigratie. Volgens hoogleraar migratierecht Thomas Spijkerboer (2009a, 629) scheidt deze *indirecte* relatie evenwel een positieve verplichting voor staten om te zoeken naar manieren waarop het beleid zo kan worden aangepast dat dit ongewenste gevolg zo veel als mogelijk wordt beperkt. En, zoals hij de juridische argumentatie daarvoor eindigt, is dit “als je bedenkt waar het om gaat, toch wel heel bescheiden. Het gaat er in de kern om dat, als jaarlijks honderden of zelfs duizenden mensen sterven, het niet aangaat dat we massaal de andere kant op kijken” (Spijkerboer, 2009a, 632).

De politiek-filosofische vraag die daarmee wordt opgeroepen is: wat is de grond voor de in- en uitsluiting van vreemdelingen en wat de rechtvaardiging van de grenzen van bestaande gemeenschappen. In *De rechten van 'anderen'. Over migranten, vluchtelingen en asielzoekers* (2004) poogt Sheila Benhabib, hoogleraar politieke filosofie aan de universiteit van Yale, deze vragen te beantwoorden. *De rechten van 'anderen'* is een belangrijke interventie in het vaak verhitte debat over immigratie, daar de belangen van beide betrokken partijen – de staat en de vreemdeling – ernstig worden genomen en aldus de complexiteit van de kwestie wordt ontvouwd.

Zo bevestigt Benhabib het recht van staten om niet-onderdanen aan hun grens te selecteren, maar zij wijst er onmiddellijk op dat dit recht niet onbeperkt is. Wat zij kosmopolitische normen noemt, die de relatie tussen staten en vreemdelingen regelen, zijn in verregaande mate in het internationaal recht geïncorporeerd. Benhabib denkt bijvoorbeeld aan het verbod op *refoulement*, zoals gesteld in het Vluchtelingenverdrag uit 1951 en de Europese Verklaring voor de Rechten van de Mens, die staten verbieden mensen terug te sturen naar (de grenzen van) een staat waar hun leven, vrijheid of veiligheid ernstig bedreigd wordt.

Tegelijkertijd bevestigt Benhabib het recht van immigranten op lidmaatschap van een gemeenschap waartoe zij nog niet behoren. Hun vrijheid en waardigheid zijn immers in het geding, zouden zij permanent vreemdeling blijven op het grondgebied van een staat. Maar ook dit recht is niet grenzeloos en impliceert geenszins een betoog voor open grenzen. Een dergelijk betoog acht Benhabib onhoudbaar, omdat democratische gemeenschappen waarvan immigranten lidmaatschap zoeken alleen bestaan bij gratie van de grens tussen burgers voor wie de zelfgekozen wetten bindend zijn en niet-burgers. Democratie, zegt Benhabib, vereist sluiting en een democratische gemeenschap is altijd een *begrensde* gemeenschap. Traditionele grenzen van staten definiëren lidmaatschap in termen van etniciteit en culturaliteit. Tegen de achtergrond van grootschalige internationale immigratie zijn deze grenzen echter niet langer toereikend om de incorporatie en integratie van nieuwkomers te regelen. Door de lens van het vraagstuk van lidmaatschap probeert Benhabib de gemeenschap en haar grenzen opnieuw te denken.

Het conceptuele probleem dat hiermee gemoeid is, is niet dat de tegenstelling tussen het recht van staten en de rechten van anderen onverzoenbaar is. Veeleer bestaat het conceptuele probleem uit de *paradox van mensenrechten*, die Benhabib ontleent aan het invloedrijke negende hoofdstuk 'The Decline of the Nation-State and the End of Human Rights' van *The Origins of Totalitarianism* (Arendt, 1968). Hierin geeft Hannah Arendt een beschouwing op het probleem van vluchtelingen en statelozen waarmee Europa tussen de twee wereldoorlogen en vervolgens na 1945 op grote schaal werd geconfronteerd. De paradox bestaat erin dat onvervreemdbare mensenrechten beogen de vrijheid en waardigheid van de mens onafhankelijk van en tegen de staat te beschermen, terwijl de staat tegelijkertijd de belangrijkste waarborg is voor die rechten. Dus de preambule tot de *Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens* roept staten op "deze rechten algemeen en daadwerkelijk te doen erkennen", wat zijn weerklink vindt in de preambule tot het Internationale Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten waarin we lezen dat de mens pas echt vrij is als hij ook burger is.⁴ Ten aanzien van het samenvallen van mensenrechten en burgerrechten merkt Arendt, niet zonder cynisme, op dat niemand in staat was antwoord te geven op de vraag wat nu precies de rechten waren van vluchtelingen en statelozen eens zij de bescherming van hun staat *de facto* dan wel *de jure* hadden verloren⁵; anders gezegd, op welk mensenrecht zij effectief

een beroep konden doen. De paradox van mensenrechten impliceert bijgevolg wat Arendt noemt een “recht rechten te hebben”: het recht te behoren tot een politieke organisatie die haar leden rechten toekent en toeziet op de waarborg ervan.

De paradox van mensenrechten, zo concludeert ook Benhabib, fundeert een *recht op lidmaatschap*. Wie, zoals vluchtelingen en statelozen, dit recht verliest, verliest alles. In *Trop vs. Dulles* verwoordt het Amerikaans Hoger gerechtshof op indringende wijze wat het verlies van het recht rechten te hebben betekent als volgt: “The total destruction of an individual’s status in an organised society [that] strips the citizen of his status in the national and international political community. His very existence is at the sufferance of the country in which he happens to find himself”.⁶ Een belangrijke implicatie hiervan is dat het recht te behoren tot een politieke gemeenschap – in het internationaal recht bezegeld door het toekennen van nationaliteit – de *voorwaarde* is voor het genieten van rechten überhaupt. De Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens stipuleert evenwel in artikel 15 dat eenieder het recht heeft op nationaliteit, waarmee het recht rechten te hebben wordt gerangschikt als een recht onder andere fundamentele rechten, en dus niet wordt begrepen als de voorwaarde ervan.

De inzet is dus hoog. Benhabib probeert tussen het soevereine recht van staten en de rechten van anderen te bemiddelen door het recht op lidmaatschap onderwerp te maken van een normatieve theorie van deliberatieve democratie en de discousethiek die zij ontleent aan de Duitse filosoof Habermas. De primaire zorg van de discousetheorie is de democratische waarborg van normen, wetten en instituties en dit dicteert het uitgangspunt: alleen die normen zijn geldig indien allen die erdoor geraakt worden deel kunnen nemen in de articulatie ervan in speciale argumentatiestructuren die we discourses noemen. Benhabib herformuleert hier een gangbare opvatting van democratie en volkssoevereiniteit, te weten dat het volk zowel subject als object is van wetten en dus de bron van legitimiteit ervan is.

Dit ogenschijnlijk eenvoudige uitgangspunt wordt gecompliceerd door wat Benhabib de “paradox van democratische legitimiteit” noemt die zich op ten minste twee wijzen manifesteert. In de eerste plaats impliceert de zorg om de democratische waarborg het al genoemde onderscheid tussen zij die tot de polis behoren en die deelnemen aan het proces van zelfwetgeving, en zij die er niet bij horen en voor wie de wetten niet bindend zijn. De eerste vraag, wie tot het volk behoort en wie niet, kan echter niet worden beslist in het discours. Zouden degenen die deelnemen aan het debat de vraag op de agenda zetten wie telt en wie niet telt, dan is al op voorhand verondersteld wat nog besloten moest worden voor zover en omdat het discours al begonnen is. De paradox is dat een democratie de grenzen van lidmaatschap niet democratisch kan kiezen. Deze paradox keert in volle helderheid terug wanneer immigranten een recht op lidmaatschap claimen. Zouden zij mee beslissen over hun in- of uitsluiting, dan zou hun participatie al veronderstellen wat nog ter discussie stond, namelijk hun insluiting. “Een gedeeld aspect van alle

normen van lidmaatschap”, zegt Benhabib, “is dat degenen die door deze normen getroffen worden – en primair door de criteria van uitsluiting – *per definitie* geen deel kunnen nemen aan hun formulering. Lidmaatschapsnormen raken degenen die geen lid zijn juist door het onderscheid tussen *insiders* en *outsiders*, tussen burgers en niet-burgers” (Benhabib, 2007, 34). Er bestaat daarom een fundamentele asymmetrie tussen de leden en niet-leden van een gemeenschap.⁷

Gelukkig maakt de tweede wijze waarop de paradox van democratische legitimiteit zich manifesteert het mogelijk deze asymmetrie weliswaar niet op te lossen maar in ieder geval te verzachten. De paradox heeft nu betrekking op de omstandigheid dat het volk soeverein is *in naam van de mensheid*. Dit betekent wederom dat aan de oorsprong van een democratische polis iets fundamenteel ondemocratisch kleeft, namelijk universele morele normen van menselijke waardigheid in de totstandkoming waarvan het volk zelf geen deel heeft gehad. Dit verlamt de democratie niet maar stelt het volk tot taak het universele te onderstellen, concretiseren en representeren in een particuliere context, zodat het universele geen loze belofte is. “Wij, het volk”, verwijst naar een specifiek menselijke gemeenschap, omschreven naar plaats en tijd, delend in een specifieke cultuur, geschiedenis en erfenis; toch vestigt dit volk zich als democratisch lichaam door te handelen in naam van het ‘universele’. Anders gezegd, de spanning tussen aanspraken op universele mensenrechten en specifieke culturen en nationale identiteiten is essentieel voor democratische legitimiteit. Moderne democratieën handelen in naam van universele principes, die vervolgens worden omschreven binnen een specifieke gemeenschap van burgers” (Benhabib, 2007, 62).

Het universele behoeft context. Tegelijkertijd put geen context, geen particuliere gemeenschap van burgers, het universele uit, en breekt het universele elke context, telkens weer, open. Een democratisch volk dat zich verplicht weet aan universele morele beginselen zal telkens proberen het universele opnieuw, en beter, te concretiseren en te representeren. Alleen zo waarborgt het volk zijn eigen legitimiteit. En de anderen, om wier rechten Benhabib zich bezorgd weet, krijgen daarin een bijzondere rol toebedeeld. Want de vreemde ander *bevraagt* de representatie van het universele door een particuliere gemeenschap. De vreemde herinnert eraan dat elke gemeenschap *tekortschiet* ten opzichte van de eigen universele beginselen; dat de gemeenschap *contingent* is door te laten zien dat het ook anders kan. “De aanwezigheid van anderen die niet delen in de herinneringen en moraal van de dominante cultuur”, zegt Benhabib, “vormt een uitdaging voor de democratische wetgevende machten om de betekenis van democratisch universalisme opnieuw te formuleren” (Benhabib, 2007, 222). Waar wij de waardigheid van de vrouw gewaarborgd zien door het feit dat zij door geen sluier bedekt is, daar draagt de moslima trots de sluier als symbool van deze waardigheid. De vreemde of de ander breekt grenzen open door te contesteren wie of wat wij zijn. Hij bevraagt en ontwricht de *identiteit* van een gegeven, particuliere gemeenschap. Het betoog van

Benhabib geraakt hier evenwel in de problemen. Bij nader toezien geeft Benhabib geen theoretische onderbouwing van het *recht* rechten te hebben, maar van de *rechten* van diegenen die zich reeds van het eerste recht verzekerd weten.⁸ Daarmee wijst zij de grond aan van nieuwe vormen van democratisch burgerschap in multiculturele samenlevingen. De voorbeelden die Benhabib geeft, zoals de drie jonge moslimvrouwen die hun recht opeisen gesluierd naar school te gaan, zijn belangwekkend genoeg (Benhabib, 2007, 195-212). In elk geval is het legale verblijf van de anderen die in haar voorbeelden figureren reeds geregeld en staat niet hun recht te behoren tot een politieke gemeenschap op het spel. Vreemdelingen, zegt Benhabib, zijn niet buiten maar binnen (Benhabib, 2007, 220). Dat klopt. Maar dat is, waar het gaat om het *recht* rechten te hebben, het probleem ook niet. Veelzeggend is dat Benhabib het moment in de immigratieketen waarop het recht op toegang urgent is, te weten het moment van *first gate admission*, overslaat. De vraag die haar interesseert is “[w]elke plicht een liberale staat [heeft] ten opzichte van de toegelatenen zodra de eerste toelating een feit is?” (Benhabib, 2007, 152).

Wat Benhabib parten speelt als het gaat om het recht rechten te hebben, is dat zij het ontbreken van *politieke reciprociteit* tussen burgers en niet-burgers (i.e. immigranten participeren niet in het politieke proces waarin wordt besloten over hun in- of uitsluiting) ‘verzacht’ door een *morele reciprociteit* in te roepen tussen betrokken partijen.⁹ Het argument daarvoor is als volgt: omdat de discourtstheorie uitgaat van de mogelijkheid een universeel moreel standpunt te articuleren, zouden wij bijgevolg nooit enkel en alleen betrokken zijn op ons belang als burgers van de staat, maar ook altijd al op de belangen van alle leden van het mensengeslacht (Benhabib, 2007, 32). Er is dus een morele conversatie denkbaar tussen mij, burger van deze staat, en de ander, die er als burger bij wil horen. En als de ander geweigerd wordt, zal ik hem of haar goede redenen moeten geven waarom hij of zij nooit lid zal worden van mijn gemeenschap (Benhabib, 2007, 153-154). Goede redenen zijn volgens Benhabib gelijkkelijk op ons beiden van toepassing, dat wil zeggen dat de ander de rationaliteit en redelijkheid ervan inziet omdat ze ook voor mij zouden gelden, mocht ik lidmaatschap claimen in zijn of haar gemeenschap.

Het is ontegenzeggelijk van belang dat Benhabib hier een omkering van de bewijslast voltrekt: niet enkel de ander moet zijn claim op lidmaatschap onderbouwen en rechtvaardigen, maar ook de ontvangende gemeenschap moet de weigering van de ander kunnen rechtvaardigen. Alleen zo, zegt Benhabib, respecteren we de communicatieve vrijheid van de ander, dat wil zeggen zijn vermogen het eens of oneens met ons te zijn op grond van redelijkheid en redenen. Maar waar het gaat om immigratie is natuurlijk het laatste geval interessant: dat de ander het *niet eens* is met onze redenen hem te weigeren. Benhabib overweegt evenwel nergens deze mogelijkheid en neemt haar toevlucht tot morele reciprociteit om het recht van de ander te funderen. Nochtans stopt hier juist de morele reciprociteit tussen mij en de ander omdat de ander wordt geconfronteerd met een *soevereine beslissing*.

Deze beslissing laat zich nooit helemaal rechtvaardigen in termen van universele morele beginselen en de asymmetrie tussen de ontvangende gemeenschap en de immigrant keert in alle hevigheid terug.

3. De soeverein en het naakte leven

In *Homo Sacer. De soevereine macht en het naakte leven* is het de Italiaanse filosoof Giorgio Agamben precies te doen om deze soevereine beslissing. In *De rechten van 'anderen'* fungeert de deplorabele situatie van hen die van elke gemeenschap uitgesloten zijn als een voortdurende herinnering aan ons eigen morele falen. Zij zijn de ongelukkige uitzonderingen op de gelukkige regel van onze, aan een moreel universalisme gebonden, soevereiniteit. Volgens Agamben daarentegen zijn deze uitzonderingen allesbehalve toevallig en informeren zij ons over de regel; ze leggen bloot hoe soevereine macht werkt.

Agambens argument is uiterst complex en gecompliceerd, zo ook zijn redeneertrant. De bevreedende situatie waarin vandaag de grenzen van Europa bewaakt worden middels patrouilles en controles buiten Europees grondgebied teneinde de dreiging van immigranten af te wenden die ons massaal zouden overspoelen, biedt evenwel een goed zicht op hoe soevereine macht werkt en wat de essentie ervan is. Want soevereine macht is degene die de orde redt van wat haar bedreigt.

Het 'veiligstellen van onze vrijheid' door immigranten op afstand te houden, het "bestrijden van illegale immigratie omwille van het behoud en voortbestaan van onze democratische rechtsorde", zijn geen willekeurige en uit de lucht gegrepen frasen. Het Europees grensbewakingsagentschap Frontex (acroniem van *Frontières extérieures*), verklaart in zijn *mission statement* de vrijheid en veiligheid van EU-burgers te zullen versterken.¹⁰ De officiële taak van Frontex, zo lezen we op de officiële website ervan, is daarom het maken van risicoanalyses, teneinde de dreiging van illegale immigratie te identificeren¹¹ en het coördineren van acties op het gebied van grensbewaking, teneinde die dreiging af te wenden.¹² Opvallend is dat Frontex in zijn zorg om de vrijheid en veiligheid van EU-burgers rechtvaardigheid, de derde fundamentele waarde van Europa's Ruimte van Vrijheid, Veiligheid en Rechtvaardigheid, niet noemt. Dit roept ten minste de verdenking op dat Frontex onze vrijheid en veiligheid verdedigt en versterkt, koste wat kost.

Dat de prijs die we betalen voor onze vrijheid en veiligheid hoog is, blijkt daaruit dat het beschermen van de Europese rechtsorde niet afhankelijk is van de wet maar van de uitzondering op de wet; dat de EU in haar pogingen Europa als gemeenschap te constitueren, vertrouwt op exceptionele middelen die in flagrante tegenstelling staan tot haar meest fundamentele waarden.¹³ Door grensbewaking te externaliseren en te verschuiven buiten Europees grondgebied wordt de juridische

ficte gecreëerd dat het handelen van autoriteiten belast met grensbewaking niet gebonden is aan internationale verplichtingen en mensenrechtennormen,¹⁴ en onttrokken is aan democratische verantwoording, juridische controle en de mogelijkheid tot herziening indien sprake is van een schending van mensenrechtennormen (Spijkerboer, 2007). Hoewel er een geldige argumentatie bestaat voor de extraterritoriale toepassing van relevante verdragen zoals het VN-Vluchtelingenverdrag en de Europese Verklaring voor de Rechten van de Mens (Spijkerboer, 2007; Fischer-Lescano *et al.*, 2009; Afeef, 2006; Vedsted-Hansen, 1999; de Vries, 2007; Moreno Lax, 2008), concluderen experts op het gebied van immigratie en internationaal recht dat Frontex tot op heden in verregaande mate optreedt in een juridisch vacuüm. Met name is er geen controle op mogelijke illegale praktijken van grensbewaking. Ook hebben de immigranten (waaronder potentiële vluchtelingen) wier rechten mogelijk geschonden worden, geen toegang tot rechtsbescherming.¹⁵ In dezelfde beweging waarmee grensbewakingsautoriteiten zeggen te handelen omwille van het behoud van Europa's Ruimte van Vrijheid, Veiligheid en Rechtvaardigheid zonderen zij zichzelf uit van de normen, wetten en verplichtingen van de Europese rechtsorde.

Dit is uiteraard niet zonder gevolgen voor de immigranten die in gammele houten vissersboten de oversteek naar Europa wagen, of die gevangen tussen grenzen wachten om hun reis naar Europa over land of zee op een dag te continueren.¹⁶ Zij zijn overgeleverd aan grensbewakingsbeambten die effectieve controle uitoefenen over hun leven, zonder echter beschermd te worden door de wetten van de landen in naam waarvan de beambten handelen. Overgeleverd aan een democratisch en juridisch ongecontroleerde macht staan deze immigranten bloot aan de potentiële dreiging van een ontsporing van geweld. In het rapport *Violence and Immigration* concludeert Artsen Zonder Grenzen (2005) dat een toename in illegale immigratie "hand in hand gaat met een toename van het geweld in de middelen waarmee illegale immigratie beheerst wordt". Het rapport maakt melding van 2193 slachtoffers van geweld in de periode tussen 2003 en 2005 in Spanje en Marokko. Hun verwondingen werden veroorzaakt door het bestormen van hekken, het opgejaagd worden door politie, schotwonden, mishandeling, hondenbeten en seksueel geweld. Een meerderheid van de slachtoffers verklaarden te zijn verwond door officiële grensbewakingsbeambten. Na de incidenten in 2005, toen immigranten de in Marokko gelegen Spaanse enclaves Ceuta en Mellila bestormden, werd het beschieten van immigranten en hun deportatie naar de woestijn zonder water of voedsel een publiek feit. Geweld als middel om immigranten op afstand te houden, beperkt zich niet tot Spaanse en Marokkaanse autoriteiten.¹⁷ Met enige regelmaat berichten kranten over zogenoemde hardhandige schoonveegacties van illegalen in Amsterdam, Rome, Athene en Calais en rapporteren Amnesty International en Human Rights Watch over de mensonterende behandelingen in detentiekampen voor illegalen die verspreid zijn over heel Europa.¹⁸ Human Rights Watch, bijvoor-

beeld, vraagt herhaaldelijk aandacht voor het gewelddadig optreden van Griekse autoriteiten die zelfs zover zouden gaan de opblaasbare boten van voornamelijk Afghanen en Irakezen lek te prikken (Human Rights Watch; Proasyl, 2007).

Dit geweld speelt zich volgens Agamben (2005a, 1) af in de grimmige, onbeslisbare zone tussen recht en politiek waarin niet de wet maar de uitzondering op de wet de politiek-juridische orde zoekt te verzekeren en behouden. In de dubbele beweging waarin de orde zowel wordt bevestigd (namelijk als wat het waard is behouden te worden) alsook wordt opgeschort (de orde wordt beschermd middels exceptionele maatregelen die zich aan het oog van de wet onttrekken), opent zich wat hij noemt de *uitzonderingstoestand*. Hier laat zich het ware gezicht van soevereine macht zien, met name in de beslissing op de uitzondering. Voor zover en omdat het behoud van de orde op het spel staat, gaat het in de beslissing op de uitzondering “om de mogelijkheidsvoorwaarde zelf van de gelding van de rechtsnorm en daarmee om de betekenis van het staatsgezag zelf. Met de uitzonderingstoestand ‘schept en garandeert’ de soeverein ‘de situatie’ die het recht nodig heeft om van kracht te kunnen zijn” (Agamben, 2005b, 23).

De uitzonderingstoestand bevat drie beslissingen. Ten eerste de beslissing dat er een dreiging bestaat (we worden overspoeld door illegale immigranten en dit tast het functioneren van de rechtsorde aan); ten tweede de beslissing om de geldigheid van het recht op te schorten teneinde de normale toestand veilig te stellen. Agamben wijst op nog een derde element in deze beslissing, namelijk de beslissing over het leven dat van het recht wordt uitgezonderd en er niet langer door beschermd wordt. Deze beslissing installeert een relatie tussen de wet die niet langer van toepassing is, en het *naakte leven* dat ontdaan is van zijn politieke en juridische status. De uitzondering, zegt Agamben, “is de oorspronkelijke structuur waarin het recht naar het leven verwijst en het inlijft door zichzelf op te schorten. Dat vermogen van de wet om zich in haar eigen terugtrekking te handhaven, zich in haar afwending te doen gelden, dat vermogen zullen we in navolging van Jean-Luc Nancy *ban* noemen. De uitzonderingsrelatie is een ban-relatie. Want wie in de ban is gedaan, is niet simpelweg buiten de wet gesteld en onbetekenend voor haar, maar is door de wet *prijgegeven* (*abbandonato*), op die grens blootgesteld en op het spel gezet waar leven en recht, binnen en buiten samenvallen” (Agamben, 2005b, 36 (vertaling iets gewijzigd)). De beslissing het recht op te schorten omwille van het behoud van het recht is dus altijd ook een beslissing over het leven dat telt of niet telt, welk leven het waard is beschermd te worden en welk leven er niet toe doet.

Voor Benhabib, volgens wie soevereine macht verplicht is aan universele morele beginselen, is soevereiniteit met de democratie *binnen* het recht getrokken, beperkt en begrensd door de wil van het volk en dus gebonden aan de constitutie. Wanneer soevereiniteit volkssoevereiniteit wordt, staat ze niet langer boven of buiten de wetten, maar bevindt ze zich *binnen* de orde. Tegenover de paradox

van democratische legitimiteit die hiermee gemoeid is, kan echter de *paradox van soevereiniteit* worden geplaatst. Als de soeverein degene is die de orde telkens redt van wat haar bedreigt door middel van een opschorting van het recht, dan is soevereine macht niet alleen *binnen* de orde maar staat ze daar ook altijd al *buiten*: “De soeverein staat tegelijkertijd buiten en binnen de rechtsorde’, zo luidt de paradox van soevereiniteit... de soeverein, die over de wettelijke macht beschikt om de wet op te schorten, plaatst zichzelf wettelijk buiten de wet” (Agamben, 2005b). Deze paradox geldt onverminderd voor de democratie. In de democratie zijn de wetten aan de macht en is het geweld afgeschaft, *behalve* als het gaat om het behoud van de democratie tegenover dat wat haar bedreigt.¹⁹ Vandaar dat Agamben (2005b, 38) zegt: “Het beginsel volgens welk de soevereiniteit tot de wet behoort, dat vandaag onlosmakelijk verbonden lijkt met onze opvatting van democratie en rechtsstaat, heft de paradox van soevereiniteit allerminst op, maar drijft hem juist op de spits”.

Is soevereine macht zowel binnen als buiten de orde, dan is het naakte leven dat gehouden wordt in de uitzondering, binnen *noch* buiten (Agamben, 2005b, 36). Dit naakte leven, dat ontdaan is van zijn politieke en juridische status en om die reden blootstaat aan de dreiging van een straffeloos geweld,²⁰ is het spiegelbeeld van de soeverein. Het leven waarvan het recht zich heeft teruggetrokken door het niet langer te beschermen staat niet zonder meer buiten de orde. Het recht heeft het immers aangeraakt in de beslissing er niet langer op van toepassing te zijn. Precies om die reden echter is het naakte leven ook niet binnen de orde. “Het bijzondere aan de situatie die met de uitzondering ontstaat”, zegt Agamben (2005b, 25), “is dat ze noch bepaald kan worden als een situatie *de facto*, noch als een situatie *de iure*. In plaats daarvan creëert ze tussen beide een paradoxaal grensgebied waar hun onderscheid wegvalt. De uitzondering is geen feit, want ze is enkel door de opheffing van de rechtsnorm in het leven geroepen; maar daarom is ze ook geen juridisch geval...”.

Het leven dat is *uitgezonderd* van de wet is binnen noch buiten, ingesloten noch uitgesloten. Veeleer is het ingesloten door te zijn uitgesloten. Met de lastige formulering van de ‘ingesloten uitsluiting’ probeert Agamben tot uitdrukking te brengen dat het naakte leven, hoewel het niet langer kan rekenen op de wet, niet zonder relatie is tot de wet. Integendeel. De ‘wet’ is van toepassing door niet langer van toepassing te zijn. Dat wil zeggen: de wet heeft zich teruggetrokken en is daarom iets dat bij voortduring gevreesd, ontvlucht en ontdoken moet worden. Het leven dat verlaten is door de wet is het leven dat bij voortduring door de wet wordt opgejaagd.

Dit heeft een belangrijke consequentie. Het leven dat is uitgezonderd is niet simpelweg uitgesloten, naar de ‘andere kant’ van het recht gezet, over de grens geplaatst en teruggestuurd naar een thuisland waar het hoort te zijn. Het naakte leven is niet ‘daar’, als we onder het daar een gekwalificeerde plek tegenover het

'hier, bij ons' verstaan; een staat van oorsprong bijvoorbeeld, een thuisland. Voor het naakte leven is het 'daar' niet langer zo'n gekwalificeerde plek, een buitenland, tegenover het 'hier' van Europa waar wij als burgers van de EU thuishoren. Veeleer wordt het 'daar' iets als "het maakt niet uit waar, zolang het maar niet hier is". Voor het naakte leven is er geen hier of daar. Het houdt zich *nergens* op. Het is het leven dat in geen enkele orde meer ingeschreven kan worden, dat verordonneerd wordt naar de absolute non-plaats, de *ruimte* van uitzondering zoals Agamben het kamp begrijpt. In het kamp, waarheen het leven dat nergens meer welkom is verbannen wordt, dreigt de uitzondering, de situatie van rechteloosheid, permanent te worden. Dit is het lot van de miljoenen vluchtelingen en statelozen wier leven in de uitzichtloosheid van de kampen in de wacht wordt gezet en wier meest basale rechten niet gewaarborgd kunnen worden, allereerst, natuurlijk, het recht om ergens bij te horen, ergens thuis te zijn. Volgens het rapport *Protracted Refugee Situations* van UNHCR (2004, 15) bevinden zich wereldwijd meer dan zes miljoen vluchtelingen in de uitzichtloze situatie van het kamp, waarin hun meest basale rechten niet gewaarborgd kunnen worden. The US Committee for Refugees and Immigrants schat dit aantal op meer dan tien miljoen.

4. Identiteit

Het recht om ergens bij te horen of thuis te zijn kunnen we natuurlijk ook op een abstracter niveau formuleren als het vraagstuk van de identiteit. Dit vraagstuk is in heel wat actuele politieke debatten aan de orde: de discussie over een streng immigratiebeleid, over denaturalisatie van criminele allochtonen, over hoofddoeken en de vraag of burger zijn impliceert dat je ook van een land moet houden, enz.

Eerder in deze tekst gaven we aan dat de vreemde ons eraan herinnert dat elke gemeenschap tekortschiet ten opzichte van de eigen universele beginselen, dat de gemeenschap contingent is door te laten zien dat het ook anders kan.

Welnu, die contingentie lijkt vandaag ver weg. Eind september 2010 hield Bart de Wever, kopstuk van de N-VA, de Vlaams-nationalistische partij die de afgelopen federale verkiezingen in België met glans heeft gewonnen, nog een uitdrukkelijk pleidooi voor identiteit als motor voor de oplossing van sociale problemen.²¹ Dit pleidooi gaat er nadrukkelijk vanuit dat de leden van een gemeenschap starten vanuit een welbegrepen identiteit die dan vervolgens wel aan verandering onderhevig kan zijn maar niettemin een duidelijk uitgangspunt, een vast beginsel vormt en geen vraagstuk is. We moeten er volledigheidshalve wel bij vermelden dat voor De Wever identiteit iets is dat we kunnen verwerven, na bepaalde processen van integratie.

De hier eerder aangehaalde Jean-Luc Nancy zou alvast reserves aantekenen tegenover dit opnieuw funderen van de gemeenschap in een identiteitsdenken. Zijn reserves zijn geïnspireerd door de vrees om van een gemeenschap opnieuw een substantiële en exclusieve identiteit te maken, waardoor de ander, de vreemde, nog veel moeilijker toegang verwerft tot een voor hem vreemde gemeenschap. Wie de evolutie van de debatten over het verwerven van nationaliteit of papieren bekijkt, lijkt te moeten besluiten dat die vrees niet zonder grond is. Bovendien, aldus Nancy, hebben we vandaag eerder nood aan een grondige reflectie over wat identiteit en gemeenschap kunnen betekenen, dan dat we meteen zouden overgaan tot een hernieuwd pleidooi voor particularisme.

We zouden de vraag ook kunnen omkeren: waarom maakt identiteit vandaag een vraagstuk uit, zowel vanuit politiek als vanuit filosofisch perspectief? Dat probleem, aldus Nancy, stelt zich onder meer doordat er met de val van de communistische regimes in Oost-Europa iets is blootgelegd dat ons sindsdien voor een nieuwe uitdaging stelt: "Op het ogenblik dat er geen 'socialistische visie' meer te presenteren en aan te bieden valt aan de 'commandopost' van een subject van de geschiedenis en van de politiek, op het moment dat er, in een nog veel bredere zin, om het zo te zeggen geen 'polis' en zelfs geen 'samenleving' meer is waaruit men een regulatieve figuur kan opmaken, biedt het met-meerdere-zijn, onttrokken aan elke intuïtie, aan elke representatie of inbeelding, zich aan als een scherpe vraagstelling en een soevereine eis" (Nancy, 1996, 63). Op dat ogenblik zijn we momenteel aanbeland, zo stelt Nancy. De ruimte van het mede-zijn is een mondiale ruimte geworden en daar kunnen we moeilijk omheen. Juist omdat die verhouding tot de wereld en tot anderen steeds mondialer wordt, is het de uitdaging om ons de vraag te stellen wat identiteit vandaag nog kan betekenen.

In inderdaad, in heel wat debatten is identiteit ook aan de orde, zij het eerder om te poneren dat er identiteit is en niet zozeer wat identiteit kan betekenen. Het debat in Frankrijk daarover is in die zin tekenend. Dat debat is in feite een decennium terug ingezet met de kwestie van de laïciteit en de totstandkoming van de zogenaamde 'hoofddoekenwet', de wet die het dragen van opzichtige religieuze symbolen in het openbaar onderwijs verbiedt.²² Dat debat had ook en niet in de laatste plaats betrekking op wat het betekent om een burger van een welbepaald land te zijn. Indien in casu de Franse republiek de garantie biedt voor elke geloofsovertuiging, zo luidde de vraag, wat mag zij dan 'in retour' terugvragen van de burgers?

De huidige Franse president gaf toen al de teneur aan van wat later het door hem opgestarte debat over de Franse identiteit zou worden: een Franse citoyen moet van Frankrijk houden of hij is een slecht burger, zo gaf hij toen aan (Sarkozy, 2006, 280). Hoeft het te verwonderen dat hij enkele jaren later de vraag opwierp wat Franse identiteit betekent²³? Nancy reageerde begin 2010 met een boekje *Iden-*

tités, fragments, franchises maar ook in een opiniestuk formuleerde hij openlijk zijn bedenkingen over het identiteitsdebat in zijn land.²⁴ Volgens hem is identiteit niet zozeer een opsomming van bepaalde particuliere kenmerken waaraan x-aantal mensen beantwoorden en waartoe je vervolgens als buitenstaander kan toetreden eens je over diezelfde eigenschappen beschikt. Je treedt niet toe tot een identiteit zonder deze meteen ook te veranderen, te transformeren.²⁵

Identiteiten zijn veranderlijk, aldus Nancy, niet zozeer omdat we er moreel van overtuigd zijn dat het zo hoort, maar omdat de kracht van een identiteit zich niet situeert in het zich stabiliseren en het vervolgens eindeloos laten imiteren van die vaste grond, zodat ze gegarandeerd aanwezig blijft nadat vreemdelingen er zijn binnengetroten. Identiteit gaat niet over bezit, over hebben, maar over zijn, over bestaan.

Dit onderscheid is veel meer dan een filosofische aangelegenheid en is concreet opspoorbaar in actuele debatten. Toen bijvoorbeeld enige tijd geleden de Belgische ex-premier Guy Verhofstadt (2010) stipuleerde dat het handelen vanuit een identiteitslogica finaal leidt tot Auschwitz, refereert het hieraan. Ook al gebruikte hij Nancy niet in zijn argumentatie, ook voor hem was het identiteitsbegrip vooral een vraagstuk, eerder dan dat het een probleemloos en eenduidig antwoord kan zijn op problemen zoals inclusie of solidariteit.

Wat is er bijgevolg problematisch aan de vraag “welke identiteit hebben we” voor mensen die redeneren vanuit een kader als dat van Nancy? Simpelweg omdat het ons verhindert de vraag naar identiteit als zodanig te stellen, zoals wat is identiteit en kun je die überhaupt bezitten? Indien we identiteit als ons bezit beschouwen, gaan we er immers vanuit dat deze al grijpbaar vastligt en voor iedereen duidelijk zou zijn. Maar is dat wel zo? Een journalist stelde ooit aan toenmalig minister-president Luc van den Brande de vraag hoe hij Vlamingen zou definiëren en hij kwam niet verder dan hard werken en veel talen kennen, alsof dat ons van de rest van de wereld zou onderscheiden.

Indien Nancy ervoor pleit om dit debat niet zozeer voeren in termen van het hebben maar het zijn van een identiteit, waartoe brengt ons dit dan? Dan bouwen we ten eerste in dat die identiteit niet vastligt, want ons bestaan en dus onze cultuur veranderen voortdurend. Dat is cruciaal, want zonder inzicht hierin moeten we voortdurend angstig om ons heen kijken welke verderfelijke vreemde invloeden onze zuivere gedeeldheid zouden bedreigen. Vervolgens houden we ons niet langer de mythe voor dat je identiteit strikt kunt afbakenen, want historisch noch actueel kun je ooit pretenderen dat je altijd al dat ene volk en niets anders bent geweest – achter elke identiteit schuilen er telkens zoveel andere identiteiten. Ten slotte en vooral laat het ons toe om wel degelijk te stellen dat we een identiteit zijn, zodat niet elke referentie eraan noodzakelijk een extreemrechtse signatuur hoeft te dragen. Een volk heeft een identiteit maar de hele vraag blijft natuurlijk telkens wie of wat die ‘wij’ is.

Dat identiteit zich niet aandient als oplossing of antwoord maar als vraag rijst, motiveert ook het werk van Bonnie Honig, professor politieke wetenschappen aan Northwestern University. En ook voor haar, zoals voor Nancy, geldt dat niet elke verwijzing naar identiteit uit den boze is. Want het volk van een democratische gemeenschap weet zichzelf weliswaar verplicht aan internationale normen en universele mensenrechten die altijd en overal en voor iedereen gelden, feit blijft dat "Wij, het volk" nooit iedereen is. Hoewel onze identiteit niet vastligt, betekent dat niet dat *alles* mogelijk is. Anders gezegd, een gemeenschap kan zich niet *oneindig* openstellen voor het vreemde en voor de ander.

Honig laat dit trefzeker zien aan de hand van de ambigue relatie tussen de Onvoorwaardelijke Wet van gastvrijheid en de voorwaardelijke wetten van gastvrijheid (Honig, 2006, 2009), die zij ontleent aan de Franse filosoof Jacques Derrida (1930-2004) (1998). De wetten van gastvrijheid bevinden zich op het concrete en berekenbare niveau van de sociale, politieke en juridische orde en maken het verlenen van gastvrijheid mogelijk, gegeven de beperkte middelen waarover een gemeenschap daartoe beschikt. Deze wetten zijn voorwaardelijk voor zover zij eisen stellen aan vreemdelingen. Vreemdelingen moeten beschikken over een visum, documenten overleggen waaruit hun nationaliteit blijkt, voldoen aan inkomenseisen, verklaren waarom zij in hun eigen land niet langer veilig zijn enzovoort. De voorwaardelijke wetten ontleen hun inspiratie aan de Onvoorwaardelijke Wet die de orde van het concrete, berekenbare en particuliere ontstijgt. Onvoorwaardelijke gastvrijheid gebiedt een oneindige openheid, eist dat we gastvrijheid verlenen zonder de vreemdeling te vragen naar zijn naam, afkomst of redenen voor zijn komst. Hoewel de voorwaardelijke wetten deze onvoorwaardelijke gastvrijheid onderstellen en erop gericht zijn, kunnen zij niet anders dan de Wet corrumperen en schenden.

Eenzelfde complexe afhankelijkheidsrelatie geldt echter ook voor de Onvoorwaardelijke Wet van gastvrijheid. Onvoorwaardelijke gastvrijheid is altijd ook afhankelijk van normen, wetten en instituties zonder welke zij een loos gebaar zou zijn. En zoals voorwaardelijke wetten een gastvrijheid zonder eisen, beperkingen en voorwaarden onvermijdelijk corrumperen, zo bedreigt op haar beurt de Onvoorwaardelijke Gastvrijheid de orde van het voorwaardelijke. Onvoorwaardelijke gastvrijheid bieden aan vreemdelingen, ongeacht of ze legaal of illegaal zijn, ongeacht of ze goede redenen hebben gastvrijheid te vragen of niet, zou de ontvangende gemeenschap uiteindelijk beroven van de middelen en het kapitaal om überhaupt vreemdelingen te kunnen toelaten. Gastvrijheid bieden betekent dat je de vreemdeling onderdak, eten, scholing, werk enzovoort kan bieden. Wie met lege handen staat kan de gast niet langer iets te bieden hebben. Onvoorwaardelijke gastvrijheid onteigent ons, en de vreemdelingen die wij in ons midden hebben opgenomen manoeuvreren ons in een positie van vijandigheid. De vreemdeling die ons onteigent is niet langer gast, maar vijand die ons berooft van alles wat wij zijn en wat wij hebben (Honig, 2009, 115-120).

De Onvoorwaardelijke Wet en de voorwaardelijke wetten van gastvrijheid veronderstellen elkaar wederzijds in dezelfde beweging waarmee zij elkaar uitsluiten. Dit plaatst een gemeenschap in de onvermijdelijk ambigue positie waarin gastvrijheid dreigt om te slaan in haar tegendeel: vijandigheid.

De dubbelheid van gastvrijheid/vijandigheid laat zich bijvoorbeeld zien wanneer vluchtelingen tijdelijke bescherming wordt geboden onder de voorwaarde dat zij naar huis terugkeren eens de oorlog voorbij is. Sinds de oorlogen in voormalig Joegoslavië, toen Europa geconfronteerd werd met grote aantallen vluchtelingen, geniet tijdelijke bescherming een duidelijke voorkeur onder staten en worden de mogelijkheden tot intensivering, of zelfs vervanging van traditionele vormen van bescherming, van een dergelijk beschermingsbeleid geëxploreerd.²⁶ Voorwaarde voor het bieden van tijdelijke bescherming met het oog op terugkeer naar het land van herkomst is dat vluchtelingen niet integreren in het gastland. Algemeen wordt aangenomen dat wanneer vluchtelingen werken, naar school gaan, de taal leren, deelnemen aan het sociale leven, verliefd worden, kinderen krijgen – kortom: wanneer zij doorgaan met hun leven – niet meer bereid zullen zijn terug te keren naar waar ze vandaan komen. Tijdelijke bescherming wordt daarom geacht alleen dan effectief te zijn en een geloofwaardig alternatief te bieden voor andere vormen van bescherming, indien ze wordt geboden op plekken die zijn afgezonderd van de normale orde, in centra die verhinderen dat vluchtelingen opnieuw geworteld raken. Gastvrijheid wordt geboden, maar vluchtelingen worden geacht ons niet te overvragen. Gastvrijheid grenst hier aan vijandigheid, omdat vluchtelingen een plek in ons midden wordt ontzegd, omdat zij worden uitgesloten van onze alledaagse, normale leefwereld.

Met Derrida insisteert Honig dat we de dubbelheid van gastvrijheid/vijandigheid in onze eigen idealen onderkennen.²⁷ Niet om ons daarbij neer te leggen. Maar om ons te bewegen tot politiek handelen. Juist omdat gastvrijheid altijd een spoor van vijandigheid in zich draagt moeten we blijvend waakzaam zijn en in actie komen telkens wanneer de schaduwzijde van onze idealen opdoemt. Als democratische burgers kunnen we instemmen met de belofte van het Europese project tot eenwording. Bijvoorbeeld omdat het wegvallen van de binnengrenzen onze vrijheid van beweging garandeert. Maar onze instemming moet ons niet blind maken voor de nieuwe grenzen die aan de buitengrenzen van Europa worden opgetrokken en die allesbehalve poreus zijn.²⁸

Het denken van Honig biedt inzicht in het antwoord op de vraag wat democratisch politiek handelen nog kan betekenen in een mondiale ruimte die in verregaande mate gedomineerd wordt door internationaal en transnationaal recht. De vraag die haar interesseert is hoe politieke *pluraliteit* zich verhoudt tot de *eenheid* die door het recht gesteld en geëist wordt. De vraag naar de identiteit van de gemeenschap keert hier terug. “Wij, het volk”, zegt Honig, is nooit zonder meer het subject dat naadloos past in de identiteit die eraan wordt toegeschreven of die vol-

ledig samenvalt met de representaties door wettelijke instituties. Het wij is altijd ook een menigte die zich verzet tegen de representatie en eenheid van het volk (Honig, 2009). Met de slogan “Niet in onze naam”, die wereldwijd gedragen werd tijdens de massademonstraties tegen de oorlog in Irak, laat de menigte zich horen. En dit laat zien dat een *ander wij* mogelijk is.

Het gaat niet op om blindelings te vertrouwen op voortschrijdende ontwikkelingen in het recht. Toegegeven, de Europese Unie, die claimt Europa en de Europese volkeren te representeren, heeft al veel bereikt waar het gaat om het garanderen en expanderen van fundamentele mensenrechten, – ook voor niet-EU-burgers. Maar ook Europa en haar burgers zijn nooit zonder meer te vangen in de representatie door de Europese Unie. Wanneer we opkomen voor belangen en rechten die ook gewaarborgd moeten worden voor vluchtelingen, ongewenste immigranten en illegalen dan handelen we in naam van een ander, meer rechtvaardig Europa, aldus Honig.²⁹

Honig laat zien dat vreemdelingen niet uitsluitend afhankelijk zijn van het recht voor de waarborg van hun vrijheid en waardigheid, maar ook, en vooral, van een politiek handelen dat de bestaande politiek-juridische orde contesteert.³⁰ De mogelijkheid van een ander Europa is daarbij zowel de voorwaarde als het doel van het handelen. Voor dit democratisch handelen dat de bestaande orde radicaal contesteert reserveert Honig de term “agonistisch kosmopolitisme”. Ook dit agonistisch kosmopolitisme blijft niet gevrijwaard van de dubbelheid gastvrijheid/vijandigheid. Hoewel geïnspireerd door en georiënteerd op de Onvoorwaardelijke Wet van gastvrijheid, weet degene die handelt in naam van een ander wij dat er geen insluiting zonder uitsluiting is. Volgens Honig moeten we ons dan ook niet blindstaren op morele en universele beginselen van menselijke waardigheid in de hoop dat die ooit voor iedereen door het recht verwerkelijkt worden. Veeleer zullen we handelen op grond van wat zij “solidariteit in nabijheid” noemt (Honig, 2009, 129-134). We komen op voor vreemdelingen omdat ze ons nabij zijn. Omdat ze naast ons wonen, hun kinderen naar dezelfde school gaan als onze kinderen, omdat ze toevallig hetzelfde geloof belijden als wij, omdat wij om welke reden dan ook affiniteit hebben met hun cultuur enzovoort. Onvermijdelijk kleeft hier een element van willekeur aan: we zetten ons in voor dit gezin dat met uitzetting bedreigd wordt, en niet voor een ander gezin dat zich in soortgelijke omstandigheden bevindt. Maar degene die nabij is stelt niet enkel een ethisch probleem (waarom hij wel, en zij niet) volgens Honig, maar biedt ook de politieke en ethische gelegenheid tot handelen.³¹ We komen op voor de rechten, waardigheid en vrijheid die vreemdelingen in de huidige politiek-juridische constellaties worden ontzegd om de doodeenvoudige reden dat ze er zijn.³² En omdat we geloven dat een ander, meer rechtvaardig Europa mogelijk is.

5. Conclusie

Zoals aangekondigd hebben we hier geen volledige staalkaart geboden van wat hedendaagse continentale politieke filosofie is. Niet de zijnsvraag stond centraal maar de vraag naar de werkzaamheid van deze filosofie: hoe is filosofie? Onwillekeurig grijpen we daarbij terug naar een bekend citaat van Martin Heidegger (1979, 34) in het hem zeer kenmerkende vocabulaire geformuleerd: “De uitdrukkelijk als taak aanvaarde en zich vervolgens ontplooiende beantwoording die aan de toespraak van het Zijn van het zijnde beantwoordt, dat is filosofie. Wat dat is filosofie, leren wij slechts kennen en weten, als wij ervaren, hoe, op welke wijze de filosofie is. Zij is op deze wijze als beantwoording die zichzelf afstemt op de stem van het Zijn van het zijnde”.

We leren filosofie alleen kennen door te ervaren hoe filosofie is. Dit is als het ware ons motto geweest doorheen deze tekst. Heel wat continentaal politiek-filosofen zijn als filosoof gedreven door het in het kaart brengen van de problemen van de hedendaagse democratie. Dat is geen toeval. De hedendaagse continentale wijsbegeerte is in grote mate getekend door wat wel eens het ‘posttotalitaire denken’ wordt genoemd, het nadenken over de samenleving vanuit de politieke erfenis van de grote totalitarismen van de twintigste eeuw. Dit leidt er volgens sommigen toe dat diezelfde continentale filosofie vooral gepreoccupeerd is met het aantonen van wat niet mogelijk is, wat mislukt en zich daarbij zou ophouden in het comfort van het niet-weten, de eeuwigdurende negatief werkzame twijfel en de eindigheid van de menselijke existentie.

De auteurs die hier de revue zijn gepasseerd passen daar grotendeels in, maar niettemin is toch duidelijk gebleken dat diezelfde auteurs wel degelijk instrumenten aanreiken die concrete problemen niet enkel van hun problematische kant beschrijven, maar dat zij tevens nadenken over hoe ze bepaalde problemen kunnen oplossen of minstens overzichtelijk in kaart kunnen brengen. Ook dat is continentale politieke filosofie.

Misschien kunnen we afsluiten door een denker te citeren die we helaas niet hebben kunnen bespreken wegens plaatsgebrek, met name Alain Badiou. In het betreffende citaat roept Badiou (2002) uitdrukkelijk op om na te denken over de toekomst van de filosofie en niet langer te vermeien in de vaststelling dat alles eindig is en dat we het daarmee moeten stellen:

“En un mot: il est essentiel de rompre avec le motif, aujourd’hui omniprésent, de la finitude. De provenance aussi bien critique qu’herméneutique, aussi bien vu par les positivistes que par les phénoménologues, le motif de la finitude est la forme discrète par laquelle la pensée se plie d’avance à la modestie que lui enjoint de conserver, en toutes circonstances, le féroce nihilisme contemporain.

Le devoir de la philosophie est alors clair: reconstituer rationnellement la réserve d'infinité affirmative que tout projet libérateur exige. La philosophie n'est pas, n'a jamais été, ce qui dispose par soi-même les figures effectives de l'émancipation. Cela est la tâche primordiale de se qui se concentre dans le faire-pensée politique. Mais elle est comme le grenier où, dans les temps difficiles, on accumule quelques ressources, on range quelques outils. On affûte quelques couteaux. Elle est bien ce qui propose à toutes les autres formes de la pensée une ample réserve de moyens. Cette fois, c'est du côté de l'affirmation et de l'infini qu'il lui faut sélectionner et cumuler ses ressources, ses outils, ses couteaux".

In tegenstelling tot het clichébeeld dat aan de continentale traditie wordt opgehangen – een ontoegankelijke schrijfstijl vol hopeloze abstracties die alleen uitmonden in negativisme, valt er wel degelijk iets te rapen aan "deze kant van de oever". De totalitaire ervaring staat wel degelijk nog altijd centraal – en wie bijvoorbeeld in het hele debat over identiteit geen bedreigingen ziet, is hopeloos blind –, er wordt wel degelijk nagedacht over hoe de wereld kan veranderen. In tegenstelling tot wat Marx vooropstelde, doen ze dat niet vanuit de eis dat de interpretatie moet ophouden om de actie mogelijk te maken, maar dat elke politieke actie altijd vanuit een goede en kritische interpretatie van mogelijk politiek handelen tot stand moet komen.

Noten

1. Voor een wijsgerige en kritische reflectie op de constructie van immigratie als dreiging en veiligheidsprobleem, zie Lindahl (2008).
2. Sinds eind vorige eeuw wordt immigratie, evenals terrorisme en grensoverschrijdende misdaad, behandeld als een veiligheidsprobleem. Zie Huysmans (2000) en Kostakopoulou & Thomas (2004). De Franse filosoof Michel Foucault heeft in zijn colleges *Security, Territory, Population* uit 1978 reeds laten zien dat vanaf het midden van de achttiende eeuw veiligheid tot dominant thema is geworden als gevolg van de vrijheid van beweging en de grensoverschrijdingen door personen en goederen die daarmee geïmpliceerd zijn.
3. K. Hailbronner bijvoorbeeld argumenteert dat de asielpcedure door een groot-schalig misbruik door economische migranten effectief fungeert als een achterdeur-route naar *de facto* migratie.
4. Vergelijk idem, p. 291: "The people's sovereignty (different from that of the prince) was not proclaimed by the grace of God but in the name of Man, so that it seemed only

natural that the 'inalienable' rights of man would find their guarantee and become an inalienable part of the right of the people to sovereign self-government. In other words, man had hardly appeared as a completely emancipated, completely isolated being who carried his dignity within himself without reference to some larger encompassing order, when he disappeared again into a member of a people".

5. Vergelijk idem, p. 293: "The Rights of Man, supposedly inalienable, proved to be unenforceable – even in countries whose constitutions were based upon them – whenever people appeared who were no longer citizens of any sovereign state. To this fact, disturbing enough in itself, one must add the confusion created by the many recent attempts to frame a new bill of rights, which have demonstrated that no one seems able to define with any assurance what these general human rights, as distinguished from the rights of citizens, really are. Although everyone seems to agree that the plight of these people consists precisely in their loss of the Rights of Man, no one seems to know which rights they have lost when they lost these human rights".

6. Het verlies van nationaliteit tast, getuige dit citaat, niet alleen de status van het individu in de nationale gemeenschap aan, maar ook in de internationale gemeenschap. Het belangrijkste recht dat statelozen en vluchtelingen missen in de internationale politieke gemeenschap is het recht van vrijheid van beweging. Dit recht is precies afhankelijk van nationaliteit, daar dit de ontvangende gemeenschap de juridische waarborg geeft dat niet zij verantwoordelijk is voor vreemdelingen, maar de staat waarvan zij onderdaan van zijn en waarnaar ze, om welke reden dan ook, kunnen terugkeren. Het ontbreken van het recht van vrijheid van beweging is het ellendige lot van de miljoenen vluchtelingen die gevangen zijn in kampen en nergens anders heen kunnen. Het is een populaire gedachte te zeggen dat een kosmopolitisch ideaal afrekent met het belang van nationaliteit en de gebondenheid aan een plek en dat wij, wereldburgers, overal thuis zijn. Het tegendeel van nationaliteit en gebonden zijn een plek, het burger zijn van een staat, is niet dat je overal thuis bent, maar dat je nergens thuis bent, dat er geen plek ter wereld is waar jij je nog beschermd weet. Voor een wijsgerige reflectie hierop zie Van Roermund (2009).

7. Arash Abizadeh (2007, 37-65) bekritiseert een dergelijke redenering. Uitgaande van de vooronderstelling dat de *demos* principieel onbegrensd is, argumenteert hij dat immigranten moeten deelnemen aan het politieke proces waarin wordt besloten over hun in- of uitsluiting.

8. Voor een vergelijkbare kritiek op Benhabib, zie Aleinikoff (2007, 424-430).

9. Voor een kritiek op Benhabibs toevlucht tot morele wederkerigheid tussen immigranten en de burgers van een staat, zie Lindahl (2009).

10. Deze *mission statement* is beschikbaar op de officiële website van Frontex <http://www.frontex.europa.eu>. In haar proefschrift levert Oudejans een meer uitgebreide wijsgerige reflectie op de politieke en juridische gronden van Frontex.

11. In de zomer van 2009 onderzocht Frontex bijvoorbeeld de invloed van de wereldwijde economische crisis op de push en pull factoren van illegale immigratie, gepubliceerd in het rapport *The Impact of the Global Economic Crisis on Illegal Migration to the European Union*.

12. Zo heeft Frontex bijvoorbeeld de bevoegdheid van het instellen van Rapid Border Intervention Teams (RABIT) om in geval van een acute dreiging onmiddellijk in te grijpen (zie Fischer-Lescano *et al.*, 2009, 258).

13. Een treffend voorbeeld hiervan zijn de zogeheten Rabit Border Intervention Teams (RABIT) die in een 'exceptionele situatie van dreiging' ingezet kunnen worden op verzoek van een EU-lidstaat die een massa-instroom van immigranten verwacht aan een van de buitengrenzen van de EU. In het najaar van 2010 werd RABIT voor het eerst operationeel aan de Grieks-Turkse grens. Voor een kritische beschouwing van RABIT in het algemeen, en van de eerste toepassing ervan op verzoek van Griekenland in het bijzonder, zie: Amnesty International and European Council of Refugees and Exile (2010) en Carrera & Guild (2010).

14. Zo zijn EU-lidstaten op grond van het Vluchtelingenverdrag en artikel 3 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens gehouden aan het beginsel van *non-refoulement*, wat het (absolute) verbod inhoudt mensen terug te sturen naar (de grenzen van) een staat waar leven, vrijheid, veiligheid ernstig worden bedreigd. Onderschepping op zee ontnemt immigranten, waaronder potentiële vluchtelingen, de mogelijkheid een asielerzoek in te dienen en aldus te beoordelen of hun verscheping huiswaarts een schending van het verbod op refoulement oplevert. Ten aanzien van grensbewaking buiten jurisdictie van de EU bestaat wel de overtuiging dat het beginsel van *non-refoulement* niet van toepassing is, daar de relevante verdragen geen extraterritoriale werking hebben. Het Duitse ministerie van Binnenlandse Zaken argumenteert bijvoorbeeld: "State practice and predominant legal opinion are that the principle of *non-refoulement* in the Geneva Refugee Convention does not apply on the high seas to persons alleging persecution, since the high seas are extraterritorial" (geciteerd in Fischer-Lescano *et al.*, 2009, 265). Hierbij moet worden bedacht dat Frontex weliswaar jaarlijks het aantal onderschepte immigranten publiceert, maar niet vermeldt waar zij vervolgens werden heengezonden en of er onder de immigranten mensen waren die mogelijk in aanmerking kwamen voor internationale bescherming. Het ontbreken van de gegevens hiervan maakt het effectief onmogelijk te controleren of er mogelijk een schending van *non-refoulement* heeft plaatsgevonden.

15. Zie Fischer-Lescano et al. (2009, 295): "European jurisdiction is at present unable to react to potentially unlawful practice of the European border control regime because the situation suffers from a lack of efficient access to legal protection".
16. Voor een indringend verslag van hun situatie, zie Annemarie Busser (2005).
17. Noch tot Europa natuurlijk. Zie bijvoorbeeld N. Bernstein (2010).
18. Migreurop, een netwerk van activisten en onderzoekers, telt 235 verschillende kampen voor de detentie van immigranten. Voor informatie en kaarten waarop de kampen worden aangegeven, zie <http://www.migreurop.org/IMG/pdf/carte-en.pdf>.
19. Zie ook Van Roermund (2001, 149-172).
20. De belangrijkste kritiek op voornoemde Rapid Border Intervention Teams die door Frontex worden geïnstalleerd en gecoördineerd is precies dat zij opereren in een juridisch vacuüm waarbinnen straffeloos geweld gebruikt kan worden tegen immigranten. Zie Amnesty International and European Council of Refugees and Exile (2010, 4).
21. We verwijzen hier naar een openbare les die De Wever gaf aan de Universiteit Gent. Zie http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=DMF20100928_075.
22. Alle rapporten hierover zijn te consulteren via <http://www.assemblee-nationale.fr/12/dossiers/laicite.asp>.
23. <http://www.gouvernement.fr/gouvernement/www.debatidentitenationale.fr>.
24. <http://deligne.posterous.com/jean-luc-nancy-identite>.
25. "Mais ici déjà le bât blesse: on n'entre pas dans une identité, on ne s'en revêt pas, et on ne saurait s'identifier à elle (à supposer qu'il y ait du sens à la traiter comme une entité ou une figure) sans en même temps la modifier, la modaliser, la transformer peut-être. Les identités ne sont jamais si purement fixes, ni simplement plastiques. Elles sont toujours métastables. Elles le sont parce que la force d'une identité n'est pas de se stabiliser sur soi-même pour une imitation perpétuelle. C'est peut-être ce que la France a trop facilement pu croire, forte qu'elle a été d'être longtemps reconnue – à juste titre – comme une grande figure. Mais identité n'est pas figure. Identité est chose plus subtile, plus délicate, plus fuyante. Sa force est de déplacer, de changer les figures." Zie <http://deligne.posterous.com/jean-luc-nancy-identite>.

26. Voor een historisch overzicht van tijdelijke bescherming, zie: Joan Fitzpatrick (2000), Kay Hailbronner (2004) en J. Hathaway & Neve (1997). Voor een kritische beschouwing op een regime van tijdelijke bescherming, zie G. Noll (2003).

27. Vergelijk Honig (2006, 111): "The unconditional... makes no promise to us about our future, and it inspires and haunts every conditional order of rights. From its vantage point, we wager that remainders will always result from every political-legal settlement, no matter how progressive or expansive, even, as it were, from the instantiation of the universal itself... Put in a different way: If we expect hospitality always to harbor a trace of its double – hostility – then proponents of hospitality will always be on the outlook for that trace and its remainders".

28. Vergelijk Honig (2009, 108): "The new porousness of territorial borders among EU countries has been accompanied in recent years by the erection of new, not at all porous borders inside the EU. The hosts are not only welcoming; they are also hostile".

29. Vergelijk Honig (2009, 125): "The challenge then is to see the situation in all its ambiguity and from that vantage point to intervene in ways that claim Europe for a different present, for different futures, for different constituencies, for a different politics".

30. Thomas Spijkerboer (2009b, 292) lijkt deze overtuiging te delen wanneer hij beoogt dat sociale bewegingen het recht kunnen beïnvloeden: "[S]ocial movements can influence legal argument. If a social movement succeeds in establishing a relatively radical view as credible, the centre of the debate shifts, possibly taking courts along. All the courts need is an innovative way of dealing with the technical issues that allows for shifting to the new centre".

31. Vergelijk Honig (2009, 131): "[T]he neighbour presents not an ethical problem to be solved (why him and not someone else? What justifies that?), but an ethical and political opportunity to be acted upon... Thus, qua acts of neighbour love, we enact *droits de cité* – by taking people in, harboring them, offering them shelter, finding sympathetic agents of discretionary power who are willing to look the other way – while also risking the re-authorization of law's authoritative institutions by working through them to win papers or amnesty for those who are here – simply because they are here".

32. Vergelijk idem (130): "[W]e might stand up for *droits de cité*, a demand to extend full hospitality to refugees and other nonimmigrant border crossers simply because they are here. The phrase "simply because they are here" rejects the legitimatist demand that some justification be given for privileging those who are proximate".

Bibliografie

- Abizadeh, A. (2008). Democratic Theory and Border Coercion. No Right to Unilaterally Control Your Own Borders. *Political Theory*, 36 (1), 37-65.
- Afeef, K.F. (2006). *The Politics of Extraterritorial Processing: Offshore Asylum Policies in Europe and the Pacific*. Refugee Studies Centre Working Paper No. 36. October 2006.
- Agamben (2005a). *State of Exception* (vertaald uit het Italiaans). University of Chicago Press.
- Agamben (2005b). *Homo Sacer. Soevereine macht en het naakte leven* (vertaald uit het Italiaans). Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Aleinikoff, T. (2007). Comments on The Rights of Others. *European Journal of Political Theory*, 6 (4), 424-430.
- Amnesty International and European Council of Refugees and Exile (2010). *Briefing on the Commission Proposal for a Regulation Amending Council Regulation (EC) 2007/2004 Establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (FRONTEX)*. September 2010.
- Arendt, H. (1968). *The Origins of Totalitarianism*. San Diego, New York, London: Harcourt Inc.
- Badiou, A. (2002). Considérations philosophiques sur quelques faits récents. *Lignes*, (8), 33-34.
- Benhabib, S. (2007). *De rechten van 'anderen'. Over migranten, vluchtelingen en asielzoekers*. Kampen: Ten Have.
- Bernstein, N. (2010). Officials Hid Truth of Immigrant Deaths in Jail. *The New York Times*, 10 januari 2010.
- Busser, A. (2005). *Grensgevangen. Verhalen van Vluchtelingen*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas.
- Carrera & Guild (2010). *Joint Operation RABIT 2010 – FRONTEX Assistance to the Greece's Border with Turkey: Revealing the Deficiencies of Europe's Dublin Asylum System*. CEPS Paper in Liberty and Security in Europe. November 2010.
- de Haas, H. (2008). The Myth of Invasion: The Inconvenient Realities of Migration from Africa to the European Union. *Third World Quarterly*, 7.
- Derrida, J. (1998). *Over gastvrijheid*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- De Vries, K. (2007). An Assesment of 'Protection in the Regions of Origin' in Relation to European Asylum Law. *European Journal of Migration and Law*, 9.
- Fischer-Lescano, A., Löhr, T. & Tohidipur, T. (2009). Border Controls at Sea: Requirements Under International Human Rights and Refugee Law. *International Journal of Refugee Law*, 21 (2).
- Fitzpatrick, J. (2000). Temporary Protection for Refugees. Elements of a Formalized Regime. *American Journal of International Law*, 94 (2).
- Foucault, M. (2007). *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France*, edited by M. Senellart. New York: Palgrave Macmillan.

- Hailbronner, Kay (2004). *Asylum Law in the Context of a European Migration Policy*. In N. Walker (Ed.), *Europe's Area of Freedom, Security and Justice*. Oxford, Oxford University Press.
- Hathaway, J. & Neve (1997). *Making International Refugee Law Relevant Again*. *Harvard Human Rights Journal*, 10.
- Heidegger, M. (1979). *Wat is dat – filosofie?* Leuven : Vergaelen.
- Honig, B. (2006). *Another Cosmopolitanism? Law and Politics in the New Europe*. In R. Post (Ed.), *Another Cosmopolitanism*. New York: Oxford University Press.
- Honig, B. (2009). *Emergency Paradox, Law, Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Human Rights Watch. *Stuck in a Revolving Door*. Beschikbaar op http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greeceturkey1108web_0.pdf.
- Huysmans (2000). *The European Union and the Securitization of Migration*. *Journal of Common Market Studies*, 38 (5).
- Kostakopoulou & Thomas (2004). *Unweaving the Threads: Territoriality, National Ownership of Land and Asylum Policy*. *European Journal of Migration*, 6.
- Lindahl, H.K. (2008). *Border Crossings by Immigrants: Legality, Illegality, and Alegality*. *Res Publica: A Journal of Legal and Social Philosophy*, 14, 117-135.
- Lindahl, H.K. (2009). *Inbetween: Immigration, Distributive Justice and Political Dialogue*. *Contemporary Political Theory*, 8, 415-434.
- Médecins Sans Frontières (2005). *Violence and Immigration. Report on Illegal Sub-Saharan Immigrants (ISSs) in Morocco* (p. 4). Beschikbaar op www.meltingpot.org.
- Moreno Lax, R. (2008). *Must EU Borders Have Doors for Refugees? On the Compatibility of Schengen Visas and Carriers' Sanctions with the EU Member States' Obligations to Provide International Protection for Refugees*. *European Journal of Migration and Law*, 10.
- Nancy, J.-L. (1996). *Être singulier pluriel*. Paris : Galilée.
- Nancy, J.-L., (2010). *Identités, fragments, franchises*. Paris: Galilée.
- Noll, G. (2003). *Visions of the Exceptional*, *European Journal of Migration and Law*, 5.
- Proasyl (2007). *The Truth Is Bitter but Must Be Told. The Situation of Refugees in the Aegean and the Practice of the Greek Coast Guard*. Oktober 2007.
- Sarkozy, N. (2006). *Témoignages*. XO Editions.
- Schenkel, M. (2008). *Geluk zoeken verboden. Fort Europa begint in Afrika*. *NRC Handelsblad*, 8 november 2008.
- Spijkerboer, T. (2007). *The Human Costs of Border Control*. *European Journal of Migration and Law*, 9 (1).
- Spijkerboer, T. (2009a). *Over de grens. Staatsaansprakelijkheid en de doden aan de grenzen van Europa*. *Ars Aequi*, 627 en 632.
- Spijkerboer, T. (2009b). *Structural Instability: Strasbourg Case La Won Children's Family Reunion*. *European Journal of Migration and Law*, 11, 292.

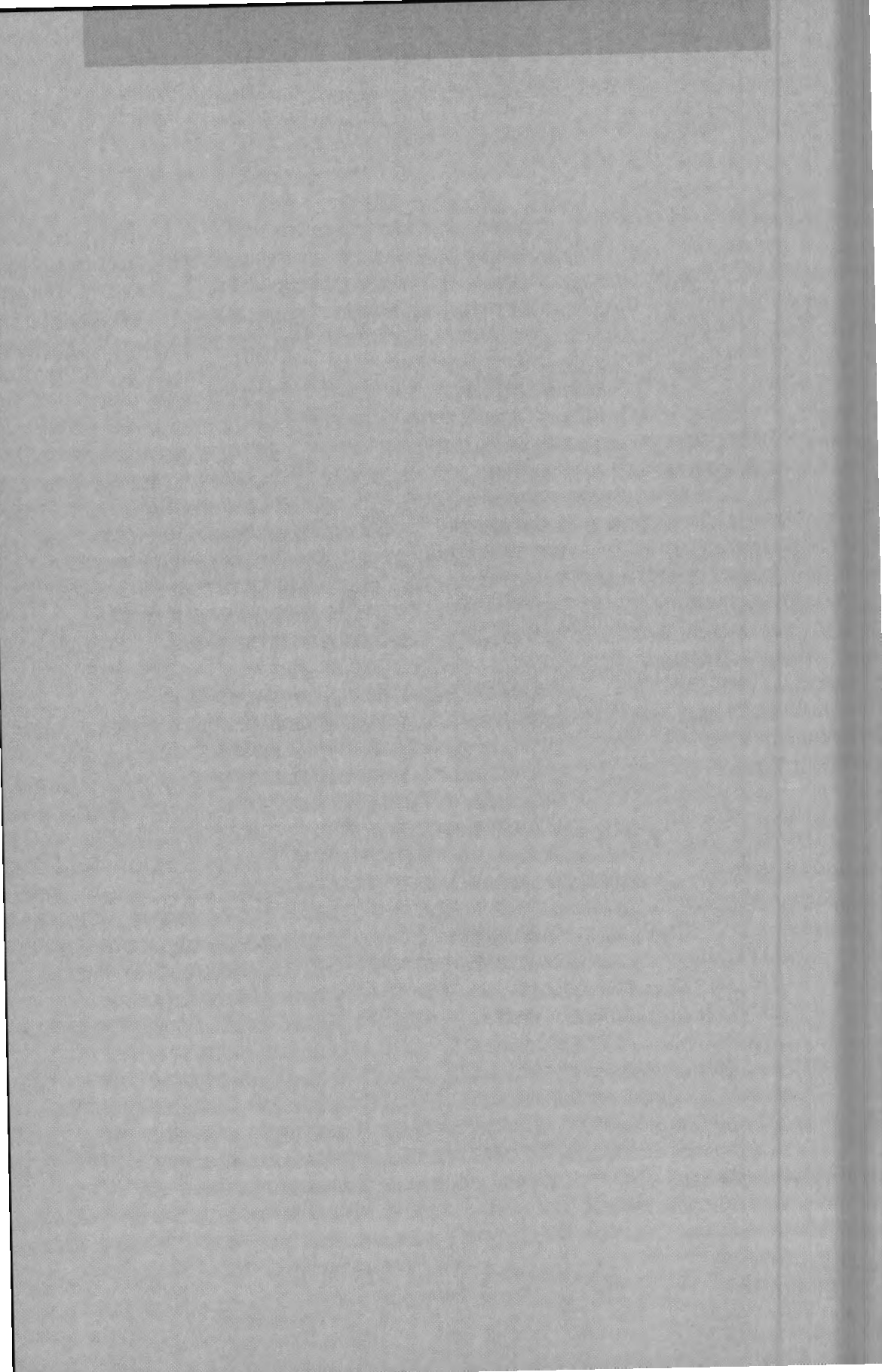
- UNHCR (2004). *Protracted Refugee Situations*.
- United Against Racism. List of 13250 Documented Refugee Deaths Through Fortress Europe, published by United Against Racism, beschikbaar op www.unitedagainstracism.org.
- Van Houtum (2005). The Geopolitics of Borders and Boundaries. *Geopolitics*, 10.
- Van Houtum & Pijpers (2007). The European Union as a Gated Community: The Two-faced Border and Immigration Regime of the EU. *Antipode*.
- Van Roermund (2001). De rechter: grenswachter of grensganger?. In Broers & Van Klink (Eds.), *De rechter als rechtsvormer*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Van Roermund (2009). Migrants, Humans and Human Rights. The Right to Move as the Right to Stay. In H.K. Lindahl (Ed.), *A Right to Inclusion and Exclusion? Normative Fault Lines of the EU's Area of Freedom, Security and Justice* (pp. 161-184). Oxford: Hart Publishers.
- Van Waas (2008). *Nationality Matters. Statelessness under International Law* (p. 218). Intersentia, School of Human Rights Research.
- Vedsted-Hansen (1999). *Europe's Response to the Arrival of Asylum Seekers: Refugee Protection and Immigration Control*. UNHCR New Issues in Refugee Research Working Paper No. 6. May 1999.
- Verdirame & Harell-Bond (2005). *Rights in Exile. Janus-Faced Humanitarianism*. New York/Oxford: Berghahn Books.
- Verhofstadt, G. (2010). Il y a quelque chose de pourri en République française... *Le Monde*, 12 februari 2010).

DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

- ESSAY:
**De politieke werkzaamheid van
waarheid aan het eind van de
twintigste eeuw: de Waarheids- en
Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika** 93
Ignaas Devisch
- SYMPOSIUM:
Politicologen tussen feiten en normen 101
Jan Beyers, Marc Hooghe en Koen Vlassenroot
- ONDERZOEK UITGELICHT:
Slapende reus: feit of fictie? 117
*Een analyse van het effect van
Europese integratie op stemgedrag in
nationale verkiezingen*
Catherine E. de Vries
- Landschappen als symbolen van
de natie: de Alpen in de retoriek
van de Lega Nord** 120
Michel Huysseune
- Een verklaring voor de
handhaving van democratie door
regionale organisaties: de EU,
Mercosur en SADC** 123
Anna van der Vleuten en
Andrea Ribeiro Hoffmann
- AUTEURSINFO 127

De politieke werkzaamheid van waarheid aan het eind van de twintigste eeuw: de Waarheids- en Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika

Ignas Devisch

1. Verbrokkeling

Wie de continentale politieke wijsbegeerte van ver of nabij volgt, weet dat de categorie waarheid er tijdens de twintigste eeuw zwaar onder druk is komen te staan. In het bijzonder was het einde van de vorige eeuw getekend door een afgrondelijke twijfel of we überhaupt nog met waarheid aan de slag kunnen, zeker op politiek vlak. Het zogenaamde 'posttotalitaire' denken aan het eind van de vorige eeuw ging er principieel vanuit dat mede door politiek vanuit de waarheid te denken, het totalitarisme vrije baan had gekregen. Indien, kortom, politieke theorieën voortaan één iets niet moesten doen, dan was het te vertrekken vanuit een waarheidsvertoog. Bovendien werden de 'grands récits' zoals Jean-François Lyotard (1979) het verwoordde als verbrokkeld, geërodeerd verklaard en daardoor van hun maatschappelijk draagvlak ontdaan.

Wat blijkt? Aan het eind van diezelfde twintigste eeuw waren de politieke ideo-

logieën veel minder dood dan verwacht en konden en kunnen we wel degelijk nog 'echte' politieke keuzes maken. Neem nu de evolutie in Zuid-Afrika aan het eind van de vorige eeuw. Het apartheidregime stort in en Nelson Mandela wordt na jarenlange gevangenschap eindelijk vrijgelaten. De autoriteit van de figuur Mandela is zo groot dat de eerstvolgende presidentsverkiezingen onvermijdelijk uitlopen op een klinkende overwinning voor hem en zijn partij, het ANC.

Eens Mandela aan de macht is, komen natuurlijk allerlei netelige politieke vraagstukken naar voren, met als bijzonderste euvel: wat te doen met het recente verleden? Anders gezegd, hoe zich te verhouden tot de gruweldaden van het apartheidregime en tegelijk de prille democratie niet te laten imploderen? Diverse voorstellen en initiatieven worden gelanceerd, maar brengen niet het verhoopte effect met zich mee, met name dat dit veelkleurige land op de een of andere wijze in het reine

komt met zichzelf; dat het land bij wijze van spreken 'verder kan'.

Daarin komt verandering wanneer de charismatische bisschop Desmond Tutu mee zijn schouders zet onder een heuse waarheidscommissie. Een waarheidscommissie is en blijft een van de opvallendste publieke vergaderingen van een moderne democratie en ook met de Waarheids- en Verzoeningscommissie van 1995 in Zuid-Afrika zal dat zeker het geval zijn. Niet dat Zuid-Afrika daarmee de primeur had: ook Argentinië, Chili, El Salvador of Peru, naast nog heel wat andere landen, hebben een waarheidscommissie gekend. Deze commissies hadden vooral tot doel om misdaden die door politieke regimes jarenlang zijn gepleegd, aan te klagen, de samenleving over een bepaald stadium van heling en verwerking van verdriet heen te helpen, en de voorbereiding te treffen voor een meer democratisch bestuur in de toekomst.

2. Mandela

Van alle landen spreekt het voorbeeld van Zuid-Afrika misschien het meest tot de verbeelding, omdat het met de bevrijding van Mandela een enorme transformatie had meegemaakt en het werk van de commissie daardoor ook bijzonder grondig is gebeurd: meer dan 22000 mensen werden gehoord, waarvan er 2200 als publieke getuigen het woord mochten voeren voor de ogen van een natie die in het reine wou komen met een geschiedenis van structureel racistisch geweld en een tot in

de diepste lagen van de bevolking ingebed discriminatoir regime, het zogeheten apartheidsregime.

De moeilijke opgave voor deze commissie was om de waarheid te laten zegevieren en om vervolgens deze in zo'n banen te sturen, dat het geheel van dit proces zou leiden tot verzoening en niet tot vergelding. Vandaar de naam: waarheids- en verzoeningscommissie. De waarheid moest leiden tot verzoening en ook amnestie aan elkeen die het gedetailleerde en volledige relaas van zijn misdaden opbiechtte. Amnestie in ruil voor waarheid, zo was de opzet. Voor het eerst in hun leven kregen heel wat zwarte Zuid-Afrikanen een blik achter de schermen van het regime dat hen en hun omgeving jarenlang had gediscrimineerd, opgesloten, gefolterd of vermoord.¹ De commissie ging er vanuit dat voortaan iedereen de waarheid mocht kennen, maar ook en vooral wou ze de waarheid *erkennen*. Zowel de individuele pijn als het maatschappelijk trauma moesten worden geheeld om de waardigheid van eenieder te herstellen en verder samenleven mogelijk te maken.

Het ambitieuze mandaat van de commissie omvatte de volgende vier doelstellingen²:

1. Een zo volledig mogelijk beeld schetsen van de oorzaken, omvang en gevolgen van de grove mensenrechtenschennissen tussen 1 maart 1963 en 5 december 1993.
2. Amnestie verlenen aan misdadigers van het apartheidsregime, op voorwaarde dat zij een volledige bekentenis aflegden en dat de misdaden politiek gemotiveerd waren.

3. De waardigheid van de slachtoffers van apartheidsmisdaden herstellen door hen de kans te bieden hun ervaringen te vertellen en door vergoedingen voor te stellen ter compensatie voor gebeurtenissen uit het verleden.
4. Een rapport opstellen dat een zo duidelijk mogelijk beeld geeft van de bevindingen van de commissie en dat een overzicht biedt van de misbruiken die plaatsvonden tijdens de apartheid.

Dat deze bijzonder intensieve delicate maatschappelijke evenwichtsoefening tot een goed einde is gebracht mag een wonder heten, want hoe herstel je op een publieke manier de wonden van zovelen, zodanig dat de erkenning van de waarheid niet omslaat in maatschappelijke vergelding? De figuur en het morele gezag van Mandela maar ook die van Tutu hebben hierin ongetwijfeld een grote rol gespeeld, maar het werk van de commissie als geheel is natuurlijk waar het allemaal om draait. Het uiterst lijvige eindrapport getuigt uitvoerig van een zeer omvattende en pijnlijke oefening die, ondanks tekortkomingen die er zijn geweest, volgens velen toch geslaagd mag worden genoemd.³

Alsof de maatschappelijke moeilijkheidsgraad al niet groot genoeg was, werd deze commissie bovendien vrij snel geconfronteerd met een filosofisch probleem, met name wat de commissie begreep onder het begrip waarheid. Uiteindelijk definiëerden ze vier waarheden: de feitelijke of gerechtelijke waarheid (factual or forensic truth), de persoonlijke of verhalende waarheid (personal or narrative truth), de sociale of dialoogwaarheid (social or dia-

logue truth) en de helende of herstellende waarheid (healing or restorative truth) (Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, 110-114). Laten we daar nog even verder op ingaan.

3. Albie Sachs

In het eindrapport geven de leden van de commissie aan dat ze hiervoor uitdrukkelijk terugvallen op het denkwerk van rechter en internationaal erkend jurist Albie Sachs. Sachs onderscheidt vier vormen van waarheid die de commissie tot inspiratie hebben gediend.⁴ De eerste, feitelijke waarheid noemt hij de microscopische waarheid. In een rechtbank gaat het erom de details omtrent gepleegde feiten goed te kennen en in kaart te brengen. Ten tweede is er de logische waarheid die via deductie uit het feitenmateriaal tot meer algemene stellingen komt. Vervolgens is er de ervaringsgerichte waarheid die probeert op een eerlijke manier te kijken naar de eigen subjectieve ervaring. Ten slotte de dialoogwaarheid, die elementen van de drie vorige waarheden meeneemt maar die ook een stap verder zet door de vele stemmen en perspectieven die feiten met zich meekrijgen, in rekening te brengen.

De commissie bouwt hier nadrukkelijk op verder. De feitelijke waarheid is wat wetenschappers vandaag 'evidentie' – I'm sorry: 'evidence' – zouden noemen: voor zich sprekende informatie verworven door betrouwbare procedures. De verhalende waarheid daarentegen gaat niet uit van wat er objectief is gebeurd, maar

van hoe het subject de waarheid heeft beleefd en de pijn die hij of zij daarbij heeft ervaren. De maatschappelijke waarheid vervolgens gaat na welke motieven en zienswijzen alle betrokkenen erop nahielden en -houden. De herstellende waarheid ten slotte moet dit alles – feiten, emoties, pijn, ervaringen – plaatsen in een vernieuwde context van menselijke relaties. Op die manier kunnen de wonden helen en wordt verzoening mogelijk met als uiteindelijk doel voortaan op een eerlijke en vreedzame manier met elkaar samen te leven.

Het feitelijk bestaan van de commissie geeft natuurlijk al het belangrijkste statement weer van waaruit ze haar werk is opgestart: dat er waarheid bestaat. Een waarheidscommissie kan bij wijze van spreken onmogelijk een vulgair postmodern uitgangspunt innemen, wil ze überhaupt functioneren. Mocht ze er niet van overtuigd zijn dat er feiten bestaan, dan zou ze als commissie een hoogst merkwaardige taak op zich nemen.

Tegelijk geeft de commissie aan dat de waarheid geen eenvoudige en zeker niet zonder meer een objectieve zaak is, dat we daarom verschillende perspectieven met elkaar moeten combineren en dat het politiek en moreel belangrijk is om die perspectieven te kennen en te erkennen. Zoals Immanuel Wallerstein het heeft verwoord in een tekst over de commissie: “Het is veeleer de vooropstelling dat de weg naar zulk een waarheid verloopt via een zeer intense en vaak emotionele dialoog die begrensd wordt door het zorgvuldig uitpluizen van het bewijsmateriaal,

om te komen tot een veel-kleurige, multi-perspectieven versie van de waarheid”.⁵

De invulling en de inzet van het begrip waarheid in deze context is bijzonder relevant. De commissie lijkt door haar vierarmige definitie van waarheid, feiten en misverstanden, consensus en dissensus met elkaar te verenigen. Door zowel toe te staan dat er ‘gebeurde feiten’ zijn alsook dat die feiten totaal anders beleefd kunnen worden – en niet in de banale betekenis van ‘een perspectief’ maar eerder als het noodwendig subjectieve element in het ervaren van feiten – erkent ze dat deze objectiviteit zeker niet alleen de dienst uitmaakt in de realiteit, zelfs al zijn bepaalde feiten onomstotelijk bewezen. De dader zal misschien erkennen dat hij bepaalde feiten heeft gepleegd maar zijn motieven daartoe kunnen zodanig zijn realiteit uitmaken, dat hij ze niet zomaar onder ogen kan zien.

4. Plato

Het lag en ligt nochtans voor de hand om het werk van de commissie in te vullen vanuit wat we zouden kunnen omschrijven als een clichématig ‘platoons’ standpunt, met name dat haar taak erin bestaat de sluiers van de verhullende schijn weg te nemen en de echte werkelijkheid daarachter te openbaren, te vergelijken met het doorbreken van de fameuze ketenen waarmee de bewoners van Plato’s grot tot een bestaan in schijn zijn veroordeeld. De opzet van de commissie en het waarheidsbegrip waarop ze terugvalt, zijn echter

veel complexer. Natuurlijk ‘openbaart’ de commissie waarheid, dat is haar kerntaak. En natuurlijk staan de feiten centraal: wat is er gebeurd, waar, wanneer, door wie, enzovoort, maar die feiten maken slechts een onderdeel uit van de omvattende waarheid die de commissie aan het licht wou brengen. Doordat de subjectiviteit van de pijn, de uiteenlopende motieven van de betrokkenen en de veelheid aan perspectieven worden samengebracht en met elkaar in confrontatie treden, komen we terecht in een veellagig verhaal.

De ‘naakte feiten’ zijn daardoor altijd verweven met de waarheidsverhalen van de betrokkenen. Deze personen hebben bijna onvermijdelijk een andere kijk op dezelfde feiten, maar juist dat ‘misverstand’ zo je wil, deze ‘georganiseerde dissensus’ over de waarheid, staat centraal, zonder te vervallen in een psychotische werkelijkheid van ‘fantasmatische’ verhalen waarbij de feiten er niet toe doen.

Die georganiseerde dissensus is niet zo maar gelijk te stellen met de gedachte dat iedereen een perspectief heeft, dat elk standpunt daarom relatief is en dat bijgevolg de waarheid ergens in het midden ligt. De commissie heeft juist niet elk perspectief gerelativeerd maar integendeel in zijn absolute erkend, zodat ook elke betrokkene zijn waarheid als absoluut kan beleven en meedelen (Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, 113). Pas vanuit die dynamiek van erkenning is er naderhand dialoog en verzoening mogelijk, maar ook dat eindstadium kan betekenen dat de diverse standpunten als standpunt overeind blijven en

er dus misverstanden voortbestaan. Het eindrapport van de commissie citeert zelfs Michael Ignatieff om aan te geven dat haar taak er niet zozeer in besloten ligt om de wereld van alle leugens te ontdoen en de echte wereld te ontmaskeren, maar eerder “to reduce the number of lies that can be circulated unchallenged in public discourse (ibidem, 111).

Bovendien vertrekt de commissie vanuit de erkenning dat eenieder staat op een punt en dat die standpunten in kaart moeten worden gebracht. Zoals Desmond Tutu het heeft verwoord: “This Commission is said to listen to everyone. It is therefore important that everyone should be given a chance to say his or her truth as he or she sees it” (ibidem, 112). Dit sluit enigszins aan bij Badiou’s categorie van het onbeslisbare: omdat de commissie iedereen vanuit zijn of haar betrokkenheid laat spreken en daarmee de dissensus organiseert, staat niemand in een positie om van buitenaf te oordelen over de situatie zonder zelf op die situatie betrokken te zijn. Natuurlijk oordeelt de commissie vanuit de feiten maar ook vanuit de verhalen erover.⁶ De zogenaamde ‘healing’ truth’ verduidelijkt ze daarom niet toevaltig als “the kind of truth that places facts and what they mean within the context of human relationships – both amongst citizens and between the state and its citizens” (ibidem, 113). Die helende kracht van de waarheid is cruciaal geweest voor de werkzaamheid van de commissie, ook al impliceerde dit dat het volk talloze gruwelverhalen moest aanhoren, “alsof er een schilderij van Jeroen Bosch tot leven werd gewekt” zoals David van Reybrouck (2001, 262) het verwoordde.

Daarmee verlaat de commissie doelbewust haar objectieve positie: ze aanhoort, beluistert en ervaart de verhalen van slachtoffers en daders, en met haar het grote publiek. Natuurlijk moet ze finaal gezien oordelen over de waarheid of deze minstens ophelderen – denk aan de oorspronkelijke betekenis van crisis –, maar doet dat door aan die waarheid zelf te participeren: “By telling their stories, both victims and perpetrators gave meaning to the multilayered experiences of the South African story. These personal truths were communicated to the broader public by the media. In the (South) African context, where value continues to be attached to oral tradition, the process of story telling was particularly important. Indeed, this aspect is a distinctive and unique feature of the legislation governing the Commission, setting it apart from the mandates of truth commissions elsewhere. The Act explicitly recognised the healing potential of telling stories” (Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, 112).

5. Conclusie

Het mag op zich een wonder heten dat aan het eind van de twintigste eeuw waarheid nog zo'n politieke rol heeft kunnen spelen. Niet alleen in filosofische kringen maar ook algemeen maatschappelijk werd met de val van de Berlijnse Muur algemeen aangenomen dat de democratie wereldwijd had gezegevierd en daarom politiek handelen in termen van Waarheid voltooid verleden tijd was. Voortaan zouden alle politieke waarheden – lees:

individuele opinies – even geldig zijn, als buffer tegen de dreiging van het totalitaire spook dat de hele twintigste eeuw heeft rondgewaard.

De werking van de commissie in Zuid-Afrika daarentegen laat zien dat de oudste filosofische categorie nog zeker een rol van betekenis heeft te vervullen in politieke kwesties begin eenentwintigste eeuw. Door de inbreng van diverse standpunten en verhalen is de waarheid in deze context een zeer dynamisch gegeven. De moreel complexe situatie van 'waarheid voor amnestie' – complex dan toch zeker voor de slachtoffers van misdaden – kan daadwerkelijk tot verandering leiden omdat alle betrokkenen een pagina kunnen omslaan: de plegers hebben opgebiecht en krijgen amnestie; de slachtoffers hebben eindelijk de feiten gehoord en zijn in hun pijn erkend; en ten slotte, de samenleving in haar geheel is door de vele publieke getuigenissen door een catharsis kunnen gaan waardoor ze in staat lijkt een nieuwe stap in de toekomst te zetten. Waarheid én verzoening (en dus verandering), dat was tenslotte de bedoeling van de commissie. Of hoe politiek handelen en filosofische concepten soms nog hand in hand gaan.

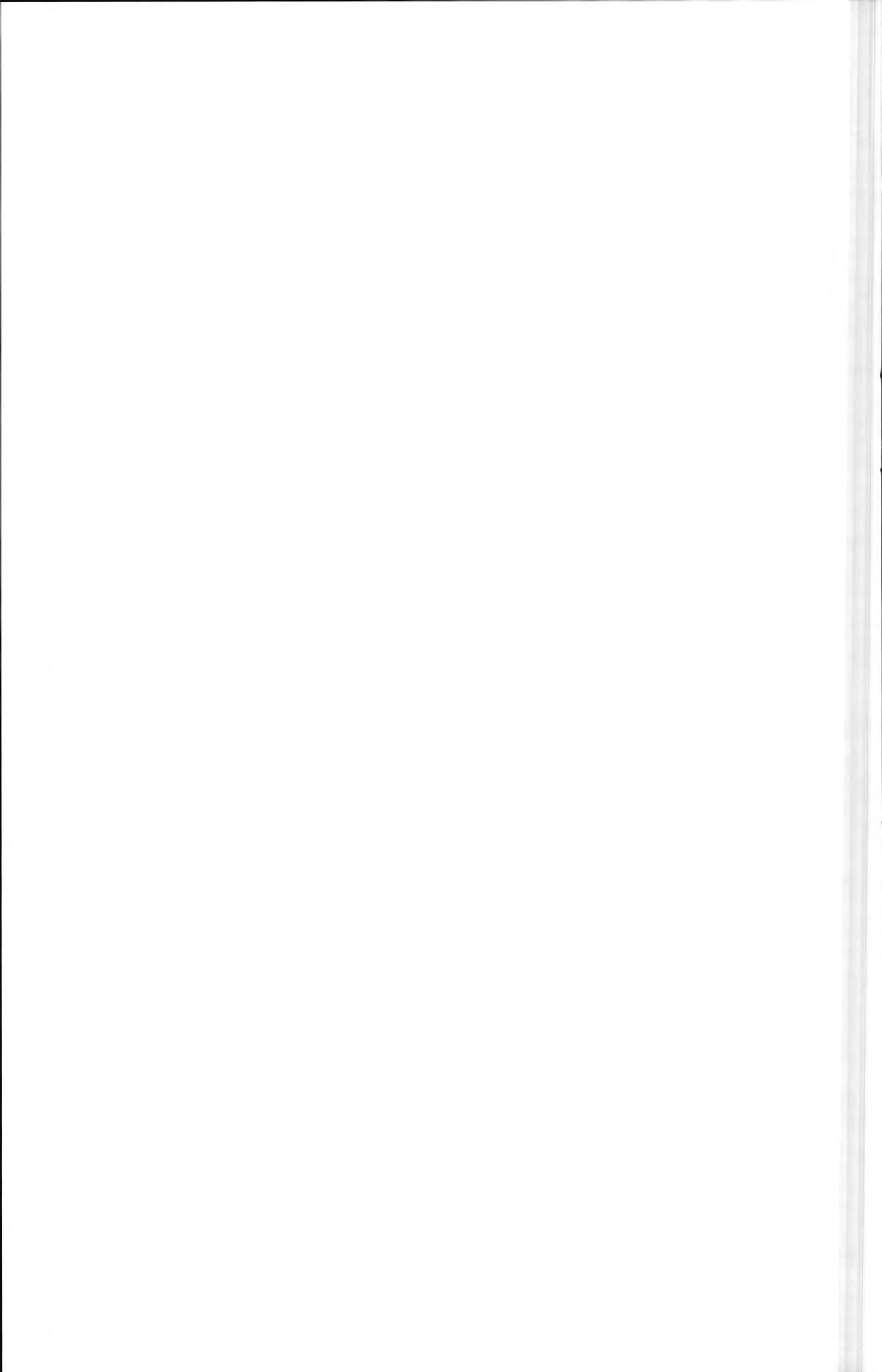
Noten

1. De commissie verdedigt daarom uitdrukkelijk het publieke karakter van haar werkzaamheden (Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, Volume 1, 104).

2. Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, Volume 1, 54. Ook geciteerd in De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie als model voor conflictverzoening van Annelies Verdoolaege.
3. Voor een analyse, zie opnieuw Verdoolaege.
4. In *Healing of a Nation* (1995, 105). Voor een verslag hiervan: Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, 113-114.
5. [http://www.infozone.be/biblio/process/process-pub-n/opleiding-effectief-\(bege-\)leiderschap/algemene-info/vier-waarheden.pdf](http://www.infozone.be/biblio/process/process-pub-n/opleiding-effectief-(bege-)leiderschap/algemene-info/vier-waarheden.pdf) (vertaling door Francis Gastmans).
6. In de objectieven van de commissie wordt uitdrukkelijk gesproken over zowel de feitelijke evidentie (objectief e) als over deze van alle betrokkenen (objectief B) (ibidem, 56).

Bibliografie

- Kant, I. http://www.ckzlimburg.be/dlcpdfs/vier_waarheden.pdf (vertaling door Francis Gastmans).
- Lyotard, J.F. (1979). *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir*. Paris: Editions de minuit.
- Sachs, A. (1995) in A. Boraine & J. Levy (Eds.), *Healing of a Nation*. Cape Town: Justice in Transition.
- Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, Volume 1 (<http://www.justice.gov.za/trc/finalreport/Volume%201.pdf>).
- Van Reybrouck, D. (2001). *De Plaag*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Verdoolaege, A. De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie als model voor conflictverzoening. (http://cas1.elis.ugent.be/avrug/trc/02_03.htm).

Politicalologen tussen feiten en normen

Marc Hooghe, Jan Beyers en Koen Vlassenroot

Inleiding

Patrick Stouthuysen (Vrije Universiteit Brussel)
en Dimokritos Kavadias (Vrije Universiteit
Brussel en Universiteit Antwerpen)

In dit nummer van *Res Publica* werd een stand van zaken gegeven van ontwikkelingen in de deeldisciplines politieke filosofie en politieke theorie, ten behoeve van vakgenoten die vaak op een empirische wijze de politiek bestuderen. In dit Symposium hebben we het over hoe empirische politicalologen zich verhouden tot normatieve kwesties. Empirische politicalologen doen onderzoek over wat is. Traditioneel houden ze vast aan de logische kloof tussen zijn en behoren. Over wat is kan je, op basis van empirische data, uitspraken doen. Over wat moet zijn niet; dan betreed je de sfeer van de meningen en opinies. Niettemin gebeurt het in de praktijk vaak dat ook empirische politicalologen uitspraken doen over wat zou moeten zijn. Dat doen ze bijvoorbeeld wel eens in de conclusies van onderzoeksrapporten, wanneer ze een opiniestuk voor de krant schrijven of wanneer een journalist hen om toelichting en duiding vraagt.

In dit Symposium vroegen we drie empirisch georiënteerde politicalologen daarover te reflecteren. Is de verhouding tussen

empirische kennis en normatieve duiding een kwestie waarvan ze zich bewust zijn, die hen bezighoudt, waarover ze een visie hebben? Doen ze zelf soms normatieve uitspraken op basis van empirisch onderzoek? Ervaren ze dat als een probleem? Hanteren ze daarbij voor zichzelf standaarden over wat wel en niet kan? Moeten we vasthouden aan het scherp bewaken van de logische kloof of gaat het om een achterhaalde of irrelevante tegenstelling? Vinden ze dat er goede (en, waarom niet, slechte) voorbeelden bestaan van auteurs die empirische en normatieve uitspraken combineren? Laten ze zich bij de keuze van onderzoeken bij de manier waarop ze resultaten publiceren leiden door normatieve overwegingen? We legden de vragen voor aan Marc Hooghe, Jan Beyers en Koen Vlassenroot.

Politicalologen tussen feiten en normen

Marc Hooghe (Katholieke Universiteit Leuven
en Universit  Lille-II)

De politicalologie is in de eerste plaats een wetenschap als alle andere: wij bestuderen de manier waarop politieke systemen functioneren, en we doen dat aan de hand van alle

mogelijke middelen en onderzoeksinstrumenten waarover de sociale wetenschappen beschikken: historische casestudies, statistische analyses, archiefonderzoek, speltheoretische modellen enzovoort. Als je de geschiedenis van de politieke wetenschappen gedurende de afgelopen dertig jaar bekijkt, dan zie je een heel sterke trend naar een dergelijke verwetenschappelijking. Dertig jaar geleden volstond het vaak nog dat je een aantal (al dan niet onderbouwde) meningen had om als 'politicoloog' erkend te worden; nu is dat volstrekt onvoldoende geworden. Het niveau van professionalisering van onze discipline is bijzonder sterk gestegen, en van een jongere generatie politicologen wordt nu veel meer verwacht dan vroeger, zowel op het vlak van theoretische belesenheid als op het vlak van methodologische expertise. Overigens dient hierbij wel opgemerkt te worden dat de onwil van de Vlaamse universiteiten om werk te maken van een echte doctoraatsopleiding voor de sociale wetenschappen een ernstige bedreiging vormt voor de toekomstige concurrentiepositie van onze doctores, in een steeds meer internationaal wordend academisch landschap.

Het bedrijven van de politieke wetenschappen wordt dus in toenemende mate een zaak van technische expertise en van verdere specialisatie. Betekent dit echter dat we geleidelijk een nieuwe generatie van 'technisch competente barbaren' afleveren, zoals Bo Rothstein (2005) enkele jaren geleden stelde? Dat hoeft niet noodzakelijk het geval te zijn: er is vanuit de samenleving immers nog altijd vraag naar gefundeerde inzichten vanuit de politieke wetenschappen. Juist vanuit de feitelijke

kennis die binnen de discipline wordt opgebouwd, ontstaat ook de ruimte voor meer normatieve interventies in het maatschappelijk debat. Wat dat betreft is er eigenlijk niet eens zo'n groot verschil tussen de politieke wetenschappen en andere academische disciplines. Ook artsen en medische onderzoekers die bezig zijn met onderzoek en zorg, moeten af en toe hun veilige laboratorium verlaten om iets in het openbaar te zeggen over alcoholmisbruik, het gebruik van veiligheidsgordels en andere vormen van risicogedrag. Als er ergens ter wereld een nieuwe epidemie uitbreekt, mogen de virologen het komen uitleggen in de massamedia.

De aanhoudende politieke crisis in België valt in zekere zin perfect te vergelijken met een dergelijke uitbraak van communautaire koorts. De inzichten van onze wetenschappelijke discipline leveren meer dan voldoende inzichten om op een door-dachte wijze uitspraken te doen in dat debat. De studie van de wijze waarop verdeelde samenlevingen omgaan met conflicten en conflictbeheersing is immers een van de oudste en telkens terugkerende onderzoeksthema's binnen de politieke wetenschappen. Ook over thema's als nationalisme, populisme, publieke opinie en decentralisatie bestaan meer dan voldoende onderzoeksgegevens. Waarom zouden die elementen niet mogen worden ingebracht in het debat? Om terug te keren naar onze viroloog: de samenleving zou het maar matig waarderen indien artsen in deze specialisatie er zich zouden van afmaken met de opmerking: "sorry, ik weet enkel iets af over het virus waarover ik dertig jaar geleden mijn doctoraat gemaakt heb,

ik kan u echt niet helpen met deze nieuwe aandoening". Op dezelfde manier denk ik dat de samenleving er ook recht op heeft dat politieke wetenschappers hun kennis af en toe ten dienste stellen van het politieke gebeuren. De parallel met virologie gaat overigens nog een stuk verder: ook politicologen houden zich in de praktijk vooral bezig met het afraden van risicogedrag. Net zoals je van een AIDS-deskundige niet snel zal horen dat je er rustig op los mag spuiten met niet-gecontroleerde naalden, zullen ook academisch actieve politicologen niet vlug met de wolven meehuilen door te stellen dat nationalistische conflicten gerust mogen ontsporen. Dat afwijzen van risicogedrag zit er eigenlijk al in vanaf de jaren zestig, toen Arend Lijphart zijn eerste studies publiceerde over de pacificatiedemocratie. Als je de huidige interventies van Belgische politicologen op een rij zet, dan zijn dat ook nu nog vaak gewoon toepassingen van de theorieën die Lijphart, of zijn Vlaamse evenknie Luc Huyse, decennia geleden al verkondigden. Uiteraard zijn krantenstukken of interviews een apart genre: je kan moeilijk bronvermeldingen plaatsen onderaan een stukje voor de krant. Maar de lezer die een beetje vertrouwd is met de discipline zal in het algemeen doorhebben waar er in de tekst naar die wetenschappelijke benaderingen wordt verwezen. In principe zouden we van dergelijke teksten twee versies moeten maken: de gewone versie voor in de krant, en dan nog een versie met de nodige voetnoten en verwijzingen voor op een of andere universitaire website.

Dat lijkt misschien een wat vergezocht – en toegegeven, weinig praktisch – idee, maar

het zou de ultieme lakmoesproef vormen om twee soorten interventies in het debat van elkaar te onderscheiden. Aan de ene kant hebben we dan de stukken die inderdaad vertrekken vanuit een theoretische achtergrond, die in krant echter moeilijk kan worden geëxpliciteerd. Aan de andere kant zijn er dan de stukken die gewoon een persoonlijke mening vertolken, die in feite niets te maken heeft met onze wetenschappelijke discipline.

Zolang we vertrekken vanuit de expertise en verworvenheden van onze eigen discipline, zie ik geen enkele reden waarom politicologen niet af en toe hun stem zouden mogen laten horen in het maatschappelijk debat over politiek relevante onderwerpen. Van twee dingen één. Ofwel geloven we dat we vanuit onze wetenschappelijke expertise en ervaring inderdaad iets relevants kunnen zeggen over de manier waarop het politieke systeem functioneert. In dat geval zou het maar al te absurd zijn als we die vorm van kennis niet zouden delen met een groter gedeelte van de bevolking, bijvoorbeeld door allerlei ingezonden stukken en optredens op andere fora. Ofwel gaan we er vanuit dat politieke wetenschappen niets zinnigs te zeggen hebben over het huidige politieke en maatschappelijke debat, maar in dat laatste geval lijkt het me eerlijker om gewoonweg de politieke wetenschappen op te doeken als academische discipline. Elke maand krijgen de meesten onder ons een leuk bedragje gestort op onze postrekening (dank u wel, Belgische belastingbetaler) en ik meen dan ook dat we daarvoor wel iets terug mogen doen voor de Belgische samenleving. Als politieke weten-

schappen niet veel meer zou zijn dan een soort veredelde hobby, dan moeten we die hobby maar zelf bekostigen en dan hoeven we daarvoor helemaal niet betaald te worden.

Dus mogen we als politicoloog optreden in het politieke debat? Het antwoord hierop kan enkel 'ja' zijn, zolang we maar blijven redeneren als politicoloog en een beroep doen op de inzichten van onze discipline. Soms krijgen we daarbij het verwijt dat we misbruik zouden maken van onze academische positie om een specifiek ideologisch standpunt te verdedigen. Ik weet niet hoe ernstig we dat argument moeten nemen, omdat het immers vertrekt van een onderschatting van het publiek. Het overgrote deel van de publieke opinie is heus wel verstandig genoeg om de teksten van een politicoloog in een juiste context te plaatsen. Als een medicus op televisie komt verkondigen dat ik ten minste vijf porties groenten of fruit zou moeten eten, ga ik niet onmiddellijk de hele voorraad van de groenteboer hamsteren. De meeste mensen noteren dat soort aanbevelingen en houden er (misschien) gedeeltelijk rekening mee.

Mijn ervaring is dat de meeste mensen op een gelijkaardige manier omgaan met de vele opiniestukken die in de krant verschijnen. Het is een heuse karikatuur dat lezers eerst onderaan het stuk gaan verifiëren of de schrijver wel hoogleraar is, om in voorkomend geval, zomaar alles klakkeloos te accepteren wat die persoon zegt. Mensen lezen gewoon die stukken, en als ze logisch coherent zijn en goede argumenten hanteren hebben ze meer impact

dan stukken die bulken van de interne contradicties. En, helaas, ook hoogleraren politieke wetenschappen blijken af en toe bijzonder goed in staat dergelijke verwarde stukken te schrijven.

De tijd dat de titel 'hoogleraar' zoveel indruk maakte dat het debat meteen verstomde en iedereen zich in eerbiedig stilzwijgen hulde, ligt toch al heel ver achter ons. Eigenlijk krijg je nu het omgekeerde fenomeen: alle meningen worden gewoon op een hoopje gegooid. Ik mag dat misschien illustreren met een klein voorbeeld. In 2009 voerde de Interuniversitaire attractiepool 'PartiRep' (een samenwerkingsverband tussen de universiteiten van Brussel, Leuven, Antwerpen en Leiden) een grootschalig verkiezingsonderzoek uit in België (Deschouwer *et al.*, 2010). Dat kiesonderzoek werd uitgevoerd volgens alle regels van de kunst en op een methodologisch hoogstaande wijze – ik bespaar u de details die u kan nalezen in een lijvig technisch rapport. Het resultaat van het onderzoek was dat slechts een klein gedeelte van de ondervraagden stelde dat de staatshervorming een absolute prioriteit was en nog minder ondervraagden waren gewonnen voor een mogelijke onafhankelijkheid van het Vlaams Gewest. Die resultaten waren perfect in lijn met eerder wetenschappelijk onderzoek. Als we die resultaten naar buiten brengen, dan zijn de reacties uit extreemnationalistische hoek tamelijk voorspelbaar en worden we net niet beschuldigd van schriftvervalsing en manipulatie. Dat soort verwijten hoeft blijkbaar niet onderbouwd te worden: schieten op wetenschappelijk onderzoek is een nationalistische sport geworden,

om de voormalige directeur-generaal van de Vlaamse openbare omroep Nic Bal te parafraseren. Het zou bijzonder interessant zijn te vernemen hoe de criticasters dat soort manipulatie dan concreet zien. Zouden de onderzoekers alle toevallig getrokken respondenten met een "Vlaamse voornaam" (Wieland? Siegfried? Gudrun? Godgaf?) er eigenhandig hebben uitgehaald? Of misschien stonden de onderzoekers wel met een getrokken mes klaar bij de 2300 respondenten, zodat ze niet eerlijk durfden toegeven dat ze diep in hun hart gewonnen zijn voor de volledige onafhankelijkheid van het Vlaams Gewest?

Het lijkt een beetje op flessen getrokken, maar dat soort scenario's zijn de enige manier waarop je een dergelijke groot-schalige bevolkingsurvey inderdaad zou kunnen vervalsen, maar blijkbaar volstaat het om te zeggen dat je de resultaten van dat soort onderzoek "niet gelooft". Het voorbeeld toont aan dat van een overdreven respect voor wetenschappelijk onderzoek niet echt sprake is; integendeel zelfs: je krijgt de meest diverse kritiek over je heen. Als wetenschappers hebben we over het algemeen de neiging dat soort kritiek over ons heen te laten gaan, omdat we immers niet als arrogant willen overkomen. Toch duidt dit soort kritiek erop dat het verwetenschappelijkingsproces van de politieke wetenschappen nog niet helemaal voltooid is. Zouden we ons een situatie kunnen inbeelden waarbij een drukingsgroep van druggebruikers ruwweg poneert dat al dat wetenschappelijk onderzoek over het risico van besmette drugnaalden gemanipuleerd is en best

naar de prullenmand wordt verwezen? Als wetenschappers hebben we de professionele plicht ons strikt te houden aan het onderscheid tussen feiten en normen, en meestal doen we dat ook. De scheiding tussen feiten en normen betekent echter niet dat beide elementen niets met elkaar te maken hebben. Vanuit de feiten volgen ook zekere normen. Als bijvoorbeeld uit onderzoek blijkt dat in Europa geen significant verband bestaat tussen migratie en diversiteit enerzijds, en sociale cohesie anderzijds, dan volgt hieruit dat normatieve uitspraken over de vermeende negatieve gevolgen van diversiteit gewoon empirisch verkeerd zijn. Als uit de feiten blijkt dat slechts een heel klein percentage van de Europese bevolking islamitisch is, dan volgt hieruit dat de normatieve uitspraak dat de islam "de belangrijkste bedreiging vormt voor Europa" zeer onwaarschijnlijk wordt. Vanuit onze feitenkennis kunnen we dus wel degelijk uitspraken doen die ook een zekere normatieve connotatie hebben. Het is daarbij belangrijk dat we in onze rol blijven. De hiv-deskundige zal u geen advies geven over wat soort seksuele praktijken het meest opwindend zijn; dat is gewoon een kwestie van persoonlijke voorkeuren. Die hiv-deskundige kan u wel vertellen welk soort risicogedrag u beter vermijdt als u een gezonde oude dag wil meemaken. Op dezelfde manier kunnen we als politicoloog weinig vertellen over wat de ideale samenleving zou zijn: dat is een kwestie van persoonlijke en ideologische voorkeuren. Maar we kunnen wel wijzen op zekere vormen van risicogedrag, die een bedreiging kunnen inhouden voor onze huidige niveaus van welzijn en welvaart.

Voor wie het geheel vanop een zekere afstand bekijkt, is het in elk geval opvallend dat de rol van de politicologie in de afgelopen decennia sterk veranderd is. In de jaren zestig en zeventig waren politicologen nog vaak diegenen die eerder radicale voorstellen formuleerden, bijvoorbeeld rond de democratisering van het politiek systeem of de samenleving in het algemeen. De meest spraakmakende politicologen verzetten zich toen juist tegen het bestendigen van het maatschappelijk status-quo. Onze samenleving is sindsdien echter grondig gewijzigd, en binnen ons onderzoeksdomein is het meest opvallende kenmerk de snelheid van de verandering. Het kiezerskorps is bijzonder volatiel geworden en de publieke opinie laat zich blijkbaar bijzonder gemakkelijk meeslepen door populisme, poujadisme en extreem nationalisme. Nog maar enkele jaren geleden werd in Vlaanderen de populistische zakenman Jean-Marie Dedecker op handen gedragen, hoewel alle economen het erover eens waren dat zijn voorstel voor een 'flat tax' zou neerkomen op economische chaos. We zijn nog maar enkele jaren verder en intussen is de ster van diezelfde Dedecker flink tanende. Hetzelfde fenomeen vinden we in Nederland: hoe zou het nu met Rita Verdonk zijn? De media, de politieke partijen en politieke entrepreneurs hebben er alle belang bij dat we meelopen in dat soort waan van de dag. Het is een van de voorrechten van onze academische positie dat we af en toe kunnen ontsnappen aan die dictatuur en de zaken in een wat ruimer perspectief kunnen plaatsen. We hebben geen nood aan mensen die systematisch meehuilan met de wolven in het bos. Als sociale we-

tenschappers een nuttige bijdrage kunnen leveren aan het maatschappelijk debat, dan is het juist door het aanreiken van een ruimer referentiekader. En zelfs wanneer de redacteur van de opiniepagina streng meegeeft dat het stuk zeker niet langer mag worden dan 750 woorden, dan nog blijft het zeer goed mogelijk dat soort kader mee te geven.

Bibliografie

- Deschouwer, Kris, Delwit, Pascal, Hooghe, Marc & Walgrave, Stefaan (Eds.) (2010). *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009*. Brussel: VUB Press.
- Rothstein, Bo (2005). Is Political Science Producing Technically Competent Barbarians? *European Political Science*, 4 (1), 3-13.

Politieke wetenschap als beroep

Over het spanningsveld tussen maatschappelijke relevantie en academische ernst

Jan Beyers (Universiteit Antwerpen)

De discussie over de plaats van de politieke wetenschappen in het maatschappelijk gebeuren is heel belangrijk. De keuze van de redactie om bij de herlancering van *Res Publica* een aantal jaren geleden een aparte rubriek te wijden aan reflecties over de discipline is daarom lovenswaar-

dig. Elke wetenschappelijke discipline, ook de onze, heeft nood aan zelfreflectie en kritisch zelfbewustzijn indien ze überhaupt iets wil betekenen en niet ten prooi wil vallen aan navelstaarderij. Nu denk ik dat het wat dat betreft met de politieke wetenschappen in de Lage Landen nogal meevalt. Het is een correcte vaststelling van Marc Hooghe dat de discipline een aanzienlijke vooruitgang heeft geboekt gedurende de laatste decennia, zowel wetenschappelijk als maatschappelijk. Dat betekent evenwel niet dat alles perfect is, integendeel.

Om te beginnen wil ik de stelling van Marc Hooghe inzake de verwetenschappelijking van de politieke wetenschappen enigszins nuanceren en in een breder perspectief plaatsen. Zoals Marc Hooghe stelt is dit proces verre van voltooid, meer nog, de vrees dat dit proces bijzonder kwetsbaar is lijkt me niet ongegrond. Een van de redenen voor de, in mijn ogen, nog te beperkte verwetenschappelijking van de politieke wetenschappen heeft vooral met onszelf te maken. Een actieve rol van politicologen in het publieke forum, waar het in dit symposium deels om draait, heeft amper een impact op de ernst, de kwaliteit of het wetenschappelijk gehalte van onze discipline. Anderzijds is het wel zo dat een tekort aan disciplinair bewustzijn ons als wetenschappelijke discipline parten speelt, ook in onze relatie tot het bredere maatschappelijke veld.

Het feit dat er gesproken wordt over verwetenschappelijking zegt veel. Ik kan me niet voorstellen dat biologen, archeologen, psychologen of taalkundigen deze

terminologie bezigen wanneer ze reflecteren over hun eigen vakgebied. Het gebruik van deze term suggereert eveneens dat er vroeger, dertig jaar geleden en daarvoor, weinig wetenschappelijk werk gebeurde binnen ons gebied of, bij uitbreiding, het brede terrein van de gedrags- en maatschappijwetenschappen. Compleet onrecht vind ik. Elk jaar feliciteer ik mijn studenten voor hun keuze om politieke wetenschappen te studeren. Onze discipline is immers bijzonder oud, beschikt over een lange en rijke traditie en het proces naar verwetenschappelijking dateert van ver voor de jaren tachtig. Kenschetsend voor talloze *founding fathers* van de politieke wetenschappen is dat ze tevens actief waren in andere wetenschapsgebieden zoals biologie of wiskunde en hun kennis uit deze gebieden gebruikten om politieke processen beter te begrijpen. Een voorbeeld is Condorcet, die reeds in de achttiende eeuw een aantal cruciale inzichten ontwikkelde inzake *vote cycling* en daarbij wiskundige inzichten combineerde met eigen politieke ervaringen. Ik attendeer mijn studenten er ook steeds op dat statistiek, iets waar weinig beginnende politicologen de relevantie van inzien, zijn oorsprong vindt in de zeventiende eeuw, in de periode waarin de Europese territoriale staat ontstaat, en letterlijk verwijst naar de oorspronkelijke staatswetenschappen waarbij systematische dataverzameling in functie stond van, in hedendaagse terminologie, *evidence-based politics*. Het is jammer om vast te stellen, maar vergeleken met de gedrags- en maatschappijwetenschappen leggen de natuurwetenschappen in dit opzicht veel meer historisch bewustzijn inzake de eigen discipline aan de dag.

Daar waar elke natuurkundige geschoold is in de klassieke mechanica van Newton, is het soms stuitend te merken dat vele politicologen tijdens hun opleiding hun klassiekers niet bestuderen.

Een ander traditioneel kenmerk voor de politieke wetenschappen is de interactie van het academisch werk met de brede politieke praktijk en het openbaar bestuur. Ook dat is geen nieuwigheid en het is correct dat wat dit betreft de politieke wetenschappen weinig verschillen van andere disciplines. Niemand betwist dit, maar blijkbaar voelen we ons niet steeds gemakkelijk bij dit gegeven. Kennelijk is er een spanningsveld waardoor een aantal collega's terughoudend zijn om de sprong te maken naar het maatschappelijk gebeuren, terwijl dit voor anderen de normaalste zaak van de wereld is en door sommigen zelfs gezien wordt als een hoofdbezigheid. In wat volgt zal ik trachten enig licht te werpen op dit spanningsveld en hoe ermee omgegaan kan worden.

Ondanks het feit dat er steeds een wisselwerking is geweest, moet zijn en zal zijn tussen de politieke wetenschappen en de politieke praktijk, moet deze wisselwerking ook voldoende kritisch en in de juiste proporties worden bekeken. Ook medici, natuurkundigen en biologen betreden af en toe het publieke forum, maar de meeste wetenschappers betreden nooit het publieke forum. Velen kiezen er ook bewust voor om eerder sporadisch actief te zijn op het publieke forum. Max Weber was hiervan een van de meest illustere voorbeelden. Vele natuurwetenschappers blijven volkomen onbekend voor het bredere

publiek; ze werken aan vrij specialistisch onderzoek dat geen direct maatschappelijk nut heeft en misschien pas binnen een aantal decennia belangrijk zal worden. Archeologisch onderzoek inzake de culinaire gewoonten in het vroeg-Ottomaanse rijk, het ontdekken en beschrijven van exoplaneten of de studie over het paringsgedrag bij een zeldzaam voorkomende vissoort, het heeft allemaal weinig direct maatschappelijke relevantie. Hoogstens wordt er gewag van gemaakt in de wetenschapsbijlagen van kwaliteitsmedia. Ook binnen de gedrags- en maatschappijwetenschappen gebeurt veel werk dat niet direct zichtbaar is voor het grotere publiek maar dat desondanks bijzonder zinvol is. De methodologische vooruitgang inzake vergelijkende casestudies door gebruik te maken van booleaanse algebra en fuzzy-sets is belangrijk, maar heeft geen direct maatschappelijk belang. Een ander voorbeeld betreft de aanzienlijke theoretische en methodologische complexiteit van de debatten in de leer van de internationale betrekkingen; deze zijn veelal lastig om direct te vertalen naar allerlei hedendaagse politieke gebeurtenissen.

Moet dit soort werk dan maar worden opgedoekt? Ik denk het niet. Belangrijker lijkt me dat sociaalwetenschappelijke disciplines bij voorkeur gekenmerkt worden door pluraliteit en daardoor gevoed kunnen worden door diverse oriëntaties (Engbersen 2010). Sommigen leggen zich, al naar gelang van hun vaardigheden en interesses, meer toe op fundamenteel onderzoek en combineren dit in mindere of meerdere mate met toegepast beleidsgeoriënteerd werk; anderen richten zich meer op ken-

nisoverdracht en maatschappelijke dienstverlening. Niet iedereen moet hetzelfde doen. Ik geef de politieke wetenschappen weinig toekomst mochten ze zich op een monomane manier 'verwetenschappelijkken' in de richting van een 'scientistische' oriëntatie waarbij elke voeling met de politieke praktijk als nutteloos wordt gezien. In ieder geval neigt het huidig onderzoeksbeleid dit in de hand te werken. Zo hoorde ik een tijd geleden een jonge doctor met een lange lijst schitterende internationale publicaties op de vraag "of ze er ooit aan gedacht had om haar onderzoekresultaten terug te koppelen naar het veld" antwoorden "dat ze daar niet voor betaald werd". Inderdaad, indien dit de dominante trend wordt, vrees ik dat we ons vakgebied kunnen opdoeken. Dat kunnen we ook indien de politieke wetenschap verwordt tot een verzameling politieke commentatoren ter ondersteuning van het betere journalistieke werk.

Er kan vanuit onze wetenschappelijke expertise inderdaad veel gezegd worden over hoe het politiek systeem functioneert en dat gebeurt ook. Tegelijkertijd moet worden opgepast voor een soort instrumentalisme waarbij de politieke wetenschap bij elke waan van de dag iets moet weten te zeggen en voornamelijk daardoor haar bestaansrecht dient te bewijzen. We zijn niet de Wikipedia van de politiek. En een zekere intellectuele eerlijkheid en bescheidenheid zouden ons soms sieren. Als wetenschappelijke discipline hebben we, helaas, over vele ingewikkelde hendaagse zaken alsook, en misschien vooral, over toekomstige ontwikkelingen bijzonder weinig te vertellen. Zo valt te

betwijfelen of de theoretische benadering van Lijphart, inclusief het prescriptieve onderdeel hiervan, nog steeds van toepassing is op de huidige ontwikkelingen in België. Kiezersonderzoek waaruit blijkt dat staats hervorming voor de burger geen prioriteit is, neerzetten als manipulatie of schriftvervalsing is inderdaad een indicatie van het feit dat het verwetenschappelijkingsproces nog niet is voltooid. Uit deze waarneming kan echter niet zomaar worden geconcludeerd dat kiezers 'risicogedrag' vertonen en zich aldus 'vergissen' in het stemhokje (ze stemmen helaas op de verkeerde partijen) of dat politici hun rol als vertegenwoordigers niet goed spelen, maar met vuur spelen (ze weten niet wat hun kiezers denken). Verwetenschappelijking betekent niet in de eerste plaats dat wat we als academici zeggen juist is, dat onze bevindingen voor waarheid moeten worden aangenomen en dat er op basis daarvan remedies voor risicogedrag moeten worden verzonnen. Verwetenschappelijking gaat om het uitdrukkelijk maken van veronderstellingen en het hanteren van een systematisch methodische aanpak. Wetenschap is een systematisch proces van leren, wat inherent betekent dat we dienen te vertrekken van een besef van onvolkomenheid over wat we nog niet weten. Vandaar dat we nooit voorzichtig genoeg kunnen zijn inzake hoe wij (en anderen) wetenschappelijke bevindingen interpreteren. En dat is geen schande. In vele wetenschapsgebieden is het onbekende groter dan het bekende.

Het lastige voor ons, in vergelijking met andere wetenschapsgebieden, is dat we een veld bestrijken waarover bijna ieder-

een op de een of andere manier wel een mening heeft. Meer nog, dat wordt ook verwacht van de burger die eens in de zoveel tijd ook een kiezer is. Vele van die meningen zijn sterk onderbouwd, want deels gebaseerd op een dagelijkse praktijkervaring die bijna alle academische politicologen missen. Anders gezegd, kennis over politiek is zeker geen monopolie van de academische politicologie, maar wordt gedeeld met andere disciplines (economen, historici, juristen, enzovoort), ambtenaren, journalisten en de politici zelf. Dit ligt anders voor virologen, vulkanologen, sterrenkundigen of filologen van wie de wetenschappelijke interventies nauwelijks onder politiek vuur komen te liggen. Een andere moeilijkheid is dat ons object, het functioneren van politieke systemen, sterk in beweging is. In die optiek ben ik soms stiekem jaloers op archeologen of oudheidkundigen die zich begeven op een terrein waarin lastig te voorspellen maatschappelijke ontwikkelingen amper het studieobject beïnvloeden. Het grote aantal onbekenden, de veelheid van spelers met allerlei, al dan niet gefundeerde, meningen en de aard van ons studieobject maken dat de wetenschappelijke identiteit van onze discipline bijzonder kwetsbaar is en inderdaad kan leiden tot de, misschien onterechte, beschuldiging dat er een specifiek ideologisch standpunt wordt verdedigd.

Het verwijt dat academici van hun positie *systematisch misbruik* zouden maken om specifieke ideologische standpunten te verdedigen is ongegrond en ook ik denk dat de publieke invloed van de politicoloog nogal meevalt. Volgens Marc Hooghe is dat omdat de meeste mensen verstandig

genoeg zijn en mogen we de publieke opinie niet onderschatten (hoewel diezelfde publieke opinie zich "laat meeslepen door populisme, poujadisme en extreem nationalisme"). De beperkte publieke invloed van de politicoloog lijkt mij vooral gelegen te zijn in het eenvoudig gegeven dat politicologen maar een klein deel van het publieke politieke forum uitmaken (bovendien betwijfel ik of politicologen maatschappelijk invloed moeten nastreven). Hoewel ik me geen gevallen van *misbruik* voor de geest kan halen (misschien lees ik daarvoor te weinig kranten of kijk ik te weinig televisie), het komt mij voor dat politicologen specifieke politieke standpunten innemen. We hoeven daar niet flauw over te doen. Iedereen weet dat Bart Maddens en Marc Hooghe – om me te beperken tot Leuvense collega's – er verschillende politieke denkbeelden op na houden. Daar waar de ene met moeite het woord 'Belgisch' over de lippen krijgt, geldt voor de andere net het omgekeerde. Is dat erg? Neen, meer nog, kenbaar maken waar men staat qua politieke opvattingen komt de duidelijkheid van het publieke debat ten goede. Het is te verkiezen boven het inkleuren van politieke standpunten met een wetenschappelijke saus; iets wat zeker niet uitsluitend door politicologen gedaan wordt, integendeel. Over politieke keuzes kan heel verschillend worden gedacht, ook door politicologen, en in die optiek is de bestaande politieke diversiteit onder de Vlaamse politicologen een bijzonder gunstige zaak. Duidelijk maken waar we politiek staan betekent niet dat we onze ziel hebben verkocht aan partijpolitiek en dit hoeft geenszins de ernst van een hele discipline te ondermijnen. Wel belangrijk is

dat bij publieke interventies telkens helder is of het gaat om persoonlijke opvattingen of om een poging een politiek vraagstuk door middel van een strak wetenschappelijke benadering te verhelderen. In het eerste geval spreekt men niet als politicoloog, maar als burger met een mening, en dan is het aangewezen om geen gebruik te maken van titels of te verwijzen naar academische posities. Ik besef dat dit niet eenvoudig is, deels omdat journalisten graag professoren opvoeren, maar weinig zaken zijn eenvoudig in ons metier.

Het "iets terugdoen voor de Belgische samenleving" wordt soms nogal sterk gefocust op het aanwezig zijn in het publieke forum. Zoals ik hierboven reeds betoogde, meen ik dat niet elke politicoloog op deze wijze iets moet of kan terugdoen. Een aantal onderdelen van de discipline lenen er zich er duidelijk minder toe dan andere en veel zinvol wetenschappelijk werk kan alleen maar plaatsvinden in de luwte. Bovendien hoeft de maatschappelijke bijdrage niet beperkt te worden tot het publieke forum, een forum dat, laat ons eerlijk zijn, ook beperkingen heeft inzake het valoriseren van wetenschappelijke kennis. En het is ook niet zo dat wat niet op tv komt, of in de krant staat, niet bestaat. Laat ons de maatschappelijke relevantie wat breder definiëren om zo ook de diversiteit van de academische opdracht in de verf te zetten. Zo heeft een Antwerps collega (die nooit in de krant komt) gedurende de laatste drie jaren een zeventigtal adviesopdrachten uitgevoerd voor allerlei organisaties en instanties. Antwerps onderzoek over de gebrekkige uitvoering van Europese richtlijnen heeft geleid tot de databank

trajectbeheer Europese regelgeving (Lejeune *et al.* 2003). Dit zijn slechts enkele voorbeelden, want ik vergeet de spreekbeurten voor de Vrouwengilde van Loenhout of de lobbyisten van VOKA. Kortom, onze publieke functie beperkt zich niet tot de massamedia.

Ten slotte, het eerste wat opviel bij het lezen van Marc Hooghes bijdrage is dat hij eerder sporadisch verwijst naar onderwijs en daarbij vooral focust op doctoraatsonderwijs. Het klopt dat we hier gigantische kansen laten liggen, niet enkel wetenschappelijk, maar ook ruimer. De belangrijkste taak die we kunnen, neen moeten, vervullen situeert zich op het vlak van het academisch onderwijs. Wat dat betreft ben ik misschien een ouderwetse weberiaan (1919). Hoogstaand academisch onderwijs, gevoed door het meeste recente onderzoek, is mijns inziens de belangrijkste maatschappelijke dienst die we te vervullen hebben. Het gaat daarbij niet om het overbrengen van politieke meningen (daarvoor moet men in de politiek zijn) en allerhande feitjes of weetjes (daarvoor kan men de kranten lezen), maar om het aanleren van vaardigheden en kennis die kunnen bijdragen tot een scherper inzicht in het politiek gebeuren. De studenten van vandaag worden de immers politieke leiders van morgen.

Bibliografie

- Engbersen, G. (2010). Ontmantel de visitatie-industrie. Een pleidooi voor veelzijdigheid en meertaligheid. *Beleid en Maatschappij*,

37 (2), 161-164.

- Lejeune, Y., Cornelis, A., Thysen, B., Bursens, P. en Helsen, S. (2003). *Data-bank trajectbeheer Europese regelgeving*. Eindrapport AGORA-Project: POD Wetenschapsbeleid.
- Weber, M. (1919). *Wissenschaft als Beruf*. München und Leipzig: Duncker & Humblot.

De politicoloog als beleidsadviseur?

Koen Vlassenroot (Conflict Research Group, Universiteit Gent)

Het stuk dat Marc Hooghe schreef en waarop gevraagd werd te reageren, legt de vinger op een pijnlijke wonde. Sinds ik vijftien jaar geleden mijn academische loopbaan begon, herinner ik me de soms heftige en vaak terugkerende discussies over de maatschappelijke positie van ons als onderzoekers, de rol die we wel of niet zouden moeten spelen in het maatschappelijk debat, en de bredere beleids- en maatschappelijke relevantie als criterium voor (het financieren van) ons onderzoek. Ik moet vaststellen dat deze discussies ons ook vandaag blijven betreffen, en dat is maar goed ook. We moeten ons immers blijven vergewissen van onze plaats in de maatschappij, en dat blijkt niet altijd een sinecure te zijn. Ik wil het hier niet verder hebben over de vraag of we überhaupt dienen deel te nemen aan het publieke debat en of we onze kennis moeten trachten ten dienste te stellen van beleidsmakers, al ben ik er

van overtuigd dat dit tot ons takenpakket behoort.

Hoewel we allemaal lijden onder toenemende specialisatie (en hiermee gepaard gaande afname van bredere relevantie), al dan niet in mathematische modellen gegoten, mogen we de pretentie vertolken iets zinnigs te kunnen vertellen over maatschappelijke processen en bij sociale fenomenen in staat te zijn enige duiding te geven. Dit alles uiteraard op voorwaarde dat het niet onze voornaamste bezigheid wordt. Er is immers een verschil tussen een onderzoeker die zijn wetenschappelijk verworven kennis ten dienste stelt van de maatschappij en een opiniemaker die probeert het debat te voeden. Al is niet iedereen daarvan overtuigd, getuige hiervan het pleidooi van een Republikeins senator eind vorig jaar om de National Science Foundation niet langer geld te laten stoppen in de subsidiëring van politicologisch onderzoek. Goede journalisten zouden immers even goed geplaatst zijn om duiding te geven bij politieke gebeurtenissen of sociale processen. Het bevestigt het stereotype beeld van de politicoloog die wordt betaald om na te denken over problemen waarvoor in ieder café minstens een tiental valabele verklaringen te vinden zijn. Het is een vooroordeel waarmee we vaak te kampen krijgen maar het is onze taak om hiertegen in te gaan. Dat kan bijvoorbeeld door de bredere relevantie van ons onderzoek beter te verwoorden, onder meer door onze plaats op te eisen in het maatschappelijk debat of extra inspanningen te leveren om de kloof met beleidsmakers te dichten.

Daarom wil ik even stilstaan bij de vraag hoe onze expertise het bredere politieke gebeuren kan voeden en of ondersteunen. Marc Hooghe poneert terecht dat sociale wetenschappers, en politicologen in het bijzonder, een bijdrage kunnen leveren aan het maatschappelijk debat door het bieden van een ruimer referentiekader. Even terecht merkt hij op dat de vorm hierbij een sleutelrol speelt. Wie immers gelooft dat beleidsmakers of deelnemers aan het bredere maatschappelijke debat zomaar de weg vinden naar onze wetenschappelijke kennis, en er dus vanuit gaat dat geen extra inspanningen dienen te worden geleverd om deze kennis ook in een toegankelijk formaat te gieten, heeft last van misplaatste ijdelheid.

In ons vakgebied wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen het zuivere fundamenteel wetenschappelijke onderzoek, beleidsvoorbereidend onderzoek en actiewetenschappen. Deze drie vormen van onderzoek zouden ieder hun eigen logica hebben, op eigen methodes zijn gebaseerd en vooral een andere finaliteit kennen. Dat klopt uiteraard, maar wanneer het gaat om beleidsbeïnvloeding, participatie aan het maatschappelijke debat of bredere kennisoverdracht, dan gelden voor de drie vormen gelijkaardige voorwaarden. Of het nu gaat om een beleidsrapport of om een wetenschappelijk artikel, beleidsmakers lezen deze zelden en de bredere publieke opinie al helemaal niet. De boodschap die wordt gebracht dient met andere woorden in een toegankelijke vorm te worden gegoten en op de juiste manier te worden gecommuniceerd. Wanneer bijvoorbeeld het doel is om beleidsmakers te bereiken,

dan is het nodig dit doelpubliek zorgvuldig te selecteren en op een juiste manier te betrekken bij het onderzoek. Geschikte personen, zowel binnen het onderzoek als het beleid, moeten gezocht worden die in staat zijn de brug voor deze kennisoverdracht te maken. Zonder affiniteit voor elkaars werk lukt de communicatie niet. Investeren in de juiste contacten om de boodschap ingang te doen vinden, is dus noodzakelijk. Tegelijk is het van belang deze boodschap op het juiste moment en in de juiste vorm te brengen. Artikels en rapporten worden niet gelezen, daar heeft de gemiddelde ambtenaar niet de tijd voor en dat past sowieso niet in de Belgische traditie. Het vergt enige creativiteit van onze kant ervoor te zorgen dat kennis wordt overgedragen, maar zonder deze creativiteit kan moeilijk verwacht worden dat naar ons wordt geluisterd.

Een discipline die recent, als gevolg van globale veranderingen een sterke evolutie kende (zie het aantal conflicten en 'nieuwe vormen' van geweld die na het einde van de bipolaire wereldorde uitbraken), is de conflictanalyse. In een poging om het toenemend aantal conflicten te begrijpen ontstonden een aantal interessante debatten die vorm gaven aan nieuwe paradigma's en werd een nieuw begrip-arsenaal ontwikkeld. Het resultaat is dat men zich niet langer beperkt tot von Clausewitz ("conflict als de voortzetting van politiek met andere middelen") maar conflicten steeds meer als complexe sociale processen is gaan beschouwen. Vanwege de sterke nood tot remediëren, zowel vanuit morele als vanuit praktische of economische overwegingen, werden con-

flictpoliticalen dan ook steeds meer gevraagd door beleidsmakers, vredesmissies en humanitaire actoren. Strikt genomen zou deze tak van de sociale wetenschappen kunnen worden omschreven als een vorm van kennisverwerving die zou kunnen bijdragen tot een efficiënter voorkomen en of bemiddelen van gewelddadige conflicten en tot het streven naar duurzame vrede. Volgens sommigen kunnen we daar vanuit onze wetenschappelijke positie bijzonder weinig aan toeleveren, aangezien conflicten complexe sociale processen zijn waarop externe krachten een beperkte invloed kunnen uitoefenen. Maar precies hier situeert zich een potentiële meerwaarde van conflictonderzoek. Eén van die externe krachten is immers de internationale gemeenschap, die vaak probeert concreet in te grijpen en stabiliserende maatregelen uit te werken of te ondersteunen. Deze maatregelen kunnen het sturen van vredestroepen inhouden maar ook allerlei vormen van diplomatie, sancties, acties van vredesopbouw, enzovoort. Onze wetenschappelijke kennis kan hier een zeer constructieve bijdrage toe leveren. Niet alleen om tot een beter begrip van de specifieke conflictcontext te komen, maar tevens om de haalbaarheid van bepaalde strategieën beter te kunnen inschatten.

Laat ik dit illustreren met een concreet voorbeeld. In mei 2003 brak voor de zoveelste keer de hel los in Bunia, de hoofdstad van Ituri in het noordoosten van de Democratische Republiek Kongo. De Verenigde Naties hadden al enige tijd een vredesmissie naar het gebied gestuurd maar deze moest met lede ogen aanzien

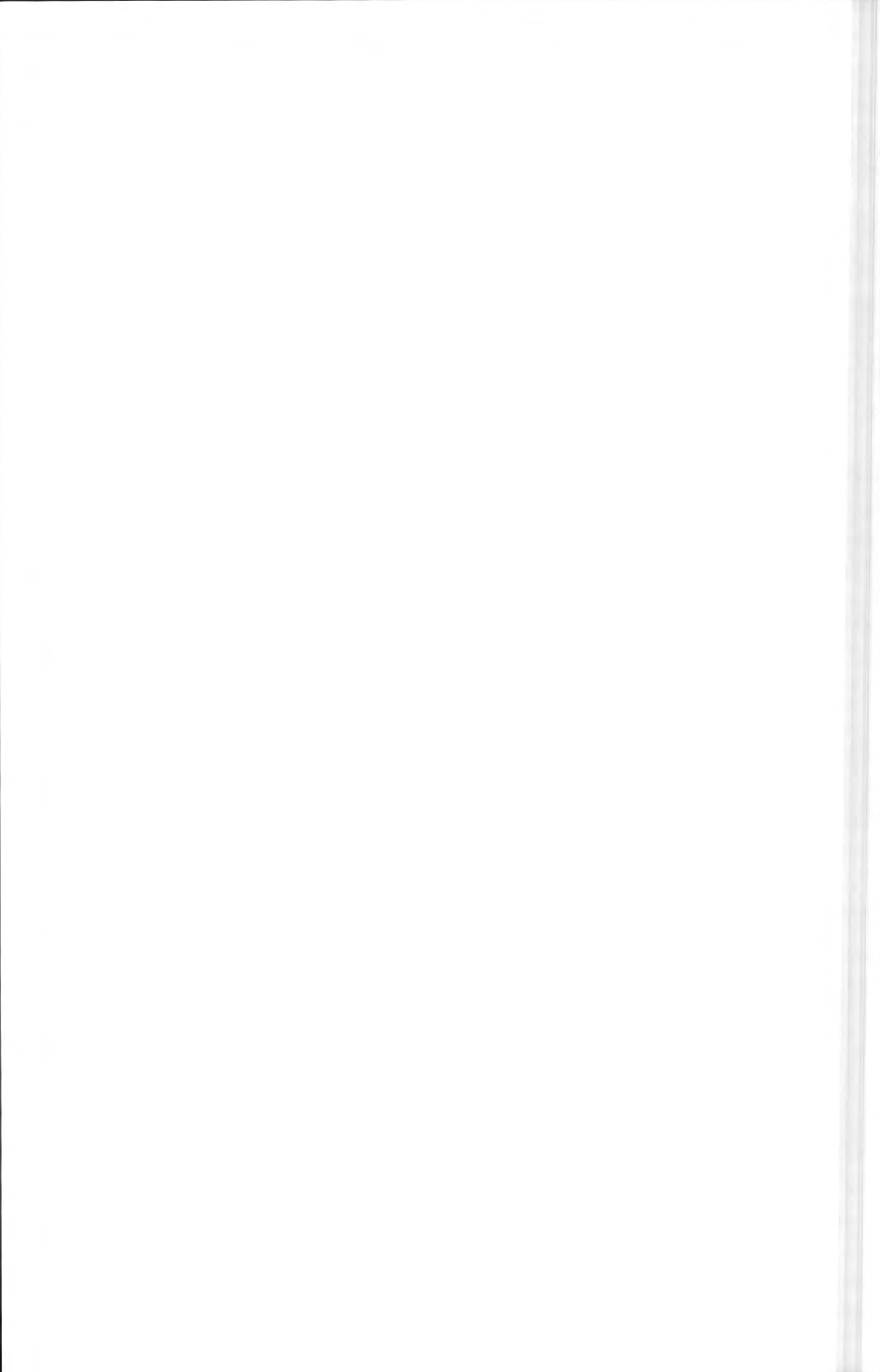
hoe de stad werd meegesleurd in een spiraal van etnisch geïnspireerd geweld. Het mandaat van de VN-troepen liet niet toe in te grijpen; de humanitaire gevolgen waren catastrofaal. Een jaar later vallen milities de stad Bukavu binnen en ze laten een spoor van moord en verkrachting achter. Weerom slaagt de VN-missie er niet in deze milities te stoppen. Nog enkele jaren later dreigt de provincie Noord-Kivu volledig onder controle te vallen van Laurent Nkunda's rebellenleger. En opnieuw is de internationale gemeenschap vooral een gegeneerde getuige zonder echte macht om in te grijpen. Het zijn dergelijke ervaringen die ondertussen hebben geleid tot een erkenning dat interventies, humanitair, politiek of militair, dienen gebaseerd te zijn op een degelijke terreinkennis en vooral op een breder inzicht in de lokale complexiteit van achterliggende oorzaken, conflictdynamiek, allianties en strategieën. Want de analyse van de VN-interventie in Oost-Congo is ondertussen gekend. Hoewel men een ruime feitenkennis heeft opgebouwd, houdt men onvoldoende rekening met specifieke lokale contextvariabelen en heeft men geen oog voor bredere structurele kenmerken van lokale uitbarstingen van geweld.

Precies hier komt de conflictanalyse in beeld. Politicologen en antropologen die zich zijn gaan interesseren voor deze interne conflicten, kunnen een belangrijke bijdrage leveren die zowel een inhoudelijke als praktische meerwaarde biedt. Op voorwaarde dat de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek naar conflictprocessen op de juiste manier worden vertaald, naar de juiste *stakeholders* worden

gecommuniceerd en op het juiste moment worden verspreid. A posteriori-analyses van problematische situaties mogen dan al wetenschappelijk interessant zijn, een beleidsmaker die onder tijdsdruk staat om een beslissing te nemen (*'early action'* is hier vaak van levensbelang), heeft nood aan gedegen, gemakkelijk en snel toegankelijke informatie die bovendien voldoende praktische relevantie in zich draagt. Het valt vanuit moreel standpunt te bepleiten dat conflictpoliticalogen inspanningen leveren om hun kennis ten dienste te stellen van beleidsmakers of om beleidsmakers te motiveren tot bepaalde vormen van handelen (of juist niet-handelen) door middel van opiniestukken en andere bijdragen in de media. Zelden kreeg ik reactie van diplomaten of humanitaire actoren op een wetenschappelijke bijdrage over het conflict in Ituri. Wel werd ik gehoord en uitgenodigd voor verder advies wanneer ik mijn kennis vertaalde in een opiniebijdrage in een of andere krant of een interview op de radio.

De vraag dient te worden gesteld of dit voldoende is. Of anders gezegd: dienen

we extra inspanningen te leveren om op basis van onze expertise en kennis het beleid in conflictregio's te beïnvloeden? Hiermee komen we dicht bij de actiewetenschappen, die zouden kunnen worden omschreven als een onderzoeksmethode die probeert een directe invloed te hebben op wat wordt onderzocht, met als doel sociale verandering te stimuleren. Dit is allicht in het geval van onze conflictpoliticalologie een veel te hoog gegrepen ambitie. Bovendien is het onvoorspelbaar wat een beleidsmaker doet met onze waarschuwingen en analyses. Maar zonder al te pretentius te zijn over de mogelijke impact van onze aangeleverde kennis, moeten we wel de ambitie hebben na te denken over de praktische vertaling van onze expertise. Dit kan door actief deel te nemen aan het maatschappelijke debat of door een dialoog aan te gaan met beleidsmakers. Op de vraag of we als onderzoekers de morele plicht hebben extra moeite te doen om onze expertise ter beschikking te stellen en toegankelijk te maken, antwoord ik dan ook volmondig ja.

Slapende reus: feit of fictie?

Een analyse van het effect van Europese integratie op stemgedrag in nationale verkiezingen

Catherine E. de Vries

SAMENVATTING VAN

De Vries, C.E. (2007). *Sleeping Giant: Fact or Fairytale? How European Integration Affects Vote Choice in National Elections*. *European Union Politics*, 8 (3), 363-385.

De laatste twintig jaar is er veel veranderd in het proces van Europese integratie. Zo hebben veel Europese Unie (EU) burgers hun nationale munt ingeruild voor de euro en zijn er sinds 1 januari 2007 zelfs 27 lidstaten. Naast deze directe ontwikkelingen nemen de bevoegdheden van de EU op een groot aantal beleidsterreinen steeds verder toe zonder dat wij dat zelf altijd merken. Met andere woorden, de Europese trein dendert met volle kracht vooruit. Niet iedereen is tevreden met de richting en snelheid waarmee dit gebeurt. Gedurende de laatste jaren is er een toenemende scepsis ontstaan onder burgers en politieke partijen over de koers en reikwijdte van het Europese eenwordingsproces. Tot het einde van de jaren tachtig werd het Europese integratieproces nog gezien als een eliteproject waarin publieke opinie grotendeels als onbetekenend kon worden beschouwd. Vandaag de dag wordt het eenwordingsproces gekenmerkt door een groeiende rol van burgers, politieke partijen, belangengroepen en sociale

bewegingen. Burgers en het maatschappelijke middenveld kijken niet langer in stilte rustig toe, maar articuleren hun grieven ten aanzien van Europa steeds luider en duidelijker.

Europa als thema in de nationale politiek

Wat is de invloed van dit proces van toenemend politiek conflict over Europese thema's op nationale verkiezingen? Het proces waarin de Europese opvattingen van kiezers van invloed zijn op hun keuze in het stemhokje wordt ook wel *EU issue voting* genoemd (de Vries, 2007). We hebben inmiddels een behoorlijk inzicht in de manier waarop nationale thema's van invloed zijn op stemgedrag in Europese verkiezingen. Maar onze kennis van de invloed van Europese thema's op de nationale verkiezingsstrijd is zeer beperkt. Verder heeft het geringe onderzoek naar

EU issue voting tot dusver tot tegenstrijdige inzichten geleid. Sommige onderzoekers komen tot de conclusie dat opvattingen ten aanzien van Europa belangrijk zijn voor partijkeuze (Tillman, 2004), terwijl andere tot de slotsom komen dat het effect van Europese thema's op nationale verkiezingen minimaal is (Mair, 2000). Hoe beduidend is Europa nu echt in nationale verkiezingen?

Europa als 'slapende reus' in nationale verkiezingen

Tot dusver dachten onderzoekers dat Europa in nationale verkiezingen het best omschreven kon worden als een 'slapende reus' (van der Eijk & Franklin, 2004). Terwijl kiezers best hun twijfels hebben over het Europese project, maakt de eensgezindheid onder partijen het vrijwel onmogelijk om zich in nationale verkiezingen over Europese zaken uit te spreken. Uit mijn vergelijkend onderzoek naar de invloed van Europese thema's op nationaal stemgedrag in Denemarken, Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland van 1990 tot en met 2005 wordt duidelijk dat deze conclusie te voorbarig is. De slapende reus ontwaakt namelijk in een aantal lidstaten. Europa kan dus wel degelijk relevant zijn voor partijkeuze, maar dit is alleen het geval als twee factoren gegeven zijn: kiezers moeten Europa belangrijk vinden en ze moeten iets te kiezen hebben, dat wil zeggen er moet partijconflict zijn ten aanzien van Europa.

In landen als Denemarken en Groot-Brittannië wordt Europa duidelijk door poli-

tieke partijen gepolitiseerd, vinden kiezers het thema belangrijk en leidt het thema tot verharde politieke fronten. Hier hangt Europa als het ware als een schaduw over de stembus: het verdeelt partijen, radicaliseert ze, of leidt tot het ontstaan van nieuwe politieke stromingen. Hier baseeren kiezers hun partijkeuze wel degelijk op hun Europese opvattingen. In andere landen, zoals Nederland en Duitsland, wordt de drempel voor het ontstaan van *EU issue voting* niet gehaald, de Europese 'reus' slaapt hier rustig verder.

Van een 'slapende' naar een 'ontwakende reus': de rol van politieke ondernemers

Nu rijst de vraag waarom de mate van politisering en belang van Europa zo veel hoger is in Denemarken en Groot-Brittannië dan in Nederland en Duitsland? Mijn onderzoek wijst uit dat in de Deense en Britse context politieke ondernemers, zoals de Deense Volkspartij en het Britse UKIP, het Europese thema actief gemobiliseerd hebben om stemmen te winnen. Deze partijen hebben het debat over Europa aangezwengeld en van kritische tonen voorzien, waardoor het conflict met en belang van Europa groeide. Als bijproduct hiervan konden gevestigde partijen zich niet langer afzijdig houden en ontstond een vruchtbare voedingsbodem voor *EU issue voting*. Tot en met 2005, het eindpunt van mijn studie, hebben Nederland en Duitsland nog niet echt te maken gehad met politieke ondernemers die een duidelijk eurosceptisch sentiment hebben

laten horen. Hierdoor is *EU issue voting* eerder een fictie dan werkelijkheid gebleken. Recent is hierin vooral in Nederlandse context verandering gekomen. Door het Grondwetreferendum is het Europese debat aangewakkerd en hierbij speelden Jan Marijnissen van de Socialistische Partij en Geert Wilders van de Partij voor de Vrijheid een cruciale rol. Hoewel de discussie na de afkeuring van de Grondwet mede door toedoen van de drie gevestigde partijen weer enigszins is doodgebloed, schijnt zich toch langzaam een voedingsbodempodem voor *EU issue voting* af te tekenen (zie de Vries, 2009).

Het antwoord op de vraag of de toenemende politisering van Europese thema's haar weerklink heeft gevonden in nationale verkiezingen is dan ook in principe 'ja'. Het gebeurt echter alleen onder bepaalde voorwaarden: partijconflict en aandacht voor Europa. Voor het ontstaan van conflict over en aandacht voor Europa spelen politieke ondernemers die actief publiek eurosepsis mobiliseren een cruciale rol.

Bibliografie

- De Vries, C.E. (2009). The Impact of EU Referenda on National Electoral Politics: The Dutch Case. *West European Politics*, 321 (1), 142-71.
- Mair, P. (2000). The Limited Impact of Europe on National Party Systems. *West European Politics*, 23 (4), 27-51.
- Tillman, E.R. (2004). The European Union at the Ballot Box? European Integration and Voting Behavior in the New Member States. *Comparative Political Studies*, 375, 590-610.
- Van der Eijk, C. & Franklin, M.N. (2004). Potential for Contestation on European Matters at National Elections in Europe, in G. Marks & M.R. Steenbergen (Eds.), *European Integration and Political Conflict* (pp. 33-50). Cambridge: Cambridge University Press.

Landschappen als symbolen van de natie: de Alpen in de retoriek van de Lega Nord

Michel Huysseune

SAMENVATTING VAN

Huysseune, M. (2010). Landscapes as a Symbol of Nationhood: the Alps in the Rhetoric of the Lega Nord. *Nations and Nationalism*, 16 (2), 354-373.

Het dominante vertoog van de Lega Nord, de partij die de onafhankelijkheid van "Padania" (Noord-Italië) verdedigt, heeft in de articulatie van een "Padaanse" identiteit steeds de economische troeven van dit territorium beklemtoond. De logica van nationalistische vertogen verplicht de partij echter ook een programma aan te bieden dat verder gaat dan de verdediging van economische belangen, en de Lega Nord heeft dan ook systematisch geprobeerd een idee van een "Padaanse" gemeenschap te formuleren. De intellectuelen, leden en sympathisanten van de partij hebben een cruciale rol gespeeld in deze constructie van een nationale identiteit. De rol van deze intellectuelen stemt overeen met John Hutchinsons (1999: 397) definitie van culturele nationalistes als "mediators, who, 'returning' to an imagined past in circumstances of confusion, are engaged in a project of self-discovery and collective definition".

Dit artikel is een bijdrage tot de studie van het "Padaanse" culturele nationalisme. Aan de hand van een *close reading* van de publicaties van Lega-intellectuelen (in de

eerste plaats bijdragen tot het tijdschrift *Quaderni padani*) analyseert het een opmerkelijke dimensie van deze constructie van een nationale culturele identiteit, namelijk de focus op de Alpen, en duidt het de culturele en politieke betekenis van deze keuze.

Voorstellingen van het "Padaanse" territorium vormen een belangwekkende dimensie van deze constructie van een nationale culturele identiteit, omdat ze het identiteitsvormingsproces dienen te verankeren in de sociale realiteit. Contrasterend met de sterk economische focus van het partijvertoog besteden deze voorstellingen weinig aandacht aan de productieve kern van de regio, de grote metropolen en vooral de voor Noord-Italië karakteristieke industriële districten waar de partij bovendien vaak een sterke aanhang heeft. Contrasterend hiermee focussen bijdragen in de partijliteratuur over het Padaanse landschap op de Alpen.

In het vertoog van de Lega verzinnebeelden de Alpen in de eerste plaats authenticiteit. Partijliteratuur stelt ze voor als

een speciaal territorium dat de transmissie van de etnische en culturele identiteit en van de morele deugden van Padania heeft gewaarborgd. De partijvisie volgt, zelfs al is een romantisch nationalistische ondertoon niet afwezig, het Zwitserse natiemodel waarin de Alpen een omgeving aanbieden die de vorming van democratie en burgerdeugden bevordert. Anders dan in Zwitserland houdt deze focus op de Alpen in de Italiaanse context echter een keuze in voor een economisch marginaal territorium, een schijnbare paradox in een partijvertoog met een sterk economische gerichtheid.

De voorkeur voor het Alpijnse landschap en de corresponderende onzichtbaarheid van de laaglanden en hun diffuse industrialisering brengt een complexe en ambivalente lezing van nationale identiteit en de verhouding tussen traditie en economische ontwikkeling aan het licht. De focus op de Alpen is geen antimoderne keuze; de Alpen worden systematisch voorgesteld als een moderne regio en een contactzone met Noord- en West-Europa. Idealiter symboliseren de Alpen zowel de wortels van de natie in traditie en de intrinsieke band tussen traditie en moderniteit, en bijdragen belichten graag hoe de bewoners van de Alpen vaak dragers zijn geweest van de volgens de partij typische ondernemingszin van "Padanen". Tegelijk hebben de Alpen de "Padaanse" etnische identiteit bewaard, bedreigd door de frequente invasies van de laaglanden. De Alpen vormen aldus een symbolisch bolwerk dat de natie tegen buitenstaanders beschermt, zowel in het verleden als het heden (de Italiaanse staat, migranten). De Alpen symboliseren aldus de ambivalen-

tie van de Lega Nord, die enerzijds een liberaaleconomisch model verdedigt en anderzijds de "Padaanse" economie wil beschermen tegen de negatieve gevolgen van globalisering en vooral immigratie naar Noord-Italië wenst af te remmen.

Bijdragen over de Alpijnse valleien stellen echter ook het productivistische economische model in vraag dat het dominante vertoog van de partij elders als model vooropstelt. Zelfs al verwerpen ze de aanwezigheid van industrie in de Alpen niet, ze formuleren een reeks bedenkingen waarin aan de bewaring van het landschap en het milieu een centrale plaats wordt toebedeeld (een thema dat normaal een eerder marginale plaats heeft in het partijvertoog). Deze bijdragen uiten ook frequente kritieken op het moderniseringsproces in de Alpijnse gebieden en de sociale impact ervan, bijvoorbeeld de toenemende rol van toerisme.

Geconfronteerd met de negatieve impact van economische modernisering op het territorium, stellen Lega-auteurs niet noodzakelijk het productivistische ethos van hun partij in vraag. In de zeldzame bijdragen waar de negatieve impact van de economische ontwikkeling (in de Alpen of in de laaglanden) op het milieu expliciet wordt besproken, stellen deze de Italiaanse staat of de immigranten hiervoor verantwoordelijk. Ze beschouwen milieuproblemen bovendien vaak in de eerste plaats als een esthetische kwestie, waarbij ze lokale goede smaak contrasteren met de bureaucratistische lelijkheid geproduceerd door de Italiaanse staat. Essentieel interpreteren ze milieuproblemen als de consequentie van deculturalisering

van de bevolking, slachtoffer van de onderdrukking van de Italiaanse staat, en de remedie is dus het recupereren van culturele identiteit.

Verskillende bijdragen over de Alpen bieden nochtans een diepere discussie aan van de economische en sociale problemen van die regio. Tegen het dominante partijvertoog in lezen ze de modernisering van de bergen als een proces van dislocatie, en drukken ze hun twijfel uit over de lokale capaciteit voor zelfbestuur. Deze twijfels worden weerspiegeld in kritieken op bestaande ontwikkelingsmodellen maar resulteren niet in geloofwaardige alternatieven. Deze teksten drukken een

kritisch bewustzijn uit over economische ontwikkelingsmodellen en weerspiegelen de tegenstrijdigheden van het "Padaanse" natievormingsproces. Hun auteurs zijn vooralsnog niet in staat dit bewustzijn te vertalen in een programma dat op deze uitdagingen ingaat.

Bibliografie

- Hutchinson, J. (1999). Re-Interpreting Cultural Nationalism. *Australian Journal of Politics and History*, 45 (3), 392-407.

Een verklaring voor de handhaving van democratie door regionale organisaties: de EU, Mercosur en SADC

Anna van der Vleuten en Andrea Ribeiro Hoffmann

SAMENVATTING VAN

van der Vleuten, A. & Ribeiro Hoffmann, A. (2010). Explaining the Enforcement of Democracy by Regional Organizations: Comparing EU, Mercosur and SADC. *Journal of Common Market Studies*, 48 (3), 737-758.

Regionale organisaties worden gezien als motor voor economische groei en als middel om nieuwe democratieën te stabiliseren. Inderdaad treden ze soms op tegen de schending van democratische beginselen in een lidstaat en lijken ze zo de verwachtingen in te lossen. Soms grijpen ze echter niet in. Deze vaststelling vormde de aanleiding voor dit onderzoek: onder welke voorwaarden is een regionale organisatie bereid te interveniëren in een lidstaat waarin democratische beginselen geschonden worden. Interventie omvat hier elke vorm van geplande inmenging in de binnenlandse gelegenheden van een lidstaat door bijvoorbeeld ervoor te zorgen dat de uitkomst van verkiezingen gerespecteerd wordt of dat een democratisch gekozen regering verdedigd wordt tegen een militaire coup. Non-interventie betreft de gevallen waarin is afgezien van optreden ondanks schending van democratische principes en praktijken.

Waarom zou een regionale organisatie interveniëren omwille van de democratie?

Een dergelijk gedrag vloeit voort uit het verwerven van een democratische identiteit. In dat geval is non-interventie immers geen passend handelen meer en zou deze leiden tot verlies aan geloofwaardigheid in binnen- en buitenland. Daarom zijn alleen organisaties meegenomen die een zekere mate van democratische identiteit hebben, gemeten aan de hand van drie indicatoren: of democratie een voorwaarde voor lidmaatschap is, of een regel is vastgelegd voor optreden in geval van schending van democratische beginselen en in hoeverre de lidstaten voldoende hoog scoren op democratie in de gangbare indexen. Op basis van deze indicatoren werden de Europese Unie (EU), de *Common Market of the South* (Mercosur) en de *Southern African Development Community* (SADC) geselecteerd.

We verwachten dat de beslissing al dan niet te interveniëren afhangt van de belangen van de regionale hegemon en de aanwezigheid van externe pressie. Zonder

de instemming en deelname van de regionale hegemon zal een regionale organisatie niet kunnen of willen interveniëren. De effectiviteit van externe pressie zal samenhangen met de mate waarin regionale identiteiten botsen of bij elkaar passen. Toetsing van deze veronderstellingen in zes gevallen in drie regionale organisaties leverde de volgende resultaten op.

De EU scoort hoog op democratie. Haar democratische identiteit werd in het Verdrag van Amsterdam (1997) versterkt door een interventiebepaling. Toen in Oostenrijk in 1999 een regering tot stand kwam met deelname van extreemrechtse politici stelden de lidstaten van de EU gezamenlijk sancties in. De structurele schending van persvrijheid in Italië in 2001 leidde echter slechts tot een niet-bindende resolutie van het Europees Parlement. Dit verschil in optreden is te verklaren op grond van twee elkaar versterkende factoren, namelijk externe pressie en de belangen van de regionale hegemonen. In het geval van Oostenrijk oefende de Verenigde Staten en Israël zware druk uit op de EU, terwijl in het geval van Italië de externe pressie beperkt bleef tot enkele niet-gouvernementele organisaties. Duitsland en Frankrijk, de sleutelspelers in de EU, kampten in eigen land met de opkomst van extreemrechts en hadden belang bij een strikte toepassing van het Verdrag van Amsterdam als signaal aan binnenlandse groepen. Ze hadden echter geen belang bij nieuwe Europese regelgeving om de scheiding tussen regering en media vast te leggen en de persvrijheid beter te waarborgen, aangezien zij politieke controle over de eigen media wilden blijven uitoefenen.

In Zuid-Amerika verliep het integratieproces van Mercosur parallel met de democratisering van de lidstaten. De democratische beginselen en een interventieprocedure bij bedreiging van de democratie werden stapsgewijs geïnstitutionaliseerd. Mercosur heeft in eigen gelederen tweemaal te kampen gehad met een politieke crisis, in 1996 en 1999 in Paraguay. Beide malen trad de organisatie op tegen de militaire coup. Externe druk door de EU en de Organisatie van Amerikaanse Staten – waarvan alle Mercosurlanden lid zijn – sloot non-interventie als optie uit, aangezien de geloofwaardigheid van Mercosur als organisatie die democratie bevordert ondermijnd zou worden. Een militair regime in Paraguay zou bovendien de totstandkoming van een handelsakkoord met de EU in gevaar kunnen brengen. Regionale hegemon Brazilië had belang bij politieke stabiliteit in Paraguay, leverancier van 30% van de Braziliaanse energiebehoefte. Externe pressie en hegemoniale belangen versterkten elkaar.

Dit lag anders in het geval van SADC. De ontstaansgeschiedenis van de SADC is geworteld in de democratiseringsprocessen van de regio en de beëindiging van het apartheidregime in Zuid-Afrika. SADC intervenieerde in 1998 in Lesotho, waar een coup dreigde. Er was geen sprake van externe pressie. Wel had regionale hegemon Zuid-Afrika belang bij herstel van de politieke stabiliteit, zowel om geopolitieke redenen (geen politiek geweld in zijn 'achtertuin') als economische redenen (watervoorziening). In Zimbabwe, daarentegen, trad SADC niet op tegen aanhoudende schendingen van democratische beginse-

len door het regime van Robert Mugabe. De EU en de Verenigde Staten oefenden vergeefs sterke pressie uit op de SADC om het regime niet langer te steunen. Zuid-Afrika ondervond negatieve gevolgen van de politieke instabiliteit en economische crisis in zijn buurland, maar beperkte zich tot 'stille diplomatie'. De verklaring hiervoor ligt in de regionale identiteit van SADC, gebaseerd op Afrikanisme, anti-apartheid en antikolonialisme, die botst met de Europese identiteit. Kritiek op Mugabe, held van de bevrijdingsstrijd, wordt dan lippendienst aan de voormalige kolonisatoren. Zo worden de legitimiteit van interventie en de effectiviteit van westerse druk ondermijnd, in weerwil van politieke en economische belangen bij stabilisering van Zimbabwe.

Uit de zes cases trekken we de volgende conclusies. Een regionale organisatie met een democratische identiteit treedt op tegen schending van democratische beginselen in een lidstaat als interventie de geopolitieke en materiële belangen van de regionale hegemon dient, en als non-interventie geen passende optie meer is als gevolg van pressie door een derde partij met een 'matching' identiteit. Indien geen externe pressie wordt uitgeoefend is interventie afhankelijk van de belangen van de regionale hegemon. Indien wel pressie wordt uitgeoefend, is de effectiviteit hiervan afhankelijk van de identiteit. Pressie door een derde partij met een botsende identiteit werkt averechts, omdat deze interventie juist illegitiem maakt.

Jan Beyers (1968) is hoogleraar politieke wetenschappen aan de Universiteit Antwerpen. Hij is actief op het terrein van institutionele theorieën, politieke organisaties en belangengroepen, vergelijkende en Europese politiek en onderzoeksmethoden. E-mail: Jan.Beyers@ua.ac.be.

Ignas Devisch (1970) is als filosoof verbonden aan de Arteveldehogeschool en de Universiteit Gent. Hij doceert er medische filosofie en ethiek, bio-ethiek en sociale filosofie. Hij studeerde aan de universiteiten van Gent en Brussel en promoveerde in 2002. Hij publiceert regelmatig in binnen- en buitenland over medische filosofie, sociale en politieke filosofie, sportfilosofie en cultuurfilosofie. Hij is tevens voorzitter van vzw De Maakbare Mens. E-mail: Ignas.Devisch@ugent.be.

Catherine E. de Vries (1978) is universitair hoofddocent Politiek Gedrag en Kwantitatieve Onderzoeksmethoden aan de Universiteit van Amsterdam. Ze bestudeert politiek gedrag, verkiezingen, politieke partijen en mediaberichtgeving in West-Europa en specifiek in de context van Europese integratie. E-mail: C.E.deVries@uva.nl.

Marc Hooghe (1966) is hoogleraar politieke wetenschappen aan de KULeuven en aan de Universit  Lille-II. Hij publiceert vooral rond politieke participatie en sociaal kapitaal, en af hij toe neemt hij ook deel aan het publieke debat over de Belgische politiek. In het verleden was hij o.m. hoofdredacteur van *Res Publica* en van *Acta Politica*. E-mail: Marc.Hooghe@soc.kuleuven.be.

Michel Huysseune (1959) is docent politieke wetenschappen aan het Vesalius College, Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoeksinteresse betreft nationalisme en regionalisme in Europa en in het bijzonder het politieke vertoog van de Lega Nord. E-mail: Michel.Huysseune@vub.ac.be.

Dimokritos Kavadias (1969) is als docent verbonden aan de vakgroep politieke wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel en aan de master Sociaal Werk aan de Universiteit Antwerpen. Hij doet onderzoek over politieke socialisatie, burgerschapseducatie en onderwijsbeleid. E-mail: Dimokritos.Kavadias@vub.ac.be.

Nanda Oudejans (1978) bereidt een wijsgerig proefschrift voor over het vluchtelingen-vraagstuk aan de Faculteit der Geesteswetenschappen, Universiteit van Tilburg. Haar onderzoeksinteresses zijn asiel, immigratie, mensenrechten, democratie, collectieve identiteit, soevereiniteit en de verhouding tussen (internationaal) recht en politiek. E-mail: n.oudejans@uvt.nl.

Roland Pierik (1966) is universitair hoofddocent rechtstheorie en politieke theorie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceert vooral over hedendaagse analytische

politieke filosofie en rechtstheorie. In zijn onderzoek gebruikt hij de hedendaagse normatieve politieke theorie en rechtstheorie om concrete maatschappelijke problemen te analyseren, met name problemen van de multiculturele samenleving en van globale rechtvaardigheid. E-mail: r.pierik@uva.nl.

Andrea Ribeiro Hoffmann (1970) is verbonden aan de *Willy Brandt School for Public Policy* van de Universität Erfurt, Duitsland. Zij doet onderzoek op het gebied van het beleid van de EU jegens ontwikkelingslanden, Latijns-Amerika, Braziliaans buitenlands beleid en interregionalisme. E-mail: andrea.ribeiro_hoffmann@uni-erfurt.de.

Patrick Stouthuysen (1959) is als hoogleraar verbonden aan de vakgroep politieke wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn voornaamste onderzoeksinteresses betreffen de geschiedenis van het politieke denken, meer in het bijzonder het liberale politieke denken. E-mail: Patrick.Stouthuysen@vub.ac.be.

Ronald Tinnevelt (1971) is als universitair hoofddocent rechtsfilosofie verbonden aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Radboud Universiteit Nijmegen. Zijn voornaamste onderzoeksinteresses zijn: democratie, mensenrechten, kosmopolitisme en mondiale rechtvaardigheid. Hij is de co-redacteur van *Global Democracy and Exclusion* (Blackwell 2010) en *Nationalism and Global Justice* (Routledge 2010). E-mail: r.tinnevelt@jur.ru.nl.

Anna van der Vleuten is universitair hoofddocent Europese Integratie aan het Institute for Management Research, Radboud Universiteit Nijmegen. Zij doet onderzoek op het gebied van gender, EU, vergelijkend regionalisme en interregionalisme. E-mail: a.vandervleuten@fm.ru.nl.

Koen Vlassenroot (1968) is als hoofddocent verbonden aan de Conflict Research Group, Universiteit Gent. Zijn onderzoeksdomeinen zijn: conflict, rebellenbewegingen, grondstoffen, toegang tot land en Centraal-Afrika. E-mail: koen.vlassenroot@ugent.be.

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

I. Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikels als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:

- Publicatie in het **Nederlands**.
- Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@ugent.be.
- **APA-referentiesysteem**, zowel in de **tekst** als in de **bibliografie op het einde** van de bijdrage.

II. Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:

- **Wetenschappelijke artikels:**
 - maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
 - bestaan uit 4 onderdelen: titel, Engelstalig abstract, corpus en bibliografie
 - Engelstalig abstract: 100-150 woorden
 - Engelstalige keywords: maximum 6
 - corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
 - enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
 - titels en tussentitels: 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
 - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
 - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
 - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
 - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
 - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
 - het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
 - tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
 - artikels worden in Word-versie ingediend
 - auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
 - aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
 - auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
 - In 'het politiek essay' publiceren we artikels die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen – samen maximum 7.000 woorden
 - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpoliticologen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
 - Van de publicatietaal van politicologen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicologen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
 - Res Publica zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort zal worden ingeleid.
- **Onderzoek uitgelicht:** maximum 1000 woorden
 - In 'Onderzoek uitgelicht' wordt interessant, prestigieus en belangwekkend politicologisch onderzoek van Vlaamse en Nederlandse bodem in de spotlight geplaatst. Auteurs vatten een recent gepubliceerd wetenschappelijk artikel samen op een toegankelijke manier in 750 tot 1000 woorden. Voorwaarde voor selectie van bijdragen is recente publicatie in een gerenommeerd internationaal politicologisch tijdschrift (maximaal twee jaar geleden) en een eerste of tweede auteur dan wel een meerderheid van co-auteurs die verbonden zijn aan een Vlaamse of Nederlandse academische instelling. Lezers van *Res Publica* blijven hiermee op de hoogte van belangrijke theoretische en methodologische ontwikkelingen in het bredere vakgebied.
 - De klemtoon ligt op een samenvatting van het oorspronkelijke artikel. Desgewenst kan dit gekaderd worden in het bredere onderzoek dat aan het artikel ten grondslag ligt. Voor figuren en tabellen wordt best naar het oorspronkelijke artikel verwezen; noten worden best gemedend.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be

Lode Berlage en Robrecht Renard

Ontwikkelingslanden en de nieuwe wereldorde

ISBN 978 90 334 8234 2

ca. 204 blz.

ca. € 25,00 (excl. verzendingskosten)
(verschijnt in maart 2011)

Sinds het einde van de Koude Oorlog zijn de politieke en economische machtsverhoudingen op wereldvlak sterk geëvolueerd. Naast de Verenigde Staten en West-Europa eist China een steeds belangrijkere plaats op. Andere ontwikkelingslanden zoals Brazilië en India groeien uit tot economische grootmachten. De internationale handel, inclusief die van de ontwikkelingslanden, is sterk gestegen. Ook de stromen van buitenlandse directe investeringen en van private transfers van migranten naar de ontwikkelingslanden zijn fors toegenomen. De snelle groei van grote landen heeft de wereldwijde armoede doen dalen. Maar binnen die landen blijft een substantieel deel van de bevolking onder de grens van extreme armoede.

Tegen die achtergrond is ook de ontwikkelings samenwerking geëvolueerd. Ze gaat meer dan vroeger naar de armste landen en naar armoedebestrijding. In plaats van specifieke projecten te financieren, geven de officiële donoren in toenemende mate steun aan het globale beleid dat ontvangende landen voeren. Multilaterale donoren zoals de Verenigde Naties, de Wereldbank en de Europese Unie hebben eveneens hun samenwerkingsbeleid aangepast.

Het boek bevat bijdragen van diverse auteurs over de veranderende internationale politieke en economische samenhang, nieuwe hulpbenaderingen, de multilaterale actoren, andere internationale financiële stromen dan ontwikkelingshulp en een gevalstudie van Zuid-Afrika.

LODE BERLAGE is professor emeritus van de K.U.Leuven, waar hij ontwikkelingseconomie doceerde.

ROBRECHT RENARD is gewoon hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen. Hij doceert er ontwikkelingseconomie en is thans voorzitter van het Instituut voor Ontwikkelingsbeleid en -beheer.

Peter Vermeersch

Het vredesfront

ISBN 978 90 334 8110 9

ca. 200 blz.

ca. € 26,50 (excl. verzendingskosten)

In 1989 eindigde de Koude Oorlog. Nog geen twee jaar later barstten de oorlogen in Joegoslavië uit. Sindsdien zijn de beelden van etnisch conflicten nauwelijks uit het wereldnieuws geweest. De blik verschoof van machtsblok naar burger, van macropolitieke orde naar micropolitieke chaos. Rwanda, Oost-Timor en Soedan leken ineens varianten van hetzelfde fenomeen.

Wat hebben politicologen en sociologen in de voorbije twee decennia bijgeleerd over dit onderwerp? Welke verklaringen hebben ze naar voor geschoven, welke inzichten hebben ze verworven, en welke vooronderstellingen hebben ze moeten bijstellen? Dit boek gidst de lezer door de huidige academische literatuur. Het buigt zich onder meer over de ongrijpbare term 'etniciteit' en gaat op zoek naar de theorie die het

best het ontstaan van etnisch geweld verklaart. Het verkent ook mogelijke oplossingen. Wanneer er veel burgerslachtoffers vallen, klinkt de roep om internationale inmenging vaak luid en dwingend. Hoe kan en mag de internationale gemeenschap interveniëren? Hoe kan na het geweld de maatschappij weer worden

opgebouwd ondanks blijvende verdeeldheid en trauma's? En hoe groot is het risico dat een internationaal optreden de scheidingslijnen verhardt en het conflict verergert? Het vredesfront onderzoekt deze vragen aan de hand van tal van voorbeelden uit de actualiteit.

PETER VERMEERSCH is slavist en politicoloog en doceert over etnisch conflict en nationalisme aan de K.U.Leuven. Hij is er verbonden aan het Instituut voor Internationaal en Europees Beleid. In 2007 en 2008 was hij gastonderzoeker aan Harvard University. Hij doceert ook regelmatig aan de Central European University in Boedapest. Eerder publiceerde hij onder meer *The Romani Movement: Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe* (Oxford, New York, 2007). Ander werk van hem – over etniciteit, minderheden, en politieke ontwikkelingen in Centraal- en Oost-Europa – verscheen in talloze academische tijdschriften. Meer informatie daarover is terug te vinden op zijn website: www.petervermeersch.net.

OLIVIER BOEHME

REVOLUTIE VAN RECHTS EN INTELLECTUELEN IN VLAANDEREN TIJDENS HET INTERBELLUM

IDEËËNHISTORISCHE
BIJDRAGEN

Olivier Boehme

Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum

ISBN 978 90 334 8043 0
312 blz.

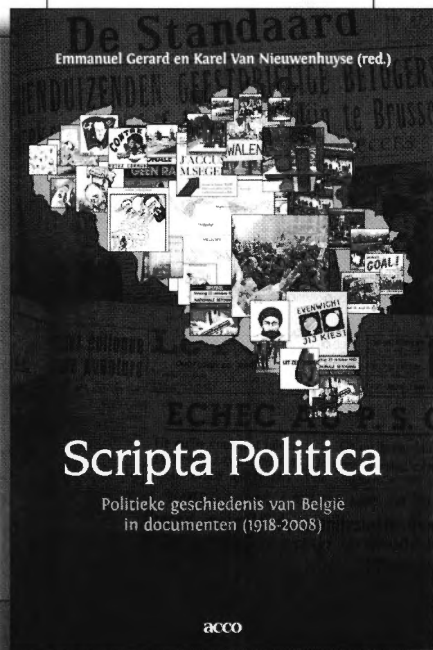
€ 34,50 (excl. verzendingskosten)

De hier gebundelde opstellen werden ruim een decennium geleden voor het eerst gelanceerd en bleven niet onopgemerkt. Er worden prangende vragen gesteld rond de houding van toonaangevende en ook minder bekende intellectuelen in Vlaanderen tegenover de rechtse stromingen tussen de twee wereldoorlogen. Maakte een wetenschappelijke en intellectuele habitus hen kritischer voor een dergelijk fenomeen of juist ontvanke-lijk? Welke gedaantes nam de revolutie van rechts aan? Was ze modern of antimodern? Of was er veeleer sprake van een 'modern antimodernisme' van het fascisme en aanverwante tendensen? Na een uitgebreid inleidend hoofdstuk over de revolutie van rechts in Europees perspectief wordt ingegaan op katholieke auteurs, sociologen (Victor

Leemans, Hendrik De Man, Max Lamberty) en filosofen (Hendrik J. De Vleeschauer en Edgar De Bruyne). Ook wordt het verband gezocht tussen volksnationalisme, 'wetenschappelijke' ras-sentheorieën en racisme bij uiteenlopende auteurs als Gustaaf Schamelhout en Cyriel Verschaeve. De bijdragen in deze studie baarden opzien door hun vernieuwende en diepgravende behandeling van de ideologische en intel-

lectuele achtergrond van de revolutie van rechts in Vlaanderen tijdens het interbellum. De conclusie dat deze stroming niet alleen anders werd benaderd vanuit verschillende politieke bewegingen, maar ook door de sympathisanten ervan uiteenlopend werd ingevuld, voegde een nieuwe dimensie toe aan een contro-versieel debat. Deze tweede editie biedt een versie die verrijkt is met nieuwe inzichten en data.

OLIVIER BOEHME is doctor in de geschiedenis en als onderzoekscoördinator verbonden aan de Artesis Hogeschool Antwerpen. Hij is auteur van onder meer Van de golden sixties tot de val van Bretton Woods (2005, i.s.m. W. Pluym), Greep naar de Markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum (2008) en Uit de Tijd. Schopenhauer, Burckhardt en Nietzsche over zin en onzin van de geschiedenis (2009). Zijn werk situeert zich vooral op het kruispunt van de politieke, cultureel-intellectuele en sociaal-economische geschiedenis.

Emmanuel Gerard en Karel Van Nieuwenhuysse

Scripta Politica

*Politieke geschiedenis van België
in documenten (1918-2008)*

ISBN 978 90 334 8039 3
394 blz.

€ 37,00 (excl. verzendingskosten)

Wie las ooit het Schoolpact, het Plan van de Arbeid, het Burgermanifest van Guy Verhofstadt of de vijf resoluties van het Vlaams Parlement inzake staats hervorming? Vaak wordt verwezen naar deze documenten, maar wie weet wat er precies in staat geschreven?

Dit boek laat kennismaken met enkele belangrijke teksten uit de Belgische politieke geschiedenis tussen 1918 en 2008. De samenstellers hebben gestreefd naar een rijke verscheidenheid aan thema's: de bekende conflictlijnen uit de Belgische politiek rond godsdienst, taal en arbeid komen aan bod, evenals de buitenlandse en koloniale politiek, markante interventies van het koningshuis en de werking van het parlement. Documenten over recente conflictlijnen, zoals de ethische, milieu- en

vreemdelingenproblematiek zijn evenzeer in dit boek aanwezig. Naast teksten zijn ook kaarten, karikaturen, affiches en foto's opgenomen.

Dit boek biedt de gelegenheid om door direct contact

met de oorspronkelijke bronnen dieper door te dringen in het boeiende verhaal van de Belgische politiek sinds de Eerste Wereldoorlog.

EMMANUEL GERARD is historicus en hoogleraar aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de K.U.Leuven. Hij was expert van de Lumumba-commissie van het parlement en publiceerde over diverse aspecten van de Belgische politiek. In 2006 publiceerde hij in de Nieuwe Geschiedenis van België het volume over het interbellum: *De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd (1918-1939)*, waarvan ook een Franstalige editie verscheen.

KAREL VAN NIEUWENHUYSE is doctor in de geschiedenis en verbonden aan de Specifieke Lerarenopleiding Geschiedenis van de K.U.Leuven. Hij doet vooral onderzoek naar de geschiedenis van pers en politiek in België na de Tweede Wereldoorlog. In 2005 publiceerde hij *De klauw van een papieren leeuw. Een politieke geschiedenis van de krant De Standaard (1947-1976)*, en in 2009 *Tussen buit en baat. Congo in het interbellum*.

Pieter Verstraete en Peter Van Goethem

Iran: de kunst van het ontwijken

Censuur en verzet in de Islamitische republiek Iran

ISBN 978 90 334 8400 1

ca. 144 blz.

ca. € 20,00 (excl. verzendingskosten)

De Iraanse revolutie van 1979 vormt zonder twijfel een van de belangrijkste omwentelingen van de twintigste eeuw. Deze politieke en sociale omslag hield niet alleen de internationale gemeenschap bezig, maar kon ook op de interesse van vele intellectuelen rekenen. Zo reisde de Franse filosoof Michel Foucault tot tweemaal toe naar Iran om met eigen ogen de opstand van het Iraanse volk waar te nemen. Over zijn Iraanse ervaringen publiceerde Foucault een tiental bijdragen voor de Italiaanse krant *Corriere della Sera*.

Geïnspireerd door deze artikelen van Foucault reisden Peter Van Goethem en Pieter Verstraete vijf weken lang door Iran. Ze onderzochten op welke manier hedendaagse Iraanse kunstenaars met de door het Islami-

tische regime opgelegde censuur-maatregelen omgaan. Is verzet nog mogelijk in een politiek repressief klimaat dat het culturele landschap dicteert en definieert, of geeft de strenge censuur net aanleiding tot nieuwe vormen van creativiteit? Op basis van hun eigen ervaringen en tientallen interviews met Iraanse kunstenaars

onderzoeken de auteurs in vier indringende essays het spel van censuur en verzet in de Iraanse republiek.

PIETER VERSTRAETE is doctor in de Pedagogische Wetenschappen en werkt als postdoctoraal medewerker (FWO – Vlaanderen) aan het Centrum voor Historische Pedagogiek van de K.U.Leuven. Hij is tevens mede-oprichter van het productiehuis Fresh Water Films.

PETER VAN GOETHEM is werkzaam als producent en regisseur bij het productiehuis Fresh Water Films en als filmredacteur en -auteur verbonden aan het cultuurtijdschrift *rekto:verso*.

Hendrik Vos

Besluitvorming in de Europese Unie

Een survival kit

EU-Studies

Hendrik Vos

Besluitvorming in de Europese Unie

Een survival kit

ISBN 978 90 334 8415 5

ca. 208 blz.

ca. € 22,50 (excl. verzendingskosten)

Als een beslissing van de Europese Unie in de media komt, dan begint het bericht vaak met het zinnetje 'Europa heeft beslist dat...' Het lijkt erop alsof de besluiten ergens boven de hoofden worden genomen en op een gegeven moment gewoon neerdalen. Dat beeld klopt niet. De Europese Unie is wel degelijk een politieke machine, met vergaderzalen en wandelgangen, lobbyisten en parlementsleden, adviesorganen en administraties. Er komt veel diplomatie aan te pas en er zijn permanent conflicten, links tegen rechts, klein tegen groot, hard tegen onzacht. Kortom, er wordt politiek bedreven.

Dit boek probeert de dynamiek bloot te leggen die speelt bij de Europese besluitvorming. Wie is erbij betrokken en hoe verhouden

de spelers zich tegenover elkaar? Hoe worden conflicten beslecht? Wie heeft er macht? Welke rol spelen de instellingen en hoe werken ze? Er gaat uiteraard aandacht naar de formele procedures, maar vooral naar de manier waarop die in de praktijk worden toegepast. Op zoek naar trends en machtsverhoudingen in dit politieke proces, wordt er een onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten Europese beslissingen: de grote, historische afspraken komen immers op een andere manier tot stand dan 'gewone' wetgeving of uitvoeringsbesluiten. Talrijke voorbeelden

lichten de realiteit van de besluitvorming toe.

Het Verdrag van Lissabon, dat eind 2009 in werking is getreden, heeft verschillende aspecten van de besluitvorming veranderd. De juridische realiteit is gewijzigd en politici, ambtenaren, belangengroepen en andere betrokkenen passen hun gedrag aan. In dit boek zijn al die nieuwe spelregels opgenomen. Met deze survival kit is de lezer gewapend om zijn weg te vinden in de Europese doolhof.

HENDRIK VOS is professor in de Europese politiek en is directeur van het Centrum voor EU-Studies van de U.Gent.

Richtlijnen voor auteurs

- Deel 1: max. 3 wetenschappelijke artikels van elk max. 10 000 woorden
- Deel 2: 3 rubrieken
 - Politiek essay: max. 7000 woorden
 - Symposium: verschillende bijdragen – samen max. 7000 woorden
 - Onderzoek uitgelicht: max. 1000 woorden

Res Publica is abstracted in the following journals: ABC POL SCI. Advanced Bibliography of Contents. Political Science and Government; International Political Science Abstracts. Documentation politique internationale; International Bibliography of Political Science. Bibliographie internationale de science politique; International Bibliography of the Social Sciences. Bibliographie internationale des sciences sociales; International Bibliography of Economics. Bibliographie internationale de science économique; Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences; Sociological Abstracts; Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine; United Nations. Monthly Bibliography. Selected Articles. Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés; Bulletin de renseignements documentaires. Communauté Européennes. Documentation bulletin. European Communities.

Wordt uitgegeven met de steun van de Universitaire Stichting België

Inhoud

Themanummer:
Politieke theorie en politieke filosofie

Gasthoofredactie: Patrick Stouthuysen en Dimokritos Kavadias

Deel 1 — Wetenschappelijke artikels

Woord vooraf

Patrick Stouthuysen en Dimokritos Kavadias

Because it is Normative, Stupid!
Over de rol van politieke theorie binnen de politicologie

Roland Pierik

Een kosmopolitische wereldorde als realistische utopie?
Recente Angelsaksische politieke filosofie in het licht van de natiestaat

Ronald Tinnevelt

De grenzen van de gemeenschap.
Over immigratie en de hedendaagse democratie

Ignaas Devisch en Nanda Oudejans

Deel 2 — Rubrieken

Essay: De politieke werkzaamheid van waarheid aan het eind van de twintigste eeuw: de Waarheids- en Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika

Ignaas Devisch

Symposium: Politicologen tussen feiten en normen

Jan Beyers, Marc Hooghe en Koen Vlassenroot

Onderzoek uitgelicht:

Slapende reus: feit of fictie?

Een analyse van het effect van Europese integratie op stemgedrag in nationale verkiezingen

Catherine E. de Vries

Landschappen als symbolen van de natie:
de Alpen in de retoriek van de Lega Nord

Michel Huyseune

Een verklaring voor de handhaving van democratie door regionale organisaties: de EU, Mercosur en SADC

Anna van der Vleuten en Andrea Ribeiro Hoffmann

